شنجاڭ تزكرچلكى

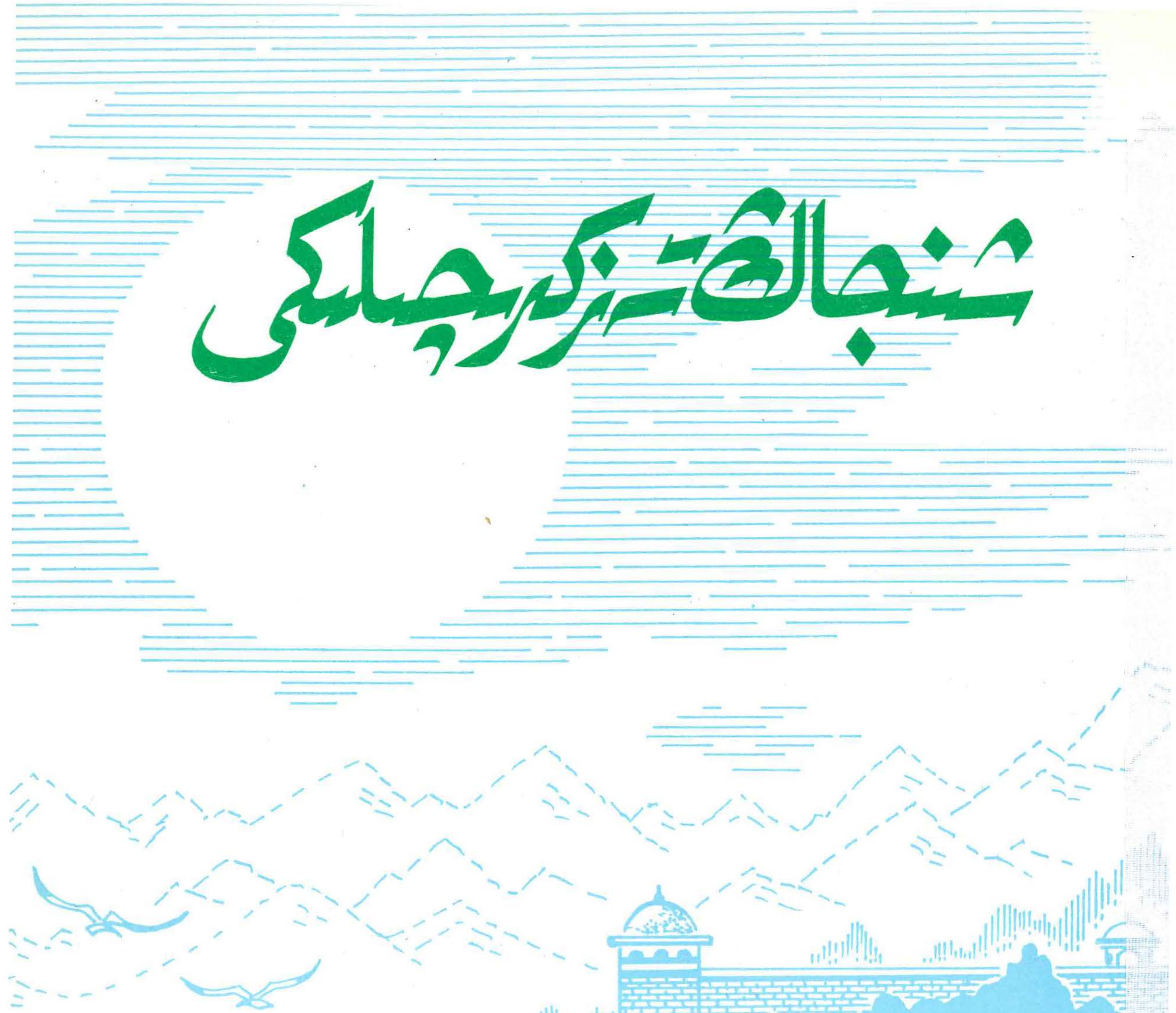

1

1998

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئاراتۇرۇكتە ياۋا تۆگىلەر كۆپىيىدىغان جاي بايقالدى

قادىر سالى

(قۇمۇل ۋىلايەتلىك نامراتلارنى يۆلەش ئىشخانىسىدىن)

يېقىندا ئاراتۇرۇك ناھىيىسىنىڭ نوم يېزىسىدا دۆلىتىمىزدە ئاز ئۇچرايدىغان قوش لوككىلىق ياۋا تۆگە كۆپىيىدىغان جاي بايقالدى. بۇ جاي ئەسلى قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ شىمالىغا، شۇنداقلا تاشقى موڭغۇلىيىدىكى داكۇرە، ئورخۇن دەرياسى بويلىرىغا ھەم مەملىكىتىمىزدىكى «چاڭئەن»، «بېيجىڭ»، «باۋتۇ» قاتارلىق جايلارغا ئۆتىدىغان ئۆتكەل ئىدى.

بۇ جايدا XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە سېلىنغان، ئۆگزىسى كېگىز بىلەن يېپىلغان كېسەك - سوقما تاملىق ئۆيلەر بولۇپ، بۇ ئۆيلەر ھازىرغا قەدەر مۇكەممەل ساقلانغان، بۇ ئۆيلەرنىڭ ئالدى تەرىپىدە ئات بەيگىسى ئۆتكۈزىدىغان كەڭ مەيدان، ئارقا تەرىپىدە بۇلدۇقلاپ تۇرغان بىر بۇلاق بار. ئۇنىڭ ئەتراپى بۇك - باراقسان قومۇشلۇق ۋە ئوت - چۆپلۈك بولۇپ، مۇھىتى ناھايىتى ياخشى. شۇ جاينىڭ ئەتراپىدا ئولتۇراقلاشقان خەلق ئاشۇ جايدا 4 بۇغرا تۆگە بىلەن 30 ـ 40 چە قايمال تۆگىنىڭ ئەركىن يايلىشىپ جۈپلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھەمدە شۇ جايىنى «تۆگەتاش جىلغا» دەپ ئاتىغان.

ئۇ جايدىكى ياۋا تۆگىلەرنىڭ پۈتۈن بەدىنى قوڭۇر رەڭدە بولۇپ، چېكىسىدە ئاق قاشقىسى بار، ئارقا تۇيىقى كىچىك، ئالدىنقى تۇيىقى چوڭ بولۇپ، تۇياقلىرىنىڭ ئۇچىدا تىرنىقى بار. ياۋا تۆگىنىڭ پۈتۈن بەدىنى «گۆھەر» بولۇپ، ئۇنىڭ يۇڭىدىن ئالىي دەرىجىلىك سوكنا قاتارلىقلارنى توقۇغىلى، ئۇستىخىنى، قېنى ۋە لوككىسىدىن ئالىي دەرىجىلىك قۇۋۋەت دورىلىرىنى ياسىغىلى بولىدۇ.

ياۋا تۆگىلەر ئىلگىرى ئىنسانلارنىڭ ئوۋلاپ، كۆپلەپ قىرغىن قىلىشىغا ئۇچرىغانلىقتىن، ھازىر ئىنتايىن ئاز قالغان.

مەن بۇ ماقالىنى يېزىش ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىك ئىلمىي تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ ئاراتۇرۇك ناھىيە نوم يېزىسى تەۋەسىدىكى ياۋا تۆگە كۆپىيىدىغان ئاشۇ جايىنى كۆزىتىپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىشىنى شۇنداقلا مۇھاپىزەتنى كۈچەيتىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

تەھرىرلىگۈچى: جەملە ئابلا

شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى

پەسىللىك ژۇرنال

1998 - يىل 1 - سان

15 - يىل نەشرى

ئومۇمىي 42 - سان

Abdulcelil TURAN
Yenidoğan Mh. 41. Sk. No: 7
Daire: 4. Zeytinburnu - İST.

※ مۇندەرىجە ※

ھۆججەتلەر

مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتى تارقىتىش يىغىنىنىڭ خاتىرىسى 1
ئۈلگە تىكلەپ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، سۈپەتنى ئۆستۈرۈپ، غەلىبىسىرى ئالغا ئىلگىرىلەيلى! .... ۋاڭ رېنجې 5
ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى تىرىشىپ ياخشى ئىشلەيلى .... بەي يۈشى 9

نەسەبنامە تەتقىقاتى

نەۋائىنىڭ ئەسلى نەسەبى توغرىسىدا .... ئىمىن تۇرسۇن 21

تارىخىي ئەسلىمە

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تارباغاتاي (داۋامى) .... ئابلىمىت ھاجىيوف 30
بىز باسقان ئىزلار .... توختى سابىر 35

مەشھۇر شەخسلەر

داڭلىق قوشاقچى ۋە ئەلنەغمىچى ئېلاخۇن كۆككۆز .... مەخمۇت زەئىدى 54
قىرغۇچى گۈلى ئۇستا ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى .... ھاجى ياقۇپ ئۆمەرى 55

تەزكىرە گۈلزارى

«چولاقنىڭ سىپىي» ھەققىدە رىۋايەت .... مەمتىمىن سابىر 57

جۇڭگونىڭ غەربىي يۇرتنى ئىدارە قىلىش تارىخى

4 § . موڭغۇللارنىڭ غەربىي يۇرتقا ھۆكۈمرانلىق قىلىش سىياسىتى 59

مەسلىھەتچىلەر: ئۇيغۇر سايرانى، ئىمىن تۇرسۇن، نۇرمۇھەممەت دۆلەتى
باش مۇھەررىر: سابىر ئەلى
مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر: قادىر ھاپىز، غوپۇر ھوشۇر نىيازى، ئابدۇرۇپ ئېلى
تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى): ئابدۇرۇپ ئېلى، ئابدۇشۈكۈر تۇردى، ئابدۇقېيۇم غوجا، ئابلەت نۇردۇن، ئابلەت ئىمىن، سابىر ئەلى، غوپۇر ھوشۇر نىيازى، غوجائەخمەت يۇنۇس، قادىر ھاپىز، قاسىم غوجا، قۇربان مامۇت، مەھەممەت ئابلا
مەسئۇل مۇھەررىر: ئابلىز ئورخۇن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

新疆
地方志

（季刊）

目　录

1998 年第一期

总第四十二期

顾　问
乌依古尔·沙依然
伊敏·图尔逊
努尔穆罕默德·多莱提

主　编
沙比尔·艾力

副主编
哈德尔·阿皮孜
吾甫尔·吾守尔·尼牙孜
阿不都肉甫·艾力

编　委
（姓氏以维吾尔文字母为序）
阿不都肉甫·艾力
阿不都守库尔·图尔地
阿不都克优木·霍加
阿不来提·努尔东
阿不来提·伊敏
沙比尔·艾力
吾甫尔·吾守尔·尼亚孜
霍加阿合买提·优努斯
哈德尔·阿皮孜
哈斯木·霍加
库尔班·马木提
买买提·阿不拉

责任编辑
阿不力孜·鄂尔浑

目　　录

文献记录

全国地方志奖颁奖大会纪要 …… 1
树立榜样 总结经验 提高质量 乘胜前进 …… 王忍之 5
从实际出发努力做好边疆少数民族地区的修志工作 …… 白玉玺 9

世谱研究

初探那瓦依的族源问题 …… 伊敏·土尔逊 21

历史回忆录

三区革命前后的塔城(续) …… 阿不力米提·哈吉也夫 30
我们的足迹 …… 托合提·沙比尔 35

历史人物

有名的民间歌手艾力阿洪 …… 买合木提·在义地 54
民间车工古丽 …… 哈吉牙库甫·吾买尔 55

志　苑

掉拉克沙依的传说 …… 买买提明·沙比尔 57

中国经营西域史

第四节:蒙古统治西域之政策 …… 59

مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتى تارقىتىش يىغىنىنىڭ خاتىرىسى

(1997 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 22 - كۈنىگىچە)

مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتى تارقىتىش يىغىنى 1997 - يىل 8 - ئاينىڭ 20 -، 21 - كۈنلىرى جىجياڭ ئۆلكىسىنىڭ نىڭبو شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلدى. ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، دۆلەت كومىسسارى، جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى يولداش لى تىيېيىڭ يىغىنغا قاتنىشىپ، مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ تۈزگۈچىلىرىگە مۇكاپات تارقىتىپ بەردى ھەمدە مۇھىم سۆز قىلدى. گوۋۇيۈەنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ليۇ چىباۋ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ئەي چىڭچۇن، ئاخبارات - نەشرىيات مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى گۇشياۋفېڭ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ليۇباۋشېڭ، جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن باشلىقى يۈۋېن، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى پارتكومىنىڭ شۇجىسى، ئاكادېمىيىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يولداش ۋاڭ رېنجى، جېجياڭ ئۆلكىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئۆلكىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ليۇ فېڭ، نىڭبو شەھىرىنىڭ باشلىقى جاڭ ۋېيۋېن قاتارلىق رەھبىرىي يولداشلار يىغىنغا قاتناشتى. يىغىنغا جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ قىسمەن ئەزالىرى ۋە ھەرقايسى ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلىك تەزكىرە كومىتېتلىرى ۋە كومىتېت ئىشخانىلىرىدىكى مەسئۇل يولداشلار شۇنداقلا مۇكاپاتلانغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ قىسمەن ۋەكىللىرى بولۇپ 80 نەچچە كىشى قاتناشتى.

يولداش ۋاڭ رېنجى جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىغا ۋاكالىتەن «ئۈلگە تىكلەپ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، سۈپەتنى ئۆستۈرۈپ، غەلىبىسېرى ئىلگىرىلەيلى» دېگەن تېمىدا خۇلاسە دوكلاتى بەردى. 14 ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرنىڭ ۋەكىللىرى يىغىندا سۆز قىلدى، تەزكىرە تۈزۈشكە ئائىت تەجرىبىلەرنى ئالماشتۇردى. يىغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەر رەھبىرىي يولداشلارنىڭ سۆزى ۋە دوكلاتنى ئەستايىدىل ئۆگەندى، گۇرۇپپىلار بويىچە مۇزاكىرە قىلىپ، ئۆز تەسىراتىنى سۆزلىدى. ئاخىرىدا يولداش يۈۋېن يىغىننى خۇلاسىلىدى ھەمدە بۇندىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. يىغىن قىسقا، ئەمما قىزغىن ئېچىلدى. بۇ، تەزكىرە ساھەسىدىكىلەرنىڭ بىر قېتىملىق كاتتا يىغىنى، بىر قېتىملىق ئۈلگە تىكلەپ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش يىغىنى، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش يىغىنى، شۇنداقلا ئىلھاملاندۇرۇش، غەلىبىسېرى ئىلگىرىلەش يىغىنى بولدى.

بۇ قېتىمقى يىغىننى كونكرېت تەشكىللەش ئىشىنى ۋە يىغىنغا ئائىت ئىشلارنى جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى بىلەن جېجياڭ ئۆلكىلىك تەزكىرە ئىشخانىسى ۋە نىڭبو شەھەرلىك تەزكىرە ئىشخانىسى بىرلىكتە ئۈستىگە ئالدى. يىغىن جېجياڭ ئۆلكىلىك ۋە نىڭبو شەھەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ غەمخورلۇقىغا ۋە زور كۈچ بىلەن قوللىشىغا ئېرىشتى. يىغىن قاتناشچىلىرى ئۇلارغا چىن كۆڭلىدىن رەھمەت ئېيتتى.

بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ مەزمۇنى ۋە ئاساسىي روھى تۆۋەندىكىچە:

1. نەتىجىلەر كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ، كۆپچىلىككە ئىلھام بېرىلدى

بۇ قېتىمقى تەزكىرىلەرنى باھالاپ مۇكاپاتلاشنى يولداش لى تىيېيىڭ بۇلتۇر مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويغانىدى. مۇكاپاتلاشتىكى

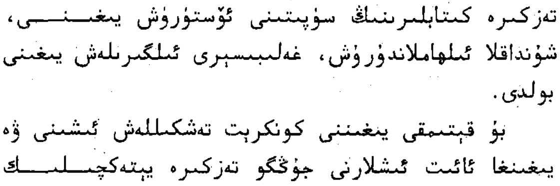

مەقسەت يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش نەتىجىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈش، تەزكىرىچىلەرنىڭ 10 نەچچە يىلدىن بۇيانقى جاپالىق ئەمگىكىنىڭ نەتىجىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتى ۋە ئىلمىي دەرىجىسىنى يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈرۈشتىن ئىبارەت. جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى بۇ يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا 2 قېتىم يىغىن ئېچىپ، مۇكاپاتلاش دائىرىسى، ئۆلچىمى، نىسبىتى، تاللاش تەرتىپى ۋە ئۇسۇلىنى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتتى. 1993 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە نەشر قىلىنغان ئۆلكە، شەھەر، ناھىيىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرى مۇكاپاتلاش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى. بۇ مەزگىلدە مەملىكەت بويىچە نەشر قىلىنغان ئۆلكە، شەھەر، ناھىيىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابى 1700 دىن ئاشىدۇ، بۇلار يىلىغا 500 نەچچىدىن توغرا كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ خەت سانى 1 مىليارد 800 مىليوندىن ئاشىدۇ. مۇكاپاتلاش ئۆلچىمى جەھەتتە مۇكاپاتلاشقا يوللىنىدىغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ كۆزقاراش، يېتەكچى ئىدىيە، مەزمۇن، تۈزۈلۈش، يېزىق قاتارلىق جەھەتلىرىگە ئېنىق تەلەپ قويۇلدى. جايلار مۇكاپاتقا يوللايدىغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ نىسبىتى نەشر قىلىنغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ %10 ى بويىچە بولدى، بۇنىڭ ئىچىدە 1 - دەرىجىلىكى %3، 2 - دەرىجىلىكى %7. مۇكاپاتلاش تەرتىپى ۋە ئۇسۇلى مۇنداق بولدى: ئالدى بىلەن، ھەرقايسى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلەر مۇكاپاتلىنىدىغان تەزكىرە كىتابلىرىنى كۆرسەتتى، ئۇلارنى جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى تەشكىللىگەن مۇتەخەسسىسلەر ئوقۇپ چىقتى، ئالدىن باھالاش ھەيئىتى ۋە باھالاش ھەيئىتى قاراپ چىقىپ ماقۇللىغاندىن كېيىن، يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ قاراپ چىقىشىغا سۇندى. بۇ قېتىم ھەرقايسى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلەر 180 تەزكىرە كىتابنى يوللىدى. يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى ھەرقايسى ساھەلەردىكى مۇتەخەسسىس، ئالىم ۋە جايلاردىكى تەزكىرە تۈزۈشكە ئەمەلىي رىياسەتچىلىك قىلىدىغانلاردىن مەملىكەتلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى ئالدىن باھالاش ھەيئىتى ۋە مەملىكەتلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى باھالاش ھەيئىتى تەشكىللەپ، باھالاشقا يوللانغان 180 تەزكىرە كىتابنى باھالاش توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ باردى. يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش ئارقىلىق مۇكاپاتلىنىدىغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ تىزىملىكىنى تەييارلىدى، ئۇلارنى يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى يىغىنىدا قاراپ چىقىپ ماقۇللىدى. ئاخىرىدا 1 - دەرىجىلىك مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتىغا 51 كىتاب، 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا 127 كىتاب بولۇپ جەمئىي 178 كىتاب باھالاپ چىقىلدى. شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، باھالاش خىزمىتىنىڭ پۈتكۈل جەريانى يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى بەلگىلىگەن تەرتىپ، پرىنسىپ ۋە ئۇسۇلغا مۇۋاپىق بولدى، ئەستايىدىل ئېلىپ بېرىلدى، شۇنداقلا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى.

بۇ قېتىمقى باھالاش ئارقىلىق كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتىلدى. باھالاش ئارقىلىق مەملىكىتىمىزدىكى 100 نەچچە مىڭ تەزكىرىچىنىڭ 10 نەچچە يىللىق جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مول مېۋىسى ھاياجان ئىلكىدە كۆزدىن كەچۈرۈلدى. باھالاشقا قاتناشتۇرۇلغان ۋە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرى تەزكىرىچىلىك يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى كۆپ يىللىق جۇغلانمىنىڭ مېۋىسى. بۇلار شۇنى تولۇق نامايان قىلدىكى، يېڭىچە تەزكىرىلەرنى تۈزۈلۈشى، تىراژى ۋە كۆلىمى جەھەتتە تارىختىكى ھەرقانداق دەۋردىكى تەزكىرىلەر بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ، شۇنداقلا ئۇلاردا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن رايونلارنىڭ تارىخى ۋە ھازىرقى ھالىتىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ۋە دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، ئىلمىيلىكى جەھەتتىمۇ تارىختىكى ھەرقانداق دەۋردە تۈزۈلگەن تەزكىرىلەر ئۇنىڭغا يېتەلمەيدۇ. بۇ قېتىمقى باھالاش مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرىنى تەقدىرلەشلا بولۇپ قالماستىن، مەملىكىتىمىزدىكى كەڭ تەزكىرىچىلەرنىڭ 10 نەچچە يىللىق جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈشى، ئۇ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە گوۋۇيۈەننىڭ تەزكىرە خىزمىتىگە چوڭقۇر ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى ۋە غەمخورلۇق قىلغانلىقىنى نامايان قىلدى. بۇ قېتىمقى باھالاش مەملىكىتىمىزدىكى بارلىق تەزكىرىچىلەرنى تېخىمۇ ئالغا ئىنتىلىشكە رىغبەتلەندۈرۈپ، مەملىكىتىمىز تەزكىرىچىلىك ئىشلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈرگۈسى.

2. تەجرىبىلەر يەكۈنلىنىپ، سۈپەت يۇقىرى كۆتۈرۈلدى

بۇ قېتىم مۇكاپاتلانغان تەزكىرە كىتابلىرى ھەقىقەتەنمۇ مۇشۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈشتە تۈزۈلگەن خېلى ياخشى كىتابلار بولۇپ، ئۇلار جايلاردا نەشر قىلىنغان تەزكىرە كىتابلىرى يەتكەن خېلى يۇقىرى سەۋىيىنى نامايان قىلىدۇ. ئۇلار مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئەرزىيدىغان ئەۋزەللىككە ۋە ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە. بۇ ئەۋزەللىك ۋە ئارتۇقچىلىقلارنى تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1) بۇ تەزكىرە كىتابلىرىدا جايلار ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىنتايىن مول ھەم تەپسىلىي ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلار بار. تەزكىرە كىتابلىرىدا جايلار ئەھۋالىغا ئائىت تۇنجى قېتىم ئاشكارىلانغان ماتېرىياللار ۋە «خاس ماتېرىيال» ھەم «قىممەتلىك ماتېرىيال» لار بار. بەزى تەزكىرە

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كىتابلىرىدا، هازىرقى تۈرغۈن هالەتتىكى ئىستاتىستىكىلىق ماتېرىياللار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، يېڭى دەۋردىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىدىيەۋىي، مەدەنىي جەھەتلەردىكى ئۆزگىرىشلەرگە دائىر بەزى مەسىلىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، مەخسۇس تېمىلار بويىچە تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، بىرىنچى قول ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتىلگەن.

2) بايان ھەقىقىي، توغرا ھەم ئەمەلىي بولغان. نۇرغۇن تەزكىرە كىتابلىرىدا شۇ رايوندا ئىشلەنگەن خىزمەتلەردىكى مۇۋەپپەقىيەت ۋە سەۋەنلىك، تەرەققىيات ۋە ئەگرى توقايلىق، تەجرىبە ۋە ساۋاق ئومۇميۈزلۈك بايان قىلىنغان، ئارتۇقچە مەدھىيىلەنمىگەن، يوشۇرۇلمىغان. تەزكىرە كىتابلىرىدا خاتىرىلەنگەن تارىخىي پاكىتلار ئەستايىدىل تەھقىقلەنگەن، ساختىسى چىقىرىۋېتىلىپ، ھەقىقىيسى ساقلاپ قېلىنغان، نۇرغۇن مەسىلىلەردە تارىخنىڭ ئەسلى قىياپىتى ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ، كونا خاتالىقلار تۈزىتىلگەن. بەزى تەزكىرە كىتابلىرىدا يەنە مۇھىم تارىخىي پاكىتلار ۋە سانلىق مەلۇماتلارغا ئىزاھ بېرىلىپ، پايدىلىنىشچانلىقى ئاشۇرۇلغان.

3) تۈزۈلۈشى پۇختا، قۇرۇلمىسى مۇۋاپىق بولغان. ئالدىنقىلارنىڭ ئىسىل ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىلغان ۋە بۆسۈش ھاسىل قىلىنغان. نۇرغۇن تەزكىرە كىتابلىرىدا ئۆز رايونىنىڭ ئەمەلىيىتى چىقىش قىلىنغان ھالدا قىسىم ۋە بابلار تۈرغۈزۈلۈپ، خاتىرە، تەزكىرە، تەرجىمىھال، خەرىتە، جەدۋەل، ئۆزئۆندە قاتارلىق ئەنئەنىۋى ژانىرلارغا مۇۋاپىق ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلۈپ، كىتابلارنىڭ رولى تولۇق جارى قىلدۇرۇلغان. مەسىلەن: زامانىۋى ئۆلچەش ـ سىزىش تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىلىپ ھەرخىل خەرىتىلەر سىزىلغان؛ رايونلارنىڭ تارىخىي قىياپىتىنى ۋە ھازىرقى غايەت زور ئۆزگىرىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك سۈرەتلەر ئىشلىتىلگەن، بۇ سۈرەتلەرگە يازما بايانلار ماسلاشتۇرۇلۇپ، سۈرەت ۋە يېزىق چىرايلىق بولۇش، سۈرەت بىلەن يېزىق بىر ـ بىرىنى تولۇقلاش ئىشقا ئاشۇرۇلغان؛ «توغرىسىغا تىزىپ، تىك يېزىش» تەك تۈزۈش ئۇسلۇبى ياخشىلىنىپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، «ئومۇمىي بايان»، «كىرىش سۆز» دېگەنگە ئوخشاش جانلىق شەكىللەرنى ئىشلىتىش بىرلەشتۈرۈلۈپ، ماكرو ۋە مىكرو جەھەتتىن بىرلەشتۈرۈش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ پۈتۈنلۈكى ۋە سىستېمىلىقى كۈچەيتىلگەن، شەيئىلەرنىڭ ئىچكى مۇناسىۋىتى ۋە سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتى ئايدىڭلاشتۇرۇلغان.

4) تۈزۈش ئىدىيىسى جەھەتتە يۇقىرى ماھارەت گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، ئالاھىدىلىك روشەنلەشتۈرۈلگەن، بۇ ئارقىلىق تەزكىرە كىتابلىرى تەزكىرىلەرنىڭ تۈزۈلۈشىگە لايىقلاشتۇرۇلغان شۇنداقلا مول ئىجادچانلىققا ئىگە قىلىنغان. مۇندەرىجە تۈرغۈزۈش ۋە يېزىق ئارقىلىق بايان قىلىشنىڭ ئىنچىكە ھەم ئەتراپلىق بولۇشى، رايونلار خاسلىقى ۋە دەۋر ئالاھىدىلىكىنىڭ چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى تەزكىرە كىتابلىرىنى يېڭى ھەم چوڭقۇر مەنىگە ئىگە قىلغان بولۇپ، كىشىنى بەكمۇ جەلپ قىلىدۇ.

5) نۇقتىئىنەزەر توغرا، ئىلمىيلىكى يۇقىرى. ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ئېغىشماي يېتەكچى قىلىنىپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇلغان؛ تەزكىرە تۈزۈش جەريانىدا تەبىئىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەنگە ئالاقىدار نەزەرىيە ۋە چارە ـ ئۇسۇللاردىن ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىلغان.

مۇكاپاتلانغان تەزكىرە كىتابلىرىدىكى ئەۋزەللىكلەرنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىرگە باھالاش جەريانىدا بايقالغان بەزى كەمچىلىك ۋە مەسىلىلەرنىمۇ سەگەكلىك بىلەن كۆرۈشىمىز كېرەك. بۇنىڭ گەۋدىلىكرەكلىرى تۆۋەندىكىچە: بايان ئادەتتىكىچە، يۈزەكى بولۇپ قالغان، قۇرۇق گەپ ۋە قېلىپلىشىپ قالغان گەپلەر بار؛ ماتېرىياللارنىڭ مۇھىملىرى بىلەن مۇھىم بولمىغانلىرى ئايرىلىشىپ كەتكەچكە، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ھەجمى ئېشىپ كېتىپ، مەزمۇنى دېگەندەك چوڭقۇر بولمىغان؛ رايونلار تارىخىغا ئائىت پاكىتلارنىڭ تەھقىقلىنىشى مۇكەممەل بولمىغانلىقتىن، ساقلانغىلى بولمىدىغان بەزى خاتالىقلار كېلىپ چىققان؛ ئايرىم تەزكىرە كىتابلىرىدا بەزى مەسىلىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى ۋە كۆزقاراش پۇختا، توغرا بولمىغان؛ يەنە بەزى تەزكىرە كىتابلىرى نەشر قىلىنىشتىن ئاۋۋال ئىنچىكە تەكشۈرۈلمىگەنلىكتىن، خاتالىق نىسبىتى خېلى كۆپ.

بۇ قېتىمقى باھالاشنىڭ ئەھمىيىتى بىر تۈركۈم مۇكاپاتلانغان كىتابلارنى كۆرسىتىشلا بولۇپ قالماي، ئەڭ مۇھىمى، بىزنىڭ نەشردىن چىقىرىلغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقى ۋە كەمچىلىكىنى كونكرېت تونۇپ، تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، بۇندىن كېيىن نەشردىن چىقىدىغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈشىمىزگە ياردەم بەرگەنلىكىدە. جايلاردىكى تەزكىرىچىلەر، بولۇپمۇ رەھبەرلەر بۇ قېتىمقى باھالاش ئارقىلىق سۈپەت ئېڭىنى تۇرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقىنى يەنىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى ئۆزىنىڭ يادرولۇق ۋەزىپىسى قاتارىدا تۇتۇپ، يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى يېڭى سەۋىيىگە يەتكۈزۈشى كېرەك.

3. تەزكىرە كىتابلىرىنى ئوقۇش، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش كېرەك

بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ ئەڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىنىڭ بىرى تەزكىرىدىن پايدىلىنىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى تەكىتلەشتىن ئىبارەت. يىغىندا يولداش لى تيېيىڭ تەزكىرىلەردىن پايدىلىنىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتى توغرىسىدا چوڭقۇر توختالدى. ئۇ مۇنۇلارنى كۆرسەتتى: تەزكىرە تۈزۈشتىكى مەقسەت ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش، ئۇنىڭدىن هازىرقىلارلا پايدىلانماي، ئەۋلادلارمۇ پايدىلىنىدۇ. تەزكىرە كىتابلىرى پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە بولغاچقا، ساقلاش قىممىتىگە ئىگە. پايدىلىنىش قىممىتى بولمىسا، تارقىلىشى ۋە ساقلىنىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇ يەنە مۇنۇلارنى كۆرسەتتى: تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ قوللىنىلىش فۇنكسىيىسىنى تەتقىق قىلىشىمىز ۋە ئېچىشىمىز كېرەك. ياخشى تەزكىرە كىتابلىرى ناھايىتى زور ئىجتىمائىي تەسىرگە ئىگە بولۇپلا قالماي، ئىقتىسادىي ئۈنۈممۇ ئېلىپ كېلىشى كېرەك. ئىجتىمائىي تەسىرى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمى بولسىلا، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغاپ، ئۆزىنىڭ ھەقىقىي قىممىتىنى نامايان قىلالايدۇ. تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى ئىلگىرىكى ئۇستەل ئۈستىدىكى خىزمەتتىن يېڭى دەۋرنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان، جەمئىيەت ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىدىغان خىزمەتكە ئايلاندۇرۇشىمىز كېرەك.

تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ قوللىنىلىش قىممىتىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، نەشردىن چىققان ياخشى تەزكىرە كىتابلىرىنى كەڭ كۆلەمدە تەشۋىق قىلىپ، پۈتۈن جەمئىيەتنى تەزكىرىنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىدىغان، ئوقۇيدىغان ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدىغان قىلىشىمىز كېرەك. تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئاددىي نۇسخىسى ۋە ئاممىباب نۇسخىسىنى تۈزۈپ، ئۇنى جەمئىيەتنىڭ كەڭ قوللىنىشىغا سۇنۇشىمىز شۇنداقلا جەمئىيەتنىڭ سىنىقىنى يەنىمۇ قوبۇل قىلىشىمىز كېرەك. مۇكاپاتلانغان تەزكىرە كىتابلىرىغا ئىلمىي باھا بېرىش ۋە ئۇلارنى تەشۋىق قىلىش خىزمىتىنى ئەستايىدىل تەشكىللىشىمىز، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى، ئارتۇقچىلىقى ۋە مۇۋەپپەقىيىتىنى ھەمدە كەمچىلىكى ۋە ئۇلاردا كۆرۈلگەن مەسىلىلەرنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەھلىل قىلىشىمىز لازىم. يۇقىرى سەۋىيىلىك ئوبزور ماقالىلىرىنى يېزىپ، جەمئىيەتكە يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە قىممىتىنى تونۇشتۇرۇپ، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ تەزكىرىنى كەڭ دائىرىدە ئوقۇشى، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز كېرەك. تەزكىرىدىن پايدىلىنىش مەسىلىسىنى ئەستايىدىل تۇتۇشىمىز لازىم. جايلار بۇ ھەقتىكى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ۋە مۇھاكىمە قىلىپ، ۋاقتىدا تەييارلىق قىلىپ، كېلەر يىلى مۇۋاپىق پەيتنى تاللاپ، بىر قېتىم تەزكىرىدىن پايدىلىنىش يىغىنى ئېچىشنى قولغا كەلتۈرۈشى كېرەك.

4. بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى تاماملاپ، كېيىنكى نۆۋەتلىك يېڭى تەزكىرىلەرنى داۋاملىق تۈزۈشكە تەييارلىق كۆرۈش لازىم

مۇكاپاتلاش خىزمىتى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىنىڭ تەلىپىنى يەنىمۇ ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ھەقىقىي يوسۇندا تاماملىشىمىز كېرەك. نۆۋەتتە، خىزمەت تەرەققىياتى تېزراق بولغان بەزى جايلارنىڭ بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى تاماملىنىش باسقۇچىغا يېقىنلىشىپ قالدى. خېلى كۆپ جايلار مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىل ئىچىدە بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى تۈگىتىدۇ. بىراق يەنە بەزى جايلارنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدە نۇرغۇن قىيىنچىلىق بولغاچقا، تەزكىرە كىتابلىرىنى تۈزۈش، نەشر قىلىش ۋەزىپىسى خېلىلا قىيىنغا چۈشمەكتە. مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدىن كېيىن كۆپ ساندىكى ئۆلكە، شەھەر، ناھىيىلەر بۇ يىغىننىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش خىزمىتىنى خېلى ياخشى ئىشلىدى، تەزكىرە خىزمىتىنى شۇ يەرنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىغا ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى قاتارىغا كىرگۈزۈپ، «بىرگە كىرگۈزۈپ، بەشنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش» نى ئىشقا ئاشۇردى. بىراق ئاز ساندىكى بەزى جايلارنىڭ ئەھۋالى بىرقەدەر قىيىنچىلىقتا تۇرماقتا. بەزى جايلاردا رەھبەرلىك تېخى ئەمەلىيلەشمىدى؛ دائىملىق تەزكىرە تۈزگۈچى ئاپپاراتلار مۇكەممەل، مۇقىم بولمىدى، ئۇلار تەزكىرە كىتابلىرى نەشردىن چىقىشى بىلەنلا تارقىلىپ كەتتى؛ خىزمەتنى يەنىمۇ ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە كېرەكلىك خىراجەت ئەمەلىيلەشمىگەچكە، يېزىپ بولۇنغان ئورگىنالنى ۋاقتىدا نەشرگە بېرىشكە مۇمكىن بولمىدى. بىز بۇ جايلارنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ، بۇنداق ئەھۋاللارنى تۈپتىن ئۆزگەرتىشنى ئۈمىد قىلىمىز. ھەرقايسى جەھەتلەردىن شارائىتى بىرقەدەر ناچار، قىيىنچىلىقى بىرقەدەر كۆپ بولغان ئاشۇ رايونلارغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ ۋە ياردەم قىلىپ، بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى تىرىشىپ تاماملىشىمىز كېرەك. بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى تاماملاش ئالدىدا تۇرغان جايلار تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەش ئاساسىدا، داۋاملاشتۇرۇپ،

(ئاخىرى 29 - بەتتە)

ئۈلگە تىكلەپ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، سۈپەتنى ئۆستۈرۈپ، غەلىبىسىرى ئالغا ئىلگىرىلەيلى!

ۋاڭ رېنجى

مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتى تارقىتىش يىغىنى بۈگۈن نىڭبودا ئېچىلدى. بۇ مەملىكىتىمىزدىكى تەزكىرىچى خادىملار ئۇزاقتىن تەشنا بولۇپ كېلىۋاتقان بىر چوڭ ۋە كاتتا ئىش. مەن جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىغا ۋاكالىتەن شەرەپ بىلەن مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ تۈزگۈچىلىرىنى ۋە مەملىكىتىمىزدىكى تەزكىرىچى خادىملارنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن! جايلارنىڭ تەزكىرە تۈزۈشكە تەشكىللاتچىلىق، رەھبەرلىك قىلىشتا زور تۆھپە قوشقان ھەرقايسى ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمەن! شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ ۋاقىت چىقىرىپ بۇ قېتىمقى يىغىنغا قاتناشقان يولداش لى تيېيىڭغا، گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى يولداش ليۇچىباۋغا، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، رادىئو - تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكى، ئاخبارات نەشرىيات مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىرىگە، جېجياڭ ئۆلكىسى ۋە نىڭبو شەھىرىنىڭ رەھبەرلىرىگە چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن!

تۆۋەندە مەن جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىغا ۋاكالىتەن باھالاش خىزمىتىنىڭ ئەھۋالىنى دوكلات قىلىمەن.

بۇ قېتىمقى باھالاش ئىشىنى يولداش لى تيېيىڭ بۇلتۇر 5 - ئايدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويغانىدى. ئەينى چاغدا يولداش لى تيېيىڭ تەزكىرە كىتابلىرىنى باھالاش يىغىنى ئېچىپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتى ۋە ئىلمىيلىك دەرىجىسىنى يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈرۈش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇلتۇر 11 - ئايدا مەركەز خىزمەت يىغىنى ئاچقان مەزگىلدىمۇ يولداش لى تيېيىڭ ماڭا 1997 - يىلى مەملىكەتلىك باھالاش يىغىنى ئېچىشنى چىڭ تۇتۇش كېرەكلىكىنى ئېيتقانىدى. يولداش لى تيېيىڭ تەزكىرە كىتابلىرىنى باھالاش خىزمىتىگە ئەنە شۇنداق ئەھمىيەت بېرىپ، مەركەز، گوۋۇيۈەننىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە بولغان غەمخورلۇقىنى نامايان قىلدى. مۇشۇ ئىشتىن كېيىن يولداش لى تيېيىڭنىڭ يوليورۇقىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى بۇ يىل 1 - ۋە 5 - ئايلاردا يىغىن ئېچىپ، باھالاش دائىرىسى، ئۆلچىمى، نىسبىتى ھەمدە تاللاش تەرتىپى ۋە ئۇسۇلىنى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتتى. 1993 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1996 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان 3 يېرىم يىل ئىچىدە نەشردىن چىققان تەزكىرە كىتابلىرىنى باھالاش دائىرىسىگە كىرگۈزۈش بېكىتىلدى. بۇ مەزگىلدە نەشردىن چىققان تەزكىرە كىتابى 1700 تومدىن ئارتۇق. بىر تەزكىرە كىتابىنىڭ خەت سانى ئاز بولغاندا نەچچە 100 مىڭدىن مىليونغا، كۆپ بولغاندا نەچچە مىليونغا يېتىدۇ. ھەر يىلى بۇنداق كىتابتىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 500 تومدىن ئارتۇق نەشر قىلىنىدۇ، بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئاز سان ئەمەس. باھالاش ئۆلچىمى جەھەتتە باھالاشنى ئىلتىماس قىلغان تەزكىرە كىتابلىرىغا قارىتا نۇقتىئىنەزەر، يېتەكچى ئىدىيە، مەزمۇن، شەكىل، يېزىق قاتارلىق جەھەتلەردە ئېنىق تەلەپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. باھالاشنى ئىلتىماس قىلغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ نىسبىتى جەھەتتە شۇ ۋاقىتتا ئەمەلىي نەشردىن چىققان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ %10 نى باھالاش بېكىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغىنى %3 نى، 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغىنى %7 نى ئىگىلەيدۇ. مانا بۇ نىسبەتنى بەزى يولداشلار كۆپ بولۇپ كېتىپتۇ دەپ قارىسا، بەزى يولداشلار ئاز بولۇپ قاپتۇ دەپ قارىدى. شۇڭا بۇ نىسبەتنى بەلگىلەش ئىشىنى يەنىلا ئەستايىدىل ئويلىنىپ كۆرۈش كېرەك. بەزى يولداشلار تەزكىرە كىتابى تەزكىرىچى خادىملار، پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، ئالاقىدار مۇتەخەسسىس، ئالىملارنىڭ ئورتاق ماسلىشىشىنىڭ، ئۇزۇن مۇددەتلىك جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مەھسۇلى دەپ قاراپ، مۇكاپاتلىنىش دائىرىسىنى ئىمكانقەدەر يەنىمۇ ئازراق كېڭەيتىشنى ئۈمىد قىلىشتى. ئەمەلىيەتتە ھازىر بېكىتىلگەن مۇكاپاتلاش نىسبىتىمۇ ئاز ئەمەس. ئاخبارات - نەشرىيات مەھكىمىسى ئۇيۇشتۇرغان

www.uyghurkitap.com

دۆلەتلىك كىتابلارنى مۇكاپاتلاش ئىشى 2 يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدۇ. ھەر قېتىمدا 30 توم كىتاب باھالىنىدۇ. ئۇنىڭغا ئىسمىنى ئاتاش مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن نەچچە 10 توم كىتابنى قوشقاندا جەمئىي 100 چە كىتاب مۇكاپاتلىنىدۇ. توپ سان نەچچە 10 مىڭ خىل بولۇپ، مۇكاپاتقا ئېرىشىش نىسبىتى 1000 دىن بىرگىمۇ يەتمەيدۇ. بىزنىڭ تەزكىرە كىتابلىرىمىزنىڭ نىسبىتى 10 دىن بىر بولۇپ، دۆلەت كىتاب مۇكاپاتىنىڭ نىسبىتىدىن 100 ھەسسە يۇقىرى بولدى.

باھالاش ئۇسۇلى ۋە تەرتىپى جەھەتتە ئالدى بىلەن ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلار كۆرسەتتى. ئاندىن مۇتەخەسسىسلەر تەكشۈرۈپ ئوقۇدى، باھالاش ھەيئىتى قاراپ چىقىپ ماقۇللىدى، تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى تەكشۈرۈپ ماقۇللىدى، بۇنىڭدىكى ئەڭ مۇھىم ھالقا يەنىلا جايلارنىڭ كۆرسىتىشىدىن ئىبارەت بولدى. جايلار يوللىغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سانى جىق، ھەجىمى چوڭ، چېتىلىدىغان مەزمۇن دائىرىسى كەڭ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋاقتىمۇ بەك زىچ بولغاچقا، مەيلى باھالاش ھەيئىتىنىڭ ماقۇللىشى بولسۇن ياكى تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ تەكشۈرۈشى بولسۇن ھەممىسى پەقەت جايلارنىڭ كۆرسىتىشى ئاساسىدا بولدى. چۈنكى باھالاش خىزمىتىنى جايلاردىن ئايرىلىپ ياخشى ئىشلىگىلى بولمايدۇ. 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا جايلار 180 توم تەزكىرە كىتابنى باھالاشقا كۆرسەتتى. 7 ـ ئايدا ھەرقايسى ساھەدىكى مۇتەخەسسىس، ئالىملار ۋە جايلاردىكى تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىگە ئەمەلىي رىياسەتچىلىك قىلغۇچىلاردىن تەشكىللەنگەن مەملىكەتلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى ئالدىن باھالاش ھەيئىتى ۋە مەملىكەتلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى باھالاش ھەيئىتى باھالاشقا ئىلتىماس قىلىنغان 180 توم تەزكىرە كىتابنى باھالىدى. يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش ئارقىلىق 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ۋە 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئىسىملىكى ماقۇللاندى. باھالاش نەتىجىسىدە مەملىكەتلىك تەزكىرە مۇكاپاتىدا 51 تەزكىرە كىتابى 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، 127 تەزكىرە كىتابى 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. دېمەك، 178 تەزكىرە كىتابى مۇكاپاتقا ئېرىشتى. پەقەت 2 تەزكىرە كىتابى باھالانمىدى. 8 ـ ئاينىڭ بېشىدا جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى باھالاش ھەيئىتى ماقۇللىغان 1 ـ دەرىجىلىك ۋە 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئىسىملىكىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى. پۈتكۈل باھالاش خىزمىتى تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسىنىڭ بەلگىلىمىسىدىكى تەرتىپ، پرىنسىپ ۋە ئۇسۇللارغا ئۇيغۇن، ئەستايىدىل ۋە خېلى ئادىل بولدى دېيىشكە بولىدۇ. ئەلۋەتتە ھەرخىل شارائىتلارنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن مۇنداق ئەھۋاللار كېلىپ چىقىشىمۇ مۇمكىن: بەزى تەزكىرە كىتابلىرى مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرىدىن ياخشى بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلار مۇكاپاتقا ئېرىشەلمىدى. ئەكسىچە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن بەزى تەزكىرە كىتابلىرىمۇ مۇكاپاتقا ئېرىشەلمىگەن تەزكىرە كىتابلىرىغا يېتەلمەسلىكى مۇمكىن. مانا بۇلار كۆپچىلىكنىڭ چۈشىنىشى ۋە ئەپۇ قىلىشىغا مۇھتاج.

بۇ قېتىمقى باھالاش مەملىكىتىمىزنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدىكى بىر قېتىملىق جانلىق كۆرەك بولدى. بۇ قېتىمقى كۆرەك ئارقىلىق شۇنى ئېيتالايمىزكى: مەملىكىتىمىزدىكى كەڭ تەزكىرىچىلەر 17 يىلدىن بېرى جاپالىق ئەمگەك قىلىپ غايەت زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ، مول مېۋىلەرنى ياراتتى. ئۇ مۇنۇ جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: تۈزۈلگەن تەزكىرىلەرنى سان ۋە كۆلەم جەھەتتە تارىختىكى ھەرقانداق دەۋرگە سېلىشتۇرغىلى بولمايلا قالماستىن، بەلكى رايونلارنىڭ تارىخىنى ۋە ھازىرقى ھالىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنىڭ چوڭقۇرلۇقى ۋە كەڭلىكى شۇنداقلا تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئىلمىيلىكى جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ تارىختىكى ھەرقانداق بىر دەۋر ھازىرقى دەۋردىكىگە يېتەلمەيدۇ. شۇڭا بىز سۈپەت جەھەتتە ھەقىقەتەن ئۈستۈنلۈككە ئىگە بىر تۈركۈم تەزكىرە كىتابلىرىمىز بار دەپ ئېيتالايمىز.

بۇ قېتىمقى باھالاش جەريانىدا كۆپلىگەن مۇتەخەسسىس، ئالىملار 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابلىرى ئىچىدىكى «شاۋشىڭ شەھىرى تەزكىرىسى»، «سۇجۇ شەھىرى تەزكىرىسى»، «نىڭبو شەھىرى تەزكىرىسى»، «جياڭدۇ ناھىيىسى تەزكىرىسى» ھەمدە باشقا بىرمۇنچە تەزكىرە كىتابلىرىنى ئومۇميۈزلۈك ماختىدى، شۇنداقلا بۇ تەزكىرە كىتابلىرىدا تۈزۈش ئىدىيىسى، مۇندەرىجىنىڭ لايىھىلىنىشى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى قاتارلىق جەھەتلەردە يېڭى ئىجادىيەت ۋە تەرەققىيات بولغان، دەپ قارىدى. بۇ رايونلار تارىختا «تەزكىرە ماكانى» دەپ ئاتالغان بولۇپ داڭلىق تەزكىرە بۇ يەرلەردىن چىققان. بۇ يېڭى تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى «تەزكىرە ماكانى» غا يېڭى ھۆسن قوشتى. كۆپلىگەن مۇتەخەسسىس، ئالىملار يەنە چەت، يىراق، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا بارلىققا كەلگەن بىرمۇنچە مۇنەۋۋەر تەزكىرە كىتابلىرىنىمۇ ماختىدى. مەسىلەن: «چىڭخەي ئۆلكىسى تەزكىرىسى. گېئولوگىيە ـ قېزىلما بايلىقلار تەزكىرىسى» دە چىڭخەي ئۆلكىسىنىڭ گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى، كان بايلىقلىرىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى، ئېچىلىش قىممىتى ئىلمىي بايان قىلىنغان بولۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى قېزىلما بايلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسى ۋە بۇ جەھەتتىكى

غايەت زور نەتىجىلەر خاتىرىلەنگەن. يەنە مەسىلەن: نىڭشيانىڭ «جوڭۋېي ناھىيىسى تەزكىرىسى» دەپ تەڭرى قومۇلۇقىنىڭ چېتىگە جايلاشقان جوڭۋېي ناھىيىسىنىڭ تەبىئىي، ئىجتىمائىي تارىخى ۋە ھازىرقى ھالىتى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، جوڭۋېي خەلقىنىڭ تىرىشىپ قۇمنى تىزگىنلەپ، قۇملۇقنى ئۆزگەرتىشتىكى شانلىق نەتىجىلىرى بايان قىلىنغان، شۇڭا بۇ تەزكىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان ئەسەر دېيىشكە بولىدۇ. بۇ تەزكىرە كىتابىنىڭ بارلىققا كېلىشى پەقەت ئىقتىسادىي جەھەتتىن بىرقەدەر باي، ئىختىساسلىق خادىملار بىرقەدەر توپلاشقان رايونلاردا ياخشى تەزكىرە كىتابلىرىنى تۈزگىلى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتتە نىسبەتەن ئارقىدا قالغان رايونلاردىمۇ تىرىشىسىلا يارامىلىق، ياخشى تەزكىرە كىتابلىرىنى ئوخشاشلا تۈزگىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى.

بۇ قېتىمقى مۇكاپاتلاشنىڭ كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ بولغاچقا، مەيلى 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابى بولسۇن ياكى 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تەزكىرە كىتابى بولسۇن، ئوخشاش بىر قاتلامدا مۇكاپاتقا ئېرىشكەن كىتابلارنى ئوخشاش سەۋىيىگە ئىگە دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بىراق، ئۇلار مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە تېگىشلىك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە. يىغىپ ئېيتقاندا ئۇلار ئاساسەن مۇنۇ تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ:

1) مول ۋە پۇختا يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە ماتېرىيال بولۇپ، ئۇلاردا ئۇچۇر كۆپ. بۇ تەزكىرە كىتابلىرىدىن شۇ جاينىڭ ئەھۋالىغا ئالاقىدار تۈنجى قېتىم ئاشكارىلانغان نۇرغۇن ماتېرىياللارنى، يەنى «خاس ماتېرىيال» ۋە «قىممەتلىك ماتېرىيال» لارنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بەزى تەزكىرە كىتابلىرىدا نەق نۇرغۇن ئىستاتىستىكىلىق ماتېرىيال بىلەن قانائەتلىنىپ قالماي، يېڭى دەۋردىكى ئىجتىمائىيەت، سىياسەت، ئىقتىساد، ئىدىيە، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئۆزگىرىشلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، مەخسۇس تېما بويىچە تەكشۈرۈش ئىشى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، 1 - قول ماتېرىيال بارلىققا كەلتۈرۈلگەن.

2) بايانلار ھەقىقىي، توغرا بولغان، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ئىشقا ئاشۇرۇلغان. ياخشى تەزكىرە كىتابلىرىدا رايونلارنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى كېرەك. نۇرغۇن تەزكىرە كىتابلىرىدا شۇ رايوننىڭ خىزمەتلىرىدىكى مۇۋەپپەقىيەت ۋە سەۋەنلىك، تەرەققىيات ۋە ئەگرى - توقايلىق، تەجرىبە - ساۋاقلار ئەتراپلىق بايان قىلىنىپ، نەتىجىلەر بەك كۆككە كۆتۈرۈۋېتىلمىگەن، سەۋەنلىكلەر بەك چوڭكۇرۇۋېتىلمىگەن. تەزكىرە كىتابلىرىدا بايان قىلىنغان تارىخىي پاكىتلار ئەستايىدىل تەھقىقلىنىش ئارقىلىق ساختىسى چىقىرىۋېتىلىپ، ھەقىقىيسى ساقلاپ قېلىنغان. بىرمۇنچە مەسىلىلەردە تارىخنىڭ ھەقىقىي قىياپىتى ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ، ئىلگىرىكى خاتالىقلار تۈزىتىلگەن. بەزى تەزكىرە كىتابلىرىدا يەنە مۇھىم تارىخىي پاكىتلار ۋە سانلىق مەلۇماتلارغا ئىزاھات بېرىلىپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ پايدىلىنىشچانلىقى ئاشۇرۇلغان.

3) تۈزۈلۈشى پۇختا، قۇرۇلمىسى مۇۋاپىق. ئالدىنقىلارنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىلىپ ۋە بۆسۈش ھاسىل قىلىنىپ، ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدىكى مۇرەككەپ ئەھۋاللارنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئېھتىياجىغا تېخىمۇ ماسلىشىلغان. كۆپلىگەن تەزكىرە كىتابلىرىدا شۇ رايوننىڭ ئەمەلىيىتى چىقىش قىلىنىپ قىسىم، بابلار تۈرغۈزۇلغان، بايان، خاتىرە، تەزكىرە، تەرجىمىھال، خەرىتە - رەسىم، جەدۋەل، ئۈزۈندە قاتارلىق ئەنئەنىۋى ژانىرلار مۇۋاپىق ئۆزگەرتىلىپ، ئۇلارنىڭ رولى تولۇق جارى قىلدۇرۇلغان. مەسىلەن: زامانىۋى ئۆلچەش - سىزىش تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىلىپ، ھەرخىل خەرىتىلەر سىزىلغان؛ رايونلارنىڭ تارىخىي قىياپىتىنى ۋە ھازىرقى غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان كۆپلىگەن قىممەتلىك سۈرەتلەر ئىشلىتىلگەن، بۇ سۈرەتلەر يازما بايانلار بىلەن ماسلاشتۇرۇلۇپ، سۈرەتمۇ، يېزىقمۇ بولۇش، سۈرەت بىلەن يېزىق بىر - بىرىنى تولۇقلاش ئىشقا ئاشۇرۇلغان. يەنە مەسىلەن: تەزكىرە كىتابلىرىدىكى ئىندېكسنىڭ تۈزۈلۈشى قاتارلىقلار بار. «ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىش»، «يىغىنچاقلاپ بايان قىلىش»، «نەقىل ئېلىش» قاتارلىق جانلىق شەكىللەرنى ئىشلىتىشكە بىرلەشتۈرۈلۈپ، چوڭ جەھەت بىلەن كىچىك جەھەتنى بىرلەشتۈرۈش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى ۋە سىستېمىلىقلىقى كۈچەيتىلگەن، شەيئىلەرنىڭ ئىچكى مۇناسىۋىتى ۋە سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتى ئايدىڭلاشتۇرۇلغان. بۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىزدىنىشلەرگە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

4) تۈزۈش ئىدىيىسى جەھەتتە يۇقىرى ماھارەت گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، ئالاھىدىلىك روشەنلەشتۈرۈلگەن تەزكىرە كىتابلىرى تەزكىرىلەرنىڭ شەكلىگە لايىقلاشتۇرۇلۇشى كېرەك. بىراق تەزكىرىلەرنىڭ شەكلىگە لايىقلاشتۇرۇش دېگەنلىك ھەممىنى ئوخشاش يېزىش، بىر قېلىپقا چۈشۈرۈش دېگەنلىك ئەمەس. ياخشى تەزكىرە كىتابى ئىجادچانلىققا ئىگە بولۇشى كېرەك. بۇ ئىجادچانلىقنىڭ كېلىش مەنبەسى رايونلار خاسلىقى ۋە دەۋر ئالاھىدىلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشتە. ھەر بىر رايوننىڭ ئۆزىنىڭ خاسلىقى ۋە ئالاھىدىلىكى بار. ياخشى چىققان تەزكىرە كىتابلىرىدا بۇ خىل

www.uyghurkitap.com

خاسلىق ۋە ئالاھىدىلىكنى تۇتۇشقا ماھىر بولۇش كېرەك. مۇندەرىجە لايىھىلەش ۋە يېزىق ئارقىلىق بايان قىلىشتا ئەستايىدىل ئويلىنىپ، ئەشۇ خاسلىق ۋە ئالاھىدىلىكنى ئىرىشىپ ئەكس ئەتتۈرۈپ، تەزكىرە كىتابلىرىنى يېڭى ۋە چوڭقۇر مەناغا ئىگە قىلغاندىلا، ئاندىن كىشىلەرنى جەلپ قىلغىلى بولىدۇ.

5) نۇقتىئىنەزىرى توغرا، ئىلمىيلىكى كۈچلۈك بولغان، ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە چىڭ تۇرۇلۇپ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇلغان. تەزكىرە تۈزۈش جەريانىدا تەبىئىي پەن ۋە ئىجتىمائىي پەنگە ئالاقىدار نەزەرىيە ۋە چارە - ئۇسۇللاردىن ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىلغان. مانا بۇ ياخشى چىققان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىكى ئاساسىي كاپالەتتۇر. بۇ قېتىمقى باھالاش ئەمەلىيىتى تەزكىرە كىتابلىرىنى ياخشى تۈزۈشتە بۇ نۇقتىدىن چەتنەشكە بولمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى.

بىزنىڭ مۇكاپاتلانغان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى تەكىتلىشىمىز بۇ تەزكىرە كىتابلاردا پەقەت يېتەرسىزلىك ۋە خاتالىقمۇ يوق دېگەنلىك ئەمەس. تەزكىرە كىتابىدەك مۇشۇنداق كۆلىمى كەڭ، ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ۋاقىت ئارىلىقى ئۇزۇن، جايلار ئەھۋالىغا دائىر كىتابلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا يېتەرسىزلىك ۋە مەسىلىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن پۈتۈنلەي ساقلىنىش ئىنتايىن قىيىن ھەتتا مۇمكىن ئەمەس. بەزى يېتەرسىزلىكلەر ۋە مەسىلىلەر بۇ قېتىمقى باھالاش جەريانىدا بايقالغان بولسىمۇ، يەنە بەزى يېتەرسىزلىك ۋە مەسىلىلەر بايقالمىغان بولۇشى مۇمكىن. بۇنى بىز سەگەكلىك بىلەن مۆلچەرلەپ، ھەرگىزمۇ قارىغۇلارچە ئۈمىدۋار بولماسلىقىمىز كېرەك. بۇ قېتىملىق باھالاشتا چېلىققان بىرقەدەر گەۋدىلىك مەسىلىلەر شۇكى: بايان ئادەتتىكىچە، يۈزەكى بولۇپ قالغان. قۇرۇق گەپ ۋە قېلىپلىشىپ قالغان گەپلەرمۇ يوق ئەمەس؛ پارچە - پۇرات ماتېرىياللار بەك كۆپ بولغاچقا، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ھەجمى چوڭىيىپ كەتكەن، لېكىن مەزمۇنى دېگەندەك چوڭقۇر بولمىغان؛ رايونلار تارىخىغا ئائىت پاكىتلارنىڭ تەھقىقلىنىشى مۇكەممەل بولمىغانلىقتىن، ساقلانغىلى بولىدىغان بەزى سەۋەنلىكتىن ساقلانغىلى بولمىغان، ئايرىم تەزكىرە كىتابلىرىدا بەزى قويۇلۇشلاردا تازا ئەستايىدىل بولۇنمىغان ۋە ئۇ توغرا بولمىغان. يەنە بەزى تەزكىرە كىتابلىرى نەشىر قىلىنىدىغان ۋاقىتتا خاتالىق نىسبىتى خېلىلا يۇقىرى. باھالاشتىن كېيىن، بۇ يېتەرسىزلىكلەرگە ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىپ، تەزكىرە كىتابلىرىدا ساقلىنىۋاتقان بۇ مەسىلىلەرگە ئەھمىيەت بېرىشىمىز، ئىمكانىيەت يار بەرگەن دائىرىدە مۇۋاپىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، يېتەرسىزلىكلەرنى تىرىشىپ تولۇقلىغاندىلا، ئاندىن تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى يەنە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرەلەيمىز.

تەزكىرە خىزمىتىگە نىسبەتەن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ قېتىمقى باھالاشنىڭ ئەھمىيىتى بىر تۈركۈم مۇكاپاتلانغان تەزكىرە كىتابلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشلا بولۇپ قالماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى باھالاش ئارقىلىق كۆپچىلىكنىڭ بىزنىڭ يېڭىچە تەزكىرىلىرىمىزدىكى ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىكلەرنى كونكرېت چۈشىنىۋېلىشىغا، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى تىرىشىپ يەنىمۇ ئۆستۈرۈشكە ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت. ھازىر بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ھالقىلىق مەزگىلگە قەدەم قويدى. ھازىر تۈزۈلىۋاتقان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى ئىلگىرىكى تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىدىن ئۆستۈرۈشكە تىرىشىپ، نەشردىن چىققان تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، نەشردىن چىققان تەزكىرە كىتابلىرىدىكى يېتەرسىزلىك ۋە مەسىلىلەردىن ساقلىنىپ ۋە ئۇنى ئازايتىپ، نەشردىن چىققان تەزكىرە كىتابلىرىغا دائىر تەجرىبە - ساۋاقلارنى كۆپچىلىكنىڭ ئورتاق بايلىقىغا ئايلاندۇرۇش كېرەك. مۇشۇنداق سۈپەت ئېڭى بولغاندىلا، ئاندىن بىزنىڭ بۇ قېتىمقى باھالاش خىزمىتىمىز مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان بولىدۇ، ئۇ بۇندىن كېيىنكى تەزكىرە تۈزۈشتە ئىجابىي رول ئوينايدۇ.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، بىز بۇ قېتىمقى باھالاش ئىشىنى تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدىكى بىر يېڭى باشلىنىش دەپ قارايمىز. بۇ قېتىمقى باھالاشتىن كېيىن پۈتۈن مەملىكەتتىكى تەزكىرىچى خادىملار روھىنى تېخىمۇ ئۇرغۇتۇپ، تېخىمۇ تىرىشىپ، بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئەلا سۈپەت بىلەن ئورۇنداپ، تەزكىرىچىلىك ئىشلىرىنى يېڭى ئەسىرگە سىلجىتىشى كېرەك. تەزكىرە تۈزۈش توختىمايدىكەن، تەزكىرىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشمۇ توختىمايدۇ. بىز تەزكىرىنى تېخىمۇ ياخشى تۈزۈپ، تەزكىرىنىڭ سۈپىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈشىمىز كېرەك. بىز يولداش جياڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، غەيرەت ئۇستىگە غەيرەت قوشۇپ، تەزكىرىنى ياخشى تۈزۈپ، ئۇنىڭ مەملىكىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىكى رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇشىمىز كېرەك.

كۆپچىلىككە رەھمەت!

ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى تىرىشىپ ياخشى ئىشلەيلى

ئۇسۇلىمىز ۋە تەسىراتىمىز توغرىسىدا

ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى   بەي يۇشى

چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ تەزكىرىچىلىكىدە ئىچكىرىدىكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارغا ئوخشىمايدىغان نۇرغۇن ئەھۋاللار ۋە ئالاھىدىلىكلەر مەۋجۇت. شىنجاڭدا ئاساسلىقى تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە ئالاھىدىلىك بار: 1) شىنجاڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ چوڭ ئۆلكە - ئاپتونوم رايونى، كۆلىمى 1 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق بولۇپ، مەملىكىتىمىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ؛ 2) شىنجاڭ موڭغۇلىيە، روسىيە فېدېراتسىيىسى، قازاقىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستان، ئافغانىستان، پاكىستان، ھىندىستاندىن ئىبارەت 8 دۆلەت بىلەن چېگرىلىنىدۇ، دۆلەت چېگرا لىنىيىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5000 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ. دېمەك مەملىكىتىمىز قۇرۇقلۇق چېگرا لىنىيىسىنىڭ تەخمىنەن تۆتتىن بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. شىنجاڭ مەملىكىتىمىز بويىچە دۆلەت چېگرا لىنىيىسى ئەڭ ئۇزۇن ئۆلكە - ئاپتونوم رايون؛ 3) شىنجاڭ ئەزەلدىن كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون، ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ساكلار، خاككاسلار، ھۇنلار، ئوغۇزلار، توخرىلار، ئۇسۇنلار، تۈركلەر بار ئىدى. 1949 - يىلى شىنجاڭ ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن ئېتىراپ قىلىنغان مىللەت 13 بولۇپ، ئۇلار: ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق، خۇيزۇ، قىرغىز، موڭغۇل، تاجىك، شىبە، ئۆزبېك، داغۇر، مانجۇ، تاتار، رۇستىن ئىبارەت. ئازادلىقتىن كېيىن يەنە 35 مىللەت كەينى - كەينىدىن كېلىپ قوشۇلدى، ھازىر شىنجاڭدا جەمئىي 48 مىللەت بار؛ 4) شىنجاڭ كۆپ دىنلىق رايون بولۇپ، بۇ رايوندا ئىسلام دىنى، لاما دىنى، بۇددا دىنى، خرىستىيان دىنى، كاتولىك دىنى، پروۋسلىيە دىنى، تويىن دىنى، مانى دىنى، شامان دىنى قاتارلىق دىنلار بار. بۇددا دىنى مىلادىدىن ئىلگىرىكى 80 - يىللار ئەتراپىدا شىنجاڭغا كىرگەن بولۇپ، ھازىرغا قەدەر 2000 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە، X ئەسىردىن ئىلگىرى شىنجاڭدا بۇددا دىنى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇراتتى. IX ئەسىرنىڭ ئاخىرى X ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىسلام دىنى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، 500 - 600 يىللىق قوراللىق بويسۇندۇرۇش ئۇرۇشى ئارقىلىق XVII ئەسىرنىڭ دەسلىپىدە شىنجاڭدا ئىسلام دىنى بۇددا دىنىنىڭ ئورنىنى بېسىپ، ھۆكۈمران دىنغا ئايلاندى. ھازىر شىنجاڭدا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان 10 مىللەت بار، ئۇلار: ئۇيغۇر، قازاق، خۇيزۇ، قىرغىز، تاتار، ئۆزبېك، تاجىك، دۇڭشياڭ، سالا، باۋئەن مىللەتلىرى؛ 5) قەدىمدىن ھازىرغىچە شىنجاڭدا مىللىي بۆلگۈنچىلىك ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش كۈرىشى مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. شەرقىي خەن سۇلالىسىدا ياشىغان بەن چاۋ، بەن يۇڭ ئاتا - بالا 50 نەچچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەرنى تىنچىتقان؛ تاڭ سۇلالىسى 80 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت سەرپ قىلىپ شىنجاڭدىكى توپىلاڭنى تىنچىتقاندى؛ موڭغۇللارنىڭ يۈەن سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ توپىلىڭىنى تىنچىتىش ئۈچۈن 40 نەچچە يىل ئۇرۇش قىلدى؛ چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى، يۇڭجېڭ، چيەنلۇڭ زامانلىرىدا 60 نەچچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىنىپ شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەر تازىلانغان، كېيىن يەنە 40 نەچچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىنىپ چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەن خوجا ئەۋلادلىرىنىڭ بۆلگۈنچىلىك، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى تىنچىتىلغان، يېقىنقى زاماندىن بۇيان شىنجاڭنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ چار روسىيە، ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق غەرب ئەللىرىدىكى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ قوللىشى بىلەن دىندىن پايدىلىنىپ، كىشىلەرنى دىنىي ئەسەبىيلىككە قۇترىتىپ، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىپ، كىشىلەرنى مىللىي ئۆچمەنلىك ۋە مىللىي قىرغىنچىلىققا قۇترىتىپ، مىللەتلەر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، كەڭ كۆلەمدە بۆلگۈنچىلىك، بۇزغۇنچىلىق، تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، شىنجاڭنى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزدىن ئايرىپ چىقىپ كېتىپ، ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش قەستىدە بولدى؛ 6) شىنجاڭنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەرەققىياتى ئارقىدا قالغان، تەزكىرە تۈزۈش ئاساسىي شارائىتى ناچار. شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە تەبىئىي جۇغراپىيىۋى ئەھۋالى ۋە مىللىي، دىنىي ئەھۋالى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئارقىدا قېلىشىدا ئاساسىي رامكا شەكىللەندۈرۈپ قويدى. 1949 ـ يىلى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئارانلا 720 مىليون يۈەن، 1950 ـ يىلدىكى مالىيە كىرىمى ئاران 22 مىليون يۈەن ئىدى. 1984 ـ يىلى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 10 مىليارد 538 مىليون يۈەنگە، مالىيە كىرىمى 722 مىليون يۈەنگە يەتتى، 1995 ـ يىلىغا كەلگەندە ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 83 مىليارد 400 مىليون يۈەنگە يەتتى، ئەمما مالىيە كىرىمى ئارانلا 3 مىليارد 750 مىليون يۈەن بولۇپ، مالىيە چىقىمى 9 مىليارد 600 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتتى، مالىيىدە ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەش نىسبىتى پەقەت ئۈچتىن بىر قىسمىدىن سەل كۆپ بولدى. كۆچمە چارۋىچىلىق ئىگىلىكى ۋە ئۇزۇندىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مىللىي، دىنىي ماجىرالار شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا ئېغىر تەسىر كۆرسەتتى، تەزكىرىچىلىكنى ئېلىپ ئېيتساق، چىڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرى شىنجاڭدا ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەل تۈزۈلگەن تەزكىرە كىتابلىرى يوق ئىدى، تاڭ سۇلالىسى چېنيۈەن يىللىرى تۈزۈلگەن «غەربىي ئايماقنىڭ جۇغراپىيىلىك تەپسىراتى» لا بار ئىدى. بۇ كىتابنىڭمۇ 47 قۇرىلا ساقلىنىپ قالغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە 3 توم ۋىلايەت، ناھىيە تەزكىرىسى تۈزۈلگەن، مىنگو دەۋرىدە 7 توم ناھىيە تەزكىرىسى (چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن مىنگو دەۋرىگىچە بىرنەچچە توم شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى ۋە كەسپلەر تەزكىرىسى شۇنداقلا بىر قىسىم يەرلىك تەزكىرىلەر) تۈزۈلدى؛ تەزكىرە كىتابلىرىدىن باشقا ھۆججەت، ماتېرىياللارمۇ ناھايىتى ئاز ئىدى. ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئارقىدا قېلىشىمۇ ئىختىساسلىق خادىملارنىڭ يېتىشمەسلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بىر قىسىم ناھىيىلەرنىڭ پارتكوم، ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مۇۋاپىق كاتىپ تېپىشمۇ ناھايىتى تەسكە چۈشىدۇ. شۇڭا نائىلاج بىر قىسىم ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تاللاپ ئىشلىتىدۇ. ئىختىساسلىق خادىم، ماتېرىيال، خىراجەت ـ شىنجاڭنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى چۈشەپ تۇرۇۋاتقان توپ تىزگىنلىگۈچى ئامىل. بۇ نۇقتىلىك تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى رايون ئەھۋالى مۇشۇنداق ئالاھىدە بولغان شارائىتتا ناھايىتى جاپالىق ئېلىپ بېرىلىۋاتىدۇ.

1983 ـ يىل 4 ـ ئايدا ش ئۇ ئا ر پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەننىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايون بويىچە تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار چىقاردى. بىزگە 86 توم كەسپلەر تەزكىرىسىدىن تەشكىل تاپقان «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» ۋە 100 توم ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈش ۋەزىپىسى يۈكلەندى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ خەنزۇچە ئورگىنالىنى بېكىتىپ، ئاندىن ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىغا تەرجىمە قىلىش بەلگىلەندى ھەمدە تەزكىرە كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلىش، تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە ئاز سانلىق مىللەت تىل يېزىقىدا نەشر قىلىش ئىشىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا بىزنىڭ مەسئۇل بولۇشىمىز بەلگىلەندى. بۇنىڭ بىلەن زىممىمىزگە ئاز دېگەندە 372 تومدىن ئارتۇق تەزكىرە كىتابى نەشر قىلىشتىن ئىبارەت ۋەزىپە يۈكلەندى، ۋەزىپىنىڭ ئېغىر، قىيىنچىلىقنىڭ زور بولۇشى بولۇپمۇ كىتاب چىقىرىش خىراجىتىنى تەييارلاشتا قىيىنچىلىقنىڭ تېخىمۇ زور بولۇشى بىزنىڭ ئالدىمىزدىكى گەۋدىلىك مەسىلىدىن ئىبارەت. بىراق ش ئۇ ئا ر پارتكوم، ش ئۇ ئا ر خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى، قوللاپ قۇۋۋەتلىشى، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بىرلىكتە ھەمكارلىشىشى ۋە قوللىشى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت تەزكىرىچى خادىملارنىڭ 10 نەچچە يىللىق جاپالىق تىرىشىشى ۋە جاپالىق ئەجىر قىلىشى ئارقىلىق، ئاپتونوم رايوننىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدە بىر تۈركۈم مۇۋەپپەقىيەتلەر مەيدانغا كەلدى. ھازىر «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» دىكى كەسپلەر تەزكىرىسىدىن 21 توم، ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىسىدىن 33 توم نەشر قىلىندى، 7 تەزكىرە كىتابى ئۇيغۇرچە نەشر قىلىندى، «شىنجاڭ يىلنامىسى» نىڭ خەنزۇچىسىدىن 13 توم، ئۇيغۇرچىسىدىن 12 توم نەشر قىلىندى. بۇنىڭدىن باشقا بىڭتۈەن تۈرلۈك تەزكىرە كىتابىدىن 20 تومدىن كۆپرەكىنى نەشر قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە 4 تومى شى دەرىجىلىك كىتاب. 10 نەچچە يىلدىن بېرى بىز 1984 ـ، 1989 ـ، 1996 ـ يىللىرى 3 قېتىم تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى چاقىردۇق، 1996 ـ يىلى تەزكىرىنى رېئاللىق ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش نەزەرىيە مۇھاكىمە يىغىنى چاقىردۇق، بۇ يىل «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» كەسپلەر تەزكىرىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ تۈزۈش خىزمىتى سۆھبەت يىغىنى ئاچتۇق؛ 1987 ـ، 1993 ـ يىللىرى تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ، ئىلغار شەخسلەر 2 قېتىم
.

باھالىنىپ تەقدىرلەندى، جەمئىي 78 ئىلغار كوللېكتىپ، 171 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى؛ 1993 ـ، 1995 ـ يىللىرى 2 قېتىم يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش بويىچە مۇنەۋۋەر نەتىجىلەرنى باھالاش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى. 9 توم تەزكىرە كىتابى 1 ـ دەرىجىلىك، 11 توم تەزكىرە كىتابى 2 ـ دەرىجىلىك، 17 توم تەزكىرە كىتابى 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، بۇنىڭ ئىچىدە 13 توم كىتاب جۇڭگو تەزكىرە يېتەكچىلىك گۇرۇپپىسى 1993 ـ ۋە 1997 ـ يىللىرى ئۆتكۈزگەن مەملىكەتلىك يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش بويىچە مۇنەۋۋەر نەتىجىلەرنى باھالاش پائالىيىتىدە 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

بىزنىڭ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى ئۇسۇل ۋە تەسىراتىمىز تۆۋەندىكىچە:

1. توغرا سىياسىي يۆنىلىشتە چىڭ تۇرۇپ، بايرىقىمىز روشەن ھالدا مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ بىرلىكىنى قوغدىدۇق

باش شۇجى جياڭ زېمىن كۆپ قېتىم مۇنداق دەپ تەكىتلىدى: پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلىرى چوقۇم سىياسىيغا ئەھمىيەت بېرىشى لازىم. سىياسىيغا ئەھمىيەت بېرىش ـ سوتسىيالىستىك يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈشىمىزدىمۇ ئوخشاشلا مۇھىم بىر سىياسىي پرىنسىپ. سوتسىيالىستىك يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈشتە، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، توغرا سىياسىي يۆنىلىشتە چىڭ تۇرۇپ، بايرىقىمىز روشەن ھالدا مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە ۋە قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغدىشىمىز كېرەك. بۇ يېڭى تۈزۈلگەن تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سىياسىي سۈپىتىنىڭ لاياقەتلىك بولۇشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىشتىكى بىر مۇھىم پرىنسىپال مەسىلە، شۇنداقلا شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، يەرلىك ئالاھىدىلىك ۋە دەۋر ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈشتىكى ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە. تارىخىي ۋە رېئال كۈرەشلەر ئەمەلىيىتى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، قەدىمدىن ھازىرغىچە شىنجاڭدا بىر ئوچۇم مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ بۆلگۈنچىلىك، مۇستەقىللىق دەۋاسى قىلىش ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مىللىي بۆلگۈنچىلىككە ئورتاق قارشى تۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى باشتىن ئاخىر مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. بۇ كۈرەش ئەمەلىيىتى يېڭى تۈزۈلگەن تەزكىرە كىتابلىرىدا ھەقىقىي ۋە ئىشەنچلىك ماتېرىياللار ئارقىلىق خاتىرىلەنگەن، بۇ ھەم بىزنىڭ مەسئۇلىيىتىمىز، ھەم تارىخ ئالدىدا، خەلق ئالدىدا، ئەۋلادلار ئالدىدا جاۋابكار بولۇشتىن ئىبارەت تەزكىرىچىلىك ئەخلاقىنىڭ تەلىپىدۇر. شۇڭا بىز بىر تەرەپتىن ھەر مىللەت تەزكىرىچىلەرنى مەركىزىي كومىتېت ۋە ش ئۇ ئا ر پارتكومىنىڭ شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىغا ئاساسلىق خەۋپ يەتكۈزىدىغان مىللىي بۆلگۈنچىلىك ۋە قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرگە ئالاقىدار يوليورۇقلىرىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىشكە، مىللىي، دىنىي سىياسەتلەرنى ئۆگىنىشكە كۆپ قېتىم تەشكىللەپ، ھەر مىللەت تەزكىرىچى خادىملىرىنىڭ سىياسىي ساپاسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنى تەزكىرىچىلىك ئەمەلىيىتى جەريانىدا ئاڭلىقلىق بىلەن توغرا سىياسىي يۆنىلىشتە چىڭ تۇرۇپ، سىياسىي پرىنسىپقا، سىياسىي مەيدانغا ئەھمىيەت بېرىدىغان قىلدۇق؛ يەنە بىر تەرەپتىن ھەر مىللەت تەزكىرىچىلەردىن تەزكىرىگە كىرگۈزۈلىدىغان ماتېرىياللارنى ئەستايىدىل دەلىللىشى ۋە «سىياسىي جەھەتتىن تەكشۈرۈشى»نى، بىزنىڭ سىياسىي نۇقتىئىنەزىرىمىزنى، سىياسىي مەيدانىمىزنى تەزكىرە كىتابلىرىدىكى ماتېرىياللارغا سىڭدۈرۈشنى تەلەپ قىلدۇق، تەزكىرە كىتابلىرىغا كىرگۈزۈلگەن ھەقىقىي، توغرا ماتېرىياللار ئارقىلىق كىشىلەرگە شۇنى ئۇقتۇرۇشىمىز كېرەككى: 1) رايون ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، قەدىمدىن ھازىرغىچە شىنجاڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز تېررىتورىيىسىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى. مىلادىدىن بۇرۇنقى 60 ـ يىلى غەربىي خەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭ ئېلىمىزگە تەۋە بولدى. خەن، تاڭ سۇلالىرىدىن مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىگىچە 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتتى، بۇنى قەدىمدىن تارتىپ دېمىسەك بولامدۇ؟ 2) مىللىي تەركىبنى ئېلىپ ئېيتساق، قەدىمدىن ھازىرغىچە شىنجاڭ كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون، ئەزەلدىن بىرلا مىللەت نوقۇل ئولتۇراقلاشقان دېگەن تارىخىي پاكىت يوق. شۇنداقلا شىنجاڭنى مەلۇم بىر مىللەتنىڭ شىنجاڭى دېگەن مەسىلە ئەزەلدىن مەۋجۇت ئەمەس؛ 3) خەنزۇ مىللىتىمۇ ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان شىنجاڭدا ئولتۇراقلىشىپ كېلىۋاتقان قەدىمكى مىللەتلەرنىڭ بىرى. جاڭ چيەن غەربىي يۇرتقا كەلگەندىن كېيىن، يىپەك يولىنىڭ ئېچىلىشىغا ئەگىشىپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن زور بىر تۈركۈم خەنزۇلار شىنجاڭغا كېلىپ بوز يەر ئېچىپ، سودا ـ سېتىق بىلەن شۇغۇللاندى، بۇنىڭغا 2000 يىلدىن ئاشتى، شۇڭا خەنزۇ مىللىتى شىنجاڭدىكى قەدىمىي مىللەتلەرنىڭ بىرى ئەلۋەتتە. بىر ئوچۇم مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ كىشىلەرنى خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش، خەنزۇلارنى چەتكە قېقىشقا قۇترىتىشىدىن ئىبارەت مىللىي ئۆچمەنلىك كەيپىياتى تارىخىي پاكىتلارغا خىلاپ،

www.uyghurkitap.com

كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقمايدۇ، شۇنداقلا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئورتاق ئارزۇسىغا خىلاپ؛ 4) شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ تۇپراقنى ھەر مىللەت خەلقى بىرلىكتە تەرەققىي قىلدۇرغان، گۈللەندۈرگەن ۋە قوغدىغان. شىنجاڭنىڭ قەدىمكى زامان مەدەنىيىتىنى شىنجاڭدىكى ھەرقايسى قەدىمكى مىللەتلەر ئورتاق ياراتقان، راۋاجلاندۇرغان، شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان، ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىمۇ مۇشۇ جايدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئورتاق ياراتقان ۋە راۋاجلاندۇرغان، شىنجاڭنىڭ كەلگۈسىدىكى مەدەنىيىتىنىمۇ مۇشۇ جايدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئورتاق يارىتىدۇ ۋە راۋاجلاندۇرىدۇ؛ 5) ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش — شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي، تارىخىي تەرەققىياتىدىكى ئاساسىي ئېقىم. مەيلى بۇرۇن ياكى ھازىر بولسۇن، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشلارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقمايدۇ، بۇلار مۇقەررەر ھالدا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ، پەقەت ھەر مىللەت خەلقى ئۆزئارا ئىتتىپاقلىقنى، ئۆزئارا ئىناقلىقنى، ئۆزئارا ئۆگىنىشنى، ئۆزئارا ئىشىنىشنى، ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشنى، ئۆزئارا قوللاشنى كۈچەيتكەندىلا، شىنجاڭ ئاندىن راۋاجلىنالايدۇ، گۈللىنەلەيدۇ، روناق تاپالايدۇ. «كۈچا ناھىيىسى تەزكىرىسى» دىكى ئون نەچچە مىڭ خەتلىك سەھىپىدە تارىختىكى فېئودال پادىشاھلىقلارنىڭ كۈچادا تەسىس قىلغان ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرىنىڭ ئەھۋالى سىستېمىلىق بايان قىلىنغان. بۇنىڭ ئىچىدىكى «خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قورۇقچى بەگلەر»، «تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەنشى قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىنىڭ يانداش قورۇقچىبەگلىرى»، «چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە كۈچادا ئۆتكەن خان - ئامباللار» قاتارلىق ماتېرىياللاردا خەن سۇلالىسىدىن چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ كۈچانى ۋە پۈتكۈل شىنجاڭ رايونىنى ئىدارە قىلىش توغرىسىدا تولۇق چۈشەنچە بېرىلگەن. غەربىي خەن سۇلالىسىدىن بۇيان ئۆتكەن سۇلالىلەرنىڭ شىنجاڭنى ئېچىش، شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش ئەھۋالىنى ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن، بىز «شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى تەزكىرىسى» نى تەسىس قىلدۇق. ئۇنىڭدا خەن سۇللىسى دەۋرىدىن چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت جەريانىدا ئۆتكەن سۇلالىلەر ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، گۈللەندۈرۈش ۋە بوز يەر ئاچقاچ چېگرىنى قوغداپ، ۋەتەننىڭ چېگرا رايونىنى قوغداشتىن ئىبارەت تارىخ تەپسىلىي بايان قىلىنىدى، بۇ تارىخ يان تەرەپتىن تارىختا ئۆتكەن مەركىزىي سۇلالىلەر ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش ئەھۋالىنى، شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ گۆھەر زېمىننىڭ ئەزەلدىن ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى»، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. جامائەت خەۋپسىزلىكى تەزكىرىسى»، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. تاشقى ئىشلار تەزكىرىسى» دە نۇرغۇن ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىلىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە - خەلق بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، چەتنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتىن ئىبارەت تارىخىي پاكىتلار بايان قىلىندى، بۇلار ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەرگە ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بېرىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىنى كۈچەيتىشنى جانلىق يەرلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

2. پائال، تەشەببۇسكارلىق بىلەن رەھبەرلىكنىڭ ئەھمىيەت بېرىشى ۋە قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتلىرى قۇرۇپ چىقىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدە خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. بۇ نەتىجىلەر تەزكىرىچىلەرنىڭ جاپالىق تىرىشىشى، خالىس تۆھپە قوشۇشىدىن سىرت، يەنە ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ ئەھمىيەت بېرىشى ۋە قوللىشىدىن بولدى. تەزكىرىچىلىكتە باشقا خىزمەتلەرگە ئوخشاشلا رەھبەرلىكنىڭ قوللىشى ئاچقۇچ، ئاپپارات، قوشۇن تەشكىلىي كاپالەتتۇر. مۇشۇ نۆۋەتلىك تەزكىرە تۈزۈش باشلانغاندا شىنجاڭدىكى كادىرلار ۋە خەلق ئاممىسىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، تەزكىرىچىلىك ئىنتايىن ناتونۇش ئىدى. شۇڭا تەزكىرە تۈزۈشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، بىز جەمئىيەتتىكى ساھەلەرگە كۆپلەپ تەشۋىقات خىزمىتى ئىشلەپ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىكنىڭ چۈشىنىشى ۋە قوللىشىغا ئېرىشتۇق. ئەينى ۋاقىتتىكى ش ئۇ ئا ر پارتكومىنىڭ 1 - شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ، ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئىسمائىل ئەھمەد بىزگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە بىزنى قوللىدى. 1984 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 1 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئېچىلغان چاغدا، يولداش ۋاڭ ئېنماۋ ئۆزى يىغىنغا كېلىپ مۇھىم سۆز قىلدى، ئۇ ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت تارماقلىرىدىن «تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە چوقۇم ئەھمىيەت بېرىش كېرەك»، «تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى مۇھىم ئورۇنغا قويۇش كېرەك»، «ئادەم كېرەك

بولسا، ئادەم سەپلەش، پۇل كېرەك بولسا، پۇل تەستىقلاپ بېرىش، ئۆي لازىم بولسا، ئۆي ھەل قىلىپ بېرىش» كېرەكلىكىنى تەلەپ قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئىسمائىل ئەھمەد ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. يولداش ۋاڭ ئېنماۋ، ئىسمائىل ئەھمەدلەرنىڭ ئەھمىيەت بېرىشى، قوللىشى بىلەن ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتى تېزلىكتە قۇرۇلۇپ، مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

1985 - يىلى مەركەز ئاپتونوم رايونىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك بەنزىسىنى تەڭشىدى، ش ئۇ ئا ر پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن سۇڭ خەنلياڭ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسلىكىگە يېڭىدىن تەيىنلەنگەن تۆمۈر داۋامەتلەر، بىزنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىمىزگە ئۈزلۈكسىز كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئۇنى قوللىدى. تۆمۈر داۋامەت يەنە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى ھەمدە 1989 - يىلى ئېچىلغان ش ئۇ ئا ر 2 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنىدا مۇھىم سۆز قىلدى. 1993 - يىلدىن كېيىن مەركەز ئاپتونوم رايونىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك بەنزىسىنى يەنە بىر قېتىم تەڭشىدى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ ھازىرقى شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىتلارمۇ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىمىزگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئۇنى قوللىدى. ئابلەت ئابدۇرېشىت ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. 1994 - يىل 11 - ئايدا ش ئۇ ئا ر پارتكوم خىزمەت يىغىنى ئاچقان مەزگىلدە شۇجى ۋاڭ لېچۈەن خىزمەت دوكلاتىمىزنى ئاڭلىدى. شۇ ۋاقىتتا مەن ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ تاكى ھازىرغىچە يەنىلا ئۆي ئىجارە ئېلىپ خىزمەت قىلىۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ خىزمەت بىناسى يوقلۇقىنى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆي جەھەتتە قىيىنىلىۋاتقانلىق ئەھۋالىنى دوكلات قىلىۋاتقىنىمدا، ئۇ ماڭا: «دوكلات يېزىڭلار، مەن تەستىقلاپ بېرەي» دېدى. بىز ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئىشخانا، ئولتۇراق ئۆي بىناسى سېلىش ھەققىدىكى ئىلتىماسىنى ئۇنىڭغا يوللىغاندىن كېيىن، ئۇ دەرھال تەستىقلىدى، ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىمۇ ۋاقتىدا تەستىقلىدى. ش ئۇ ئا ر پىلان كومىتېتى شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن ۋە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ تەستىقى يوليورۇقىغا ئاساسەن، 1995 - يىلى بىزگە قۇرۇلۇشنى تۈر قىلىپ تۇرغۇزۇپ بەردى. 1996 - يىل 1 - ئايدا بىز ش ئۇ ئا ر 3 - قېتىملىق تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئېچىش ھارپىسىدا، ش ئۇ ئا ر پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ لېچۈەن كومىتېتىمىزنى كۆزدىن كەچۈرۈپ نەق مەيداندا ئىش بېجىردى، خىزمەت دوكلاتىمىزنى ئاڭلىدى ھەمدە يىغىننى قانداق قىلغاندا ياخشى ئاچقىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە مۇھىم يوليورۇق بەردى. ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئومۇمىي يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلىپ، بىزنىڭ خىزمەت دوكلاتىمىزنى ئاڭلىدى، يەنە يىغىننى قانداق قىلغاندا ياخشى ئاچقىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە مۇھىم يوليورۇق بەردى. ئۇ يەنە ئاپپارات ئىسلاھاتى ۋەزىيىتىگە قارىتا ئېنىق قىلىپ: «تەزكىرە كىتابى نەشردىن چىقىپ بولغان ئورۇنلار، تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتىنى ۋە تەزكىرىچىلىك قوشۇنىنى تارقىتىۋەتمەسلىكى كېرەك» دەپ كۆرسەتتى. يىغىن مەزگىلىدە ش ئۇ ئا ر پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جانابىل، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۈسۈپ ئەيسالار ش ئۇ ئا ر پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن يىغىندا مۇھىم سۆز قىلدى. يىغىندىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بەنگۈڭتىڭى ۋە خەلق ھۆكۈمىتى بەنگۈڭتىڭى بىرلىشىپ «تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» نى تارقىتىپ، تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدىكى ئاپپارات، قوشۇن، خىراجەت قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە چىقاردى. 1996 - يىل 12 - ئايدا ش ئۇ ئا ر خەلق ھۆكۈمىتى «ئاپتونوم رايونىنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدىكى 9 - بەش يىللىق پىلان ۋە 2010 - يىلغىچە بولغان يىراق كەلگۈسى نىشان» نى تەستىقلىدى. يەنە 2 بەنگۈڭتىڭ چىقارغان «ئۇقتۇرۇشتىكى ئاپپارات، قوشۇن، خىراجەت مەسىلىرىگە ئائىت بەلگىلىمىلەرنى قايتا تەكىتلىدى. بۇ يىل 2 - ئايدا ش ئۇ ئا ر ئاپپارات ئىسلاھاتى ئىشخانىسى ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئاپپارات ئىسلاھاتى لايىھىسىنى تەستىقلاپ، ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ش ئۇ ئا ر خەلق ھۆكۈمىتىگە بىۋاسىتە قاراشلىق نازارەت دەرىجىلىك كەسپىي ئورۇن ئىكەنلىكىنى ھەمدە بىزگە ماتېرىيال - ئۇچۇر تەتقىقات باشقارمىسىنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىپ بېرىدىغانلىقىنى ئېنىق بەلگىلىدى.

1993 - يىلدىن 1996 - يىلغىچە بولغان بىرنەچچە يىل ئىچىدە ئاپتونوم رايونىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ لېچۈەن، تۆمۈر داۋامەت، ئابلەت ئابدۇرېشىت، قېيۇم باۋۇدۇن، غوپۇر ئابدۇللا، يۈسۈپ ئەيسالار ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى ئورگىنىغا كېلىپ كۆزدىن كەچۈردى، نەق مەيداندا ئىش بېجىردى، بىزنىڭ كونكرېت مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشىمىزغا ياردەم بېرىپ، بىزگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە بىزنى قوللىدى. دەرۋەقە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇنى قوللاپ كەلگەچكە، ھەر

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر ياخشى باشلامچى ۋە ئۈلگە بولۇپ بەرگەچكە، ئاپتونوم رايوندىكى نازارەت، ئىدارە، ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ پارتكوم، ھۆكۈمەتلەرمۇ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك قوللاپ ۋە ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى. مەسىلەن: ئۈرۈمچى، ئاقسۇ شەھەرلىرى، قۇمۇل، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرى، ش ئۇ ئا ر خەلق تەپتىش مەھكىمىسى، ش ئۇ ئا ر يۇقىرى خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ رەھبەرلىرىمۇ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىغا، نىشانلىق باشقۇرۇش تۈرىگە كىرگۈزدى. بىر قىسىم ناھىيە (رايون) لەر تەزكىرە خىزمىتىنى مىقدارلاشتۇرۇپ، قەرەللىك تەكشۈرۈپ، يىل ئاخىرىدا سىناپ تۇردى. ئۇلار مىقدارلاشتۇرۇلغان كۆرسەتكۈچنى پىلان بويىچە ئورۇندىغان بولسا، ناھىيە (رايون) نىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن تەزكىرىچىلەر ئوخشاشلا مۇكاپاتلاندى، ۋەزىپىنى ئورۇندىيالمىغان بولسا ئوخشاشلا جازالاندى. سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باشلىقى ماجيەنگو ھەرقايسى تارماقلارنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن ئوبلاست تەزكىرىسىدىكى ھەرقايسى كەسىپلەر تەزكىرىلىرى ئورگىنالىنىڭ يېزىلىپ بولۇش ۋاقتى توغرىسىدا مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالاپ، مەسئۇلىيەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، مۇكاپات، جازانى ئېنىق ئايرىدى. ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى، ئەھمىيەت بېرىشى بىلەن تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى. بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ مالىيىسى ئىنتايىن قىيىن بولۇۋاتقان ئەھۋالدىمۇ، نۆۋەتتە يەنە 50 تومدىن ئارتۇق خەنزۇچە تەزكىرە كىتابى ۋە 7 توم ئۇيغۇرچە تەزكىرە كىتابى نەشردىن چىقتى.

ھەر دەرىجىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتلەر تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە ئەھمىيەت بەرگەنلىكى، كۆڭۈل بۆلگەنلىكى ۋە ئۇنى قوللىغانلىقى ئۈچۈن، ئاپتونوم رايون بويىچە بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت (ئوبلاست)، ناھىيە (شەھەر) دىن ئىبارەت 3 دەرىجىلىك تەزكىرە ئاپپاراتى ۋە بىر تۈركۈم بىرقەدەر يۇقىرى سىياسىي، كەسپىي ساپاغا ئىگە تەزكىرىچىلىك قوشۇنى بارلىققا كەلدى. ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتلىرىدا ئادەتتە 7 دىن 10 غىچە، ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتىدا 3 تىن 5 كىچە ئادەم بار بولدى. ئاپتونوم رايوننىڭ نازارەت، ئىدارىلىرىدىكى تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىلىرىدىمۇ 3 تىن 5 كىچە ئادەم بار بولدى. مانا بۇ ئاپپارات ۋە قوشۇن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى نورمال قانات يايدۇرۇشىمىزنىڭ تەشكىلىي كاپالىتى بولدى.

بىز تەزكىرىچىلىك قوشۇنى قۇرۇلۇشىدا، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلىپ، 3 نۇقتىدا چىڭ تۇردۇق: بىرىنچىدىن، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇشقا دىققەت قىلدۇق. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 800 دىن ئارتۇق تەزكىرىچى ئىچىدە ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، قىرغىز، شىبە، خۇيزۇ، تاجىك، رۇس قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت كادىرىدىن 134 ى بار بولۇپ، ئۇلار ئاپتونوم رايوندىكى تەزكىرىچىلىك قوشۇنىدىكى تەزكىرىچىلەرنىڭ 16.6%نى ئىگىلەيدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئۆگىنىش، تەربىيىلەشنى كۈچەيتىپ، كەسپىي ساپانى تىرىشىپ ئۆستۈردۇق. تەربىيىلەش ئۇسۇلى مەركەزلەشتۈرۈپ قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىش، «يىغىن ئارقىلىق تەربىيىلەش»، «ئورگىنال باھالاش ئارقىلىق تەربىيىلەش» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى. تەزكىرىچىلىك قانات يايدۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، بىز ئاپتونوم رايون خاراكتېرلىك ئۆگىنىش كۇرسىدىن ئۇدا 6 قارار ئېچىپ، تەزكىرە تۈزگۈچى تايانچلارنى تەربىيىلەپ چىقتۇق. نازارەت، ئىدارىلەر، ۋىلايەت، ئوبلاستلارمۇ ئومۇميۈزلۈك ئۆگىنىش كۇرسلىرىنى ئۇيۇشتۇردى، بەزى ئىدارىلەر يەنە ئىچكىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئۆگىنىش كۇرسلىرىغا ئادەم ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە تەزكىرە ئورگىنالىنى باھالاش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، بىر تەرەپتىن يىغىن ئېچىلىپ، بىر تەرەپتىن ئورگىنال باھالىنىپ، بىر تەرەپتىن ئادەم تەربىيىلەندى. تەربىيىلەش، ئۆگىنىش ئارقىلىق، تەزكىرىچىلىك قوشۇنىنىڭ ساپاسى ئۆستى. مەسىلەن: «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن بىر ئۇيغۇر تەزكىرىچى كادىر بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە 2 خىل يېزىقتا «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نى تۈزۈپ چىقىپ، ياخشى باھاغا ئېرىشتى. ئۈچىنچىدىن، تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرى ۋە تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ باش مۇھەررىرلىرىنى تاللاپ سەپلەشكە ئەھمىيەت بەردۇق. تەزكىرە تۈزۈش ئىشخانىلىرىنىڭ مەسئۇللىرىدا ھەم مەمۇرىي باشقۇرۇش ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەت ئىقتىدارى بولۇشى، ھەم مۇئەييەن كەسپىي ساپا بولۇشى كېرەك. ئۇلار ئېغىزنى، قولنى، پۇتنى ئىشقا سېلىشنى بىرلەشتۈرگەندىلا، ئاندىن تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ لاياقەتلىك مەسئۇلى بولالايدۇ. تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ باش مۇھەررىرلىرىنىڭ ساپاسى بىر تەزكىرە كىتابىنىڭ تۈزۈلۈش سۈرئىتى ۋە سۈپىتىدە ناھايىتى چوڭ رول ئوينايدۇ، ئاپتونوم رايوندىكى بىرقانچە ۋىلايەت، نازارەت، ئىدارىلەرنىڭ تەزكىرىچىلىك سۈرئىتىنىڭ بىرقەدەر تېز بولۇشى دەل ئۇلاردا مۇشۇنداق بىر تۈركۈم باشلامچىلارنىڭ بولغانلىقىدا. مەسىلەن: قۇمۇل ۋىلايەتلىك تەزكىرە

ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، «قۇمۇل ۋىلايىتى تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى جىڭ چېڭجيا؛ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئوبلاست تەزكىرىسىنىڭ باش مۇھەررىرى خې جىخۇڭ؛ بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئوبلاست تەزكىرىسىنىڭ باش مۇھەررىرى جىن شياڭخۇڭ؛ «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. پۇل مۇئامىلە تەزكىرىسى» تەھرىر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، «پۇل مۇئامىلە تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى سۇڭ لەنفاڭ؛ «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. گېئولوگىيە - قېزىلما بايلىقلار تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى گاۋ جۇنجيې؛ «باركۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى، ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جيەنگو؛ «ماناس ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى ۋاڭ گۇاڭرۇڭ؛ «قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ باش مۇھەررىرى چيۇجيۇ قاتارلىقلار بار. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن مۇددەت كېسەل تۇرۇقلۇق يەنىلا خىزمەتنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغان، تەزكىرە ئورگىنىنى پۈتتۈرۈپلا ئالەمدىن ئۆتكەنلەرمۇ بار. مەسىلەن: يولداش چيۇجيۇ؛ بەزىلىرى ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق ۋىلايەت، ناھىيىلەر تەرىپىدىن گەۋدىلىك تۆھپە يارانقان مۇتەخەسسىسلىككە كۆرسىتىلدى. مەسىلەن: قىزىلسۇ ئوبلاستىدىكى خې جىخۇڭ قىزىلسۇ ئوبلاستى تەرىپىدىن گوۋۇيۈەننىڭ ئالاھىدە قوشۇمچە ياردەم پۇلىدىن بەھرىمەن بولىدىغان گەۋدىلىك تۆھپە يارانقان مۇتەخەسسىسلىككە ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىسلىككە كۆرسىتىلدى. قۇمۇلدىكى جىڭ چېڭجيا ئالاھىدە تۆھپە يارانقان سەرخىل ئىختىساسلىق خادىملىققا كۆرسىتىلدى ھەمدە ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. بىر تەزكىرە كىتابى ئۈچۈن 10 يىللاپ ئەجىر سىڭدۈرۈلدى، مۇشۇ 10 يىلدا بىر تۈركۈم كەسىپچان، ئىجادچان، خالىس تۆھپە قوشىدىغان تەزكىرە تۈزگۈچى ئىختىساسلىق خادىملار چېنىقتۇرۇلدى، يېتىشتۈرۈلدى.

3. پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلدى، مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىك گەۋدىلىك ئەكس ئەتتۈرۈلدى

دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتى — ماركسىزم، لېنىنىزمنىڭ مىللەت مەسىلىسى ھەققىدىكى نەزەرىيىسىنى جۇڭگونىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى بىلەن بىرلەشتۈرۈشنىڭ مەھسۇلى، دۆلىتىمىزنىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كەلگەن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق راۋاجلىنىشى، گۈللىنىشىگە پايدىلىق بولغان ئىنتايىن مۇھىم بىر سىياسەت. تەزكىرە كىتابلىرىدا پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەنلىكىنى قانداق گەۋدىلەندۈرۈش، مىللىي رايونلاردىكى تۈرلۈك ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىنى قانداق قىلىپ چوڭ جەھەتتىن ھەققىي ئەكس ئەتتۈرۈش ھەمدە مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىكنى گەۋدىلەندۈرۈش ئاز سانلىق مىللەت رايونىدىكى تەزكىرىچىلەر دائىم تەتقىق قىلىشىۋاتقان بىر مۇھىم تېما.

1) ئاپتونومىيىلىك ئالاھىدىلىكنى قانداق ئەكس ئەتتۈرۈش مەسىلىسى. شىنجاڭدا 5 مىللىي ئاپتونوم ئوبلاست ۋە 6 مىللىي ئاپتونوم ناھىيە بار بولۇپ، مەملىكەت بويىچە ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيە ئەڭ كۆپ بولغان رايونلارنىڭ بىرى. بىز بۇ ئالاھىدىلىكلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن، 5 توم ئاپتونوم ئوبلاست تەزكىرىسى ۋە 6 توم ئاپتونوم ناھىيە تەزكىرىسى تەسىس قىلدۇق. ھازىر 1 ئاپتونوم ئوبلاست تەزكىرىسى، يەنى «بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى تەزكىرىسى» ۋە 2 ئاپتونوم ناھىيە تەزكىرىسى، يەنى: «باركۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى تەزكىرىسى»، «يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى تەزكىرىسى» نەشردىن چىقتى. ش ئۇ ئا ر خەلق ھۆكۈمىتى «ئاساسىي قانۇن» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئاپتونوم رايوندا تارقىتىلىدىغان ھۆججەتلەرنى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچىدىن ئىبارەت 2 خىل يېزىقتا تارقىتىشنى تەلەپ قىلدى. ھەرقايسى جەھەتلەردىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شىنجاڭدا ھازىرغىچە ساقلىنىۋاتقان تارىخىي ماتېرىياللار ۋە خەت - ئالاقە ئارخىپلارنىڭ كۆپىنچىسى خەنزۇچە بولۇۋاتىدۇ، بۇ ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقى بىلەن تەزكىرە يېزىشقا ئىنتايىن زور قولايسىزلىقلارنى كەلتۈرۈپ بەردى، بۇنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسى ئىنتايىن زور. بۇ زىددىيەتلەرنى ياخشى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن، بىز قانۇن بويىچە يولغا قويۇلۇۋاتقان پرىنسىپ بويىچە، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللىي يېزىقىنى ئىشلىتىش ئەركىنلىكىگە ھۆرمەت قىلىپ، ھەرخىل يېزىقتا تەزكىرە يېزىشقا بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. بىراق تەزكىرىچىلىك بىلەن خەنزۇ مەدەنىيىتى مۇناسىۋىتىنىڭ قويۇقلۇقىدىن ئىبارەت ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ كۆرۈپ، ئەڭ ئاخىرىدا يەنە ئورگىنالنى خەنزۇچە بېكىتىشنى تەلەپ قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە خەنزۇچە ئورگىنال بېكىتىلىپ بولغاندىن كېيىن، دەرھال ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقىغا تەرجىمە قىلىشنى تەلەپ قىلدۇق. ھازىرغىچە شىنجاڭدا 7 توم تەزكىرە كىتابى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى. ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدا يېزىلغان 2 تەزكىرە كىتابىنىڭ دەسلەپكى ئورگىنالى پۈتتى.

بىز مىللىي رايونلارنىڭ تەزكىرە تۈزۈش ئالاھىدىلىكىگە

www.uyghurkitap.com

ئەھمىيەت بەرگەچكە، شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللىي ئاپتونوم ئوبلاستلار ۋە مىللىي ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ كۆپىنچىسى باشقا ۋىلايەت، ئوبلاستلارنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتى بىلەن ماس قەدەمدە ئېلىپ بېرىلدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تېخى ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى. مەسىلەن: بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى 1995 - يىلى ئوبلاست تەزكىرىسىنى پۈتتۈردى، بۇ شىنجاڭ بويىچە ئەڭ بالدۇر پۈتكەن ۋىلايەت، ئوبلاست تەزكىرىسى بولۇپ قالدى.

2) تەزكىرە كىتابلىرىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى بايان قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش مەسىلىسى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى - شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ ئالدىنقى شەرتى، ش ئۇ ئا ر خەلق ھۆكۈمىتى 1983 - يىلدىن بۇيان ھەر يىلى «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ كەلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتلەر مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى 1 - دەرىجىلىك چوڭ ئىش قاتارىدا تۇتۇپ كەلدى. بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا سوتسىيالىستىك يېڭىچە مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى. نەتىجىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە بىر تۈركۈم ئىلغار كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر، نۇرغۇنلىغان تىللاردا داستان بولغۇدەك، كىشىنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈرىدىغان ئىش - ئىزلار مەيدانغا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئەسلىدە تۈزۈلگەن مۇندەرىجىنى تەڭشەپ، قىسىم، بابلار بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشى، ئۆزئارا ئۆگىنىشى، ئۆزئارا ياردەم بېرىشى، ئورتاق تەرەققىي قىلىپ گۈللىنىشكە دائىر ئەھۋالنى بايان قىلدۇق. 1990 - يىلدىن كېيىن تۈزۈلۈپ، نەشر قىلىنغان ۋىلايەت، ناھىيە تەزكىرىلىرىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى يېزىش سالمىقى تېخىمۇ ئاشۇرۇلدى. ھەربىر تەزكىرە كىتابىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى يېزىلدى، ھەربىر تەزكىرە كىتابىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا دائىر ئىلغار ئىش - ئىزلار بايان قىلىندى، ھەربىر تەزكىرە كىتابىغا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەر كىرگۈزۈلدى، بۇ ئارقىلىق تەزكىرە كىتابلىرىدا شىنجاڭدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ باشلىنىشى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى ئوبيېكتىپ ھالدا، ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، شىنجاڭدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئۇنى ئىلگىرى سۈرۈشكە تېگىشلىك تۆھپە قوشۇلدى.

3) ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق تەرەققىي قىلىپ گۈللىنىش مەسىلىسى. 1955 - يىلى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغاندىن بۇيان، مەركەز ۋە ئىچكىرىدىكى قېرىنداش ئۆلكە - ئاپتونوم رايونلارنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە قوللىشى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىسىدا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە غايەت زور ئۆزگىرىش بولدى، شۇنداقلا مول نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. شىنجاڭنى ئىچكىرىدىكى تەرەققىي قىلغان رايونلار بىلەن ئوخشاش دېگىلى بولمىسىمۇ، بىراق تەرەققىيات سۈرئىتى ناھايىتى تېز بولدى. مەسىلەن: 1955 - يىلى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغان ۋاقىتتا يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 551 مىليون يۈەن، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 406 مىليون يۈەن، مالىيە كىرىمى 148 مىليون يۈەن بولغانىدى. 1995 - يىلىغا كەلگەندە، يەنى ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىغا 40 يىل بولغان ۋاقىتتا، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 40 مىليارد 573 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1955 - يىلدىكىدىن 73.6 ھەسسە، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 80 مىليارد 426 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1955 - يىلدىكىدىن 198 ھەسسە، مالىيە كىرىمى 3 مىليارد 828 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1955 - يىلدىكىدىن 25.86 ھەسسە ئاشتى. خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىمۇ زور دەرىجىدە ئۆستى. مۇشۇنداق تېز تەرەققىي قىلىشنىڭ ئالاھىدىلىكى دەل ج ك پ نىڭ ھەر مىللەت خەلقىنى ئورتاق راۋاجلاندۇرۇش، گۈللەندۈرۈشكە دائىر مىللىي سىياسىتىنىڭ گەۋدىلەندۈرۈلگەنلىكىدىن ئىبارەت. شۇڭا بىز ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيىلەرنىڭ تەزكىرە تۈزۈشىگە يېتەكچىلىك قىلغان ۋاقتىمىزدا، ئىقتىسادنىڭ ئېشىش سۈرئىتى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈش ھەجىمىگە ئەھمىيەت بېرىشنى ئالاھىدە تەكىتلەپ كەلدۇق. ئەگەر تارىخنىڭ سېلىشتۇرمىسى بولمىسا، سۈرئەتنىڭ سېلىشتۇرمىسى بولمايدۇ؛ دائىرىنىڭ سېلىشتۇرمىسى بولمىسا، شىنجاڭ ۋە ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيىلەرنىڭ ئەمەلىي تەرەققىيات ئەھۋالىنى ئوبيېكتىپ ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشمۇ ئىنتايىن تەسكە توختايدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا بىز مىللەت - دىن، ئاممىۋى مەدەنىيەت، جۇغراپىيىلىك مۇھىت قاتارلىق باب، پاراگرافلاردا شىنجاڭنىڭ تارىخى ئۇزۇن، يېرى كەڭ، بايلىقى مول ۋە مەدەنىيەتكە باي، دىن مەسىلىسى گەۋدىلىك بولۇش قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكنى تولۇق گەۋدىلەندۈردۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە بىز «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» دە مەخسۇس «مىللەتلەر تەزكىرىسى»، «دىن تەزكىرىسى»، «ئەدەبىيات - سەنئەت تەزكىرىسى»، «تىل - يېزىق تەزكىرىسى» قاتارلىقلارنى تەسىس قىلدۇق. تەزكىرە كىتابىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق ئالاھىدە كىتاب يېزىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق، شىنجاڭنى ئومۇمىيۈزلۈك ۋە چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈپ، شىنجاڭنى ئوبيېكتىپ ھالدا مول

ئالاھىدىلىك ئاساسىدا گەۋدىلەندۈرۈپ، كىشىلەرنى تەزكىرە كىتابىدىن ئىبارەت بۇ كۆزنەك ئارقىلىق شىنجاڭنى چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدۇق.

4. «3 تەكشۈرۈش» تۈزۈمىدە چىڭ تۇرۇلۇپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىندى

سۈپەت — تەزكىرە كىتابىنىڭ جېنى. 10 نەچچە يىللىق يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش جەريانىدا، بىز شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، تەدبىر قوللىنىپ، تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش جەھەتتە بىرمۇنچە كۆچ سەرپ قىلىپ خېلى ياخشى نەتىجىلەرگە ئېرىشتۇق.

1) تەزكىرە كىتابىنىڭ ئورىگىنالىنى تەكشۈرۈش تۈزۈمى بېكىتىلدى ۋە ئايدىڭلاشتۇرۇلدى.

ئاپتونوم رايونىمىزدا ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىسى بىلەن شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسىنى تۈزۈش ئىشى ماس قەدەمدە ئېلىپ بېرىلدى. ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىسى بىلەن شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئالاھىدىلىكىگە قارىتا، ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى ئالدىنقى بىرنەچچە يىلدا «ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىلىرىنىڭ ئورىگىنالىنى تەكشۈرۈش چارىسى» ۋە «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسىنىڭ ئورىگىنالىنى تەكشۈرۈش چارىسى» نى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇنى كومىتېتنىڭ ھۆججىتى قاتارىدا جايلار ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقاتتى. بۇ 2 ئورىگىنال تەكشۈرۈش چارىسىدا: ئاپتونوم رايوننىڭ تەزكىرە كىتابلىرىدا «ئورىگىنالنى 3 قېتىم تەكشۈرۈپ بېكىتىش، قاتلاممۇ قاتلام تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش» چارىسىنى قوللىنىش ئېنىق بەلگىلەندى. «ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىلىرىنىڭ ئورىگىنالىنى تەكشۈرۈش چارىسى» دە: ناھىيە دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى 1 - قېتىملىق تەكشۈرۈشكە ناھىيە دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەسئۇل بولىدۇ، ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك تەزكىرە كومىتېتلىرى قايتا تەكشۈرىدۇ. ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا مەسئۇل بولىدۇ؛ ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ 1 - تەكشۈرۈشىگە شۇ دەرىجىلىك ھۆكۈمەت مەسئۇل بولىدۇ. ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى قايتا تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولىدۇ، دەپ بەلگىلەندى. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسىنىڭ ئورىگىنالىنى تەكشۈرۈش چارىسى» دە: «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» دىكى كەسپلەر تەزكىرىلىرىنى 1 - قېتىملىق تەكشۈرۈشكە نازارەت، ئىدارىلەرنىڭ تەزكىرە كومىتېتلىرى مەسئۇل بولىدۇ، شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى خىزمىتى باشقارمىسى قايتا تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولىدۇ. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» نىڭ باش تۈزگۈچىسى ئاخىرقى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولىدۇ، دەپ بەلگىلەندى. مانا بۇ 2 ئورىگىنال تەكشۈرۈش چارىسىدە ھەر دەرىجىلىك ئورىگىنال تەكشۈرۈشكە مۇناسىۋەتلىك مەسئۇلىيەت، ۋەزىپە، ئورىگىنال تەكشۈرۈش ئۇسۇلى قاتارلىق جەھەتلەردە تەپسىلىي بەلگىلىمە چىقىرىلغان، بۇ مۇئەييەن قوللىنىشچانلىققا ئىگە، مەسىلەن: ئۇنىڭدا 1 - تەكشۈرۈشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى تەزكىرىگە كىرگۈزۈلگەن ماتېرىياللارنىڭ ئەتراپلىق، سىستېمىلىق، چىن بولۇشىدىن ئىبارەت دەپ بەلگىلەندى. بۇ ئارقىلىق تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ مەزمۇنىنىڭ ئەتراپلىق بولۇشى بىلەن تەزكىرە تۈزگۈچىنىڭ ماتېرىيال ئىگىلەشتىكى چەكلىمىلىكىدىن ئىبارەت بۇ زىددىيەت خېلى ياخشى ھەل قىلىندى، بۇندىن كېيىنكى ھەر دەرىجىلىك ئورىگىنال تەكشۈرۈشتىكى كەسپىي بىلىم بىلەن كەسپىي ماتېرىياللارنىڭ نىسپىي ئاجىزلىقىدىن ئىبارەت بۇ يېتەرسىزلىكلەرمۇ ھەل قىلىندى.

2) تەزكىرە ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنىنىڭ سۈپىتىگە ئەھمىيەت بېرىلدى.

تەزكىرە كىتابىنىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى باھالاش يىغىنى ئېچىش — تەزكىرە كىتابىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتىكى مۇھىم ھالقا. بىز ئورىگىنال باھالاش يىغىنىنى ياخشى ئېچىشقا خېلى ئەھمىيەت بەردۇق. ھەر قېتىملىق ئورىگىنال باھالاش يىغىنى ئېچىشتىن بۇرۇن بىز ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلىشىنى، تەزكىرە ئورىگىنالىنى يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قولىغا مۇددەتتىن بۇرۇن تاپشۇرۇشىنى، كونكرېت باھالاش تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئورىگىنال كۆرۈشكە يېتەرلىك ۋاقىت بېرىشىنى تەلەپ قىلدۇق. ئورىگىنال باھالاش يىغىنىغا قاتنىشىدىغان خادىملارنىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن تاللىدۇق. ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىلىرىنىڭ ئورىگىنالىنى باھالاشتا، شۇ جايدىكى رەھبەرلەر ۋە تەسىرى بار زاتلارنى قاتناشتۇرۇشتىن سىرت، يەنە قوشنا ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىلىرىنىڭ باش مۇھەررىرلىرىنىمۇ قاتناشتۇردۇق. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» دىكى كەسپلەر تەزكىرىسىنىڭ ئورىگىنالىنى باھالاشتا، شۇ ئورۇن ۋە شۇ تارماقنىڭ رەھبەرلىرى، ئاساسلىق كەسپىي خادىملىرىنى قاتناشتۇرۇشتىن سىرت، بىر - بىرىگە يېقىن كەسپلەر ياكى ئالاقىدار ئورۇنلاردىكى كەسپىي تەزكىرىلەرنىڭ باش مۇھەررىرلىرىنى، يەنە تارىخ قاتارلىق ساھەلەردىكى مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇردۇق. شىنجاڭنىڭ كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىقىدەك

www.uyghurkitap.com

ئالاھىدىلىكىگە قارىتا يەنە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىمۇ تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇردۇق. مۇشۇ تەلەپلەر ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۇرۇلگەنلىكتىن، باھالاش يىغىنى شەكىلۋازلىقتىن خالىي بولۇپ، نۇرغۇن تەزكىرە ئورگىناللىرىنىڭ قۇرۇلمىسى باھالاش يىغىنىدا تەڭشەلدى، تولۇقلاندى ۋە تارىخىي پاكىتلار دەلىللەندى، بۇنىڭ بىلەن تەزكىرە ئورگىناللىرىنىڭ سۈپىتى خېلى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. بىز يەنە تەزكىرە ئورگىناللىرىنى يېزىشنىڭ جەريانىغا ئاساسەن ھەربىر باب، ھەربىر قىسمىغا قارىتا ئوخشىمىغان دائىرىدە باھالاش يىغىنى ئېچىشنى تەشەببۇس قىلدۇق، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. خەلق ئىشلىرى تەزكىرىسى» نىڭ ئورگىنالى بېكىتىلىشتىن بۇرۇن قىسىم، بابلار بويىچە 12 قېتىم باھالاش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. ھەر قېتىملىق يىغىننىڭ ۋاقتى 1 كۈندىن 2 كۈنگىچە بولدى. بۇنىڭ ئۈنۈمى ناھايىتى ياخشى بولدى.

ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، تەزكىرە ئورگىنالىنى باھالاش نوقۇل ھالدا بىر خىل تەزكىرە ئورگىنالىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش ياكى ئىنكار قىلىش بولماستىن، بەلكى ئۇ تەزكىرە كىتابى چىقىشتىن ئىلگىرىكى مەلۇم دائىرىدە كىشىلەرنىڭ تەزكىرە ئورگىنالىغا بولغان تونۇشى ياكى باھاسى بولۇپ، ھەم بىرخىل قاراتمىلىقلىقى كۈچلۈك ئەمەلىي خىزمەت، ھەم نەزەرىيىۋى خىزمەت. بۇ خىل تونۇش ياكى باھا تەزكىرە ئورگىنالىنى يازغۇچىنىڭ تەزكىرە ئورگىنالىدا گەۋدىلەندۇرۇشكە تېگىشلىك بولغان مەزمۇننىڭ ماھىيىتى ۋە ئىپادىلىنىش شەكلىنى توغرا ئىگىلىشىگە ۋە چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدىكى تەزكىرىچىلىك خىزمىتىدە سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىدى.

3) بەزى تەزكىرە ئورگىناللىرىدا ساقلىنىۋاتقان سەزگۈر ۋە ئالاھىدە مەسىلىلەردە ئۆتكەلنى ئىگىلەشكە مۇناسىۋەتلىك تارماقلار تەكلىپ قىلىندى.

تەزكىرە كىتابى — بىر جاينىڭ تۆرلۈك ئىشلارغا ئالاقىدار ماتېرىيال توپلىمىدۇر. ئۇنىڭدىكى بايانلار مۇقەررەر ھالدا نۇرغۇنلىغان سەزگۈر ۋە ئالاھىدە مەسىلىلەرگە چېتىلىدۇ، مەسىلەن: چەت ئەلگە چېتىلىدىغان مەسىلىلەر، بۇ بىزنىڭ شىنجاڭدىن ئىبارەت چېگرا رايوننىڭ تەزكىرىچىلىكىدە بىرقەدەر سەزگۈر بولغان مۇھىم مەسىلە ھېسابلىنىدۇ. بۇخىل تەزكىرە ئورگىناللىرىنى بىز ئورگىنال تەكشۈرۈش چارىسىدىكى ئالاقىدار بەلگىلىمە بويىچە قاتتىق تەكشۈرۈپلا قالماي، بەلكى كەسپىي تارماقلارنى ئۆتكەلنى ئىگىلەشكە ئەستايىدىل ياردەم بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. تاشقى ئىشلار تەزكىرىسى» ، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. مۇھاجىرلار تەزكىرىسى» ، «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» قاتارلىق تەزكىرە كىتابلىرى مۇشۇ ئۇسۇل بويىچە تۈزۈلگەن. بۇ تەزكىرە ئورگىناللىرىنى 3 قېتىم تەكشۈرۈشتىن سىرت، بىز يەنە مەسئۇل تارماقلارنىڭ تەكشۈرۈشىنى تەلەپ قىلدۇق. «مۇھاجىرلار تەزكىرىسى» نى گوۋۇيۈەن مۇھاجىرلار ئىشخانىسىنىڭ تەكشۈرۈشىگە، «تاشقى ئىشلار تەزكىرىسى» نى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تەكشۈرۈشىگە، «ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» نى لەنجۇ ھەربىي رايونىنىڭ تەكشۈرۈشىگە يوللىدۇق. بۇ ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىرى تەزكىرە كىتابلىرىنى تەكشۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىپ، مەخسۇس ئادەم ئاجرىتىپ تەزكىرە ئورگىنالىنى تەكشۈرۈپ ئوقۇتۇپ، مول ئىجابىي پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەسىلەن: تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى «تاشقى ئىشلار تەزكىرىسى» نىڭ ئورگىنالىنى تەكشۈرۈشكە دائىر پىكىرىدە مۇنۇلارنى ئوتتۇرىغا قويدى: چېگرا مەسىلىسىگە دائىر بايانلاردا، بولۇپمۇ تالاش - تارتىش بولۇۋاتقان چېگرا مەسىلىسىگە قارىتا تەزكىرىدە تالاش - تارتىشلار ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى، بىز تەرەپ ياكى چەت ئەل تەرەپ ئوتتۇرىغا قويغان سەۋەبلەر، ئىككى تەرەپ ئاساس قىلغان ئالاقىدار ماتېرىياللار ئادەتتە بايان قىلىنماسلىقى كېرەك، مۇشۇنداق قىلغاندا، كېيىنكى چېگرا سۆھبىتىگە پايدىلىق بولىدۇ. بۇ خىل تەلەپلەرنىڭ بىزنىڭ مۇشۇ مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشىمىزغا بېرىدىغان ياردىمى ئىنتايىن زور بولىدۇ. ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەزكىرىلىرىدىكى مۇشۇ خىل مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا ئالاقىدار تارماقلارنى ئۆتكەلنى ئىگىلەشكە تەكلىپ قىلىشقا دىققەت قىلدۇق. مەسىلەن: تاشقى ئىشلار، چېگرا مەسىلىسىدە بىز ئادەتتە ش ئۇ ئا ر تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىدىكى يولداشلارنى ياردەملىشىپ تەكشۈرۈشكە تەكلىپ قىلدۇق. مۇشۇنداق قىلغاندىلا تەزكىرە تارماقلىرىمىزنىڭ باشقا كەسپىي تارماقلارغا دائىر ئالاقىدار سىياسەت ۋە كەسپىي بىلىملەرنى ئىگىلەش جەھەتتىكى يېتەرسىزلىكىنى تولۇقلىغىلى بولىدۇ.

5. رېئاللىق ئۈچۈن پائال خىزمەت قىلىپ، تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنىڭ ئىجتىمائىي تەسىرى تىرىشىپ كېڭەيتىلدى

تەزكىرە كىتابلىرىنى رېئاللىق ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يېڭى گەپ ئەمەس، بۇنى بىز تەزكىرە تۈزۈشكە باشلىغاندىن تارتىپلا قايتا - قايتا تەكىتلەپ كېلىۋاتىمىز. بىز تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى رېئاللىق ئۈچۈن، خىزمەت قىلدۇرۇشنى نوقۇل ھالدا تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ رولىنى

جارى قىلدۇرۇش مەسىلىسى دەپلا قارىماستىن، تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم مەسىلە دەپ قارايمىز. شۇڭا بىز دائىم ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تەزكىرىچىلەرگە شۇنى ئەسكەرتىپ تۇرىمىزكى: رولى بولغاندىلا، ئورنى بولىدۇ. 10 نەچچە يىللىق تەزكىرە تۈزۈش جەريانىدا ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر نۇرغۇن مالىيە كۈچى ۋە ماددىي كۈچ بىلەن بىزنى قوللاپ قۇۋۋەتلىدى، تەزكىرىچىلەر خىزمەتنى تىرىشىپ ئىشلەپ، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە بالدۇراق لاياقەتلىك تەزكىرە كىتابلىرىنى ۋە تېخىمۇ كۆپ نەتىجىلەرنى يارىتىپ، جەمئىيەتكە جاۋاب قايتۇرۇشى، جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىشى كېرەك. شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن، ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە ئورۇنلىرىمىز بۇ جەھەتتىمۇ بەزى كونكرېت چارىلەرنى قوللىنىپ، خېلى ياخشى نەتىجىلەرگە ئېرىشتى.

1) تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى ۋە تەزكىرە كىتابلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى.

سوتسىيالىستىك يېڭىچە تەزكىرە خىزمىتىنى ئېلىپ ئېيتساق، ھازىر گەرچە 10 نەچچە يىل ئىلگىرىكىدەك «يەرلىك كېسەل» بىلەن «يەرلىك تەزكىرە» نى پەرقلەندۈرەلمەيدىغان كۈلكىلىك ئىشلار دائىم كۆرۈلۈپ تۇرمىسىمۇ، جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن كىشىلەر تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە نىسبەتەن مەلۇم چۈشەنچىگە ئىگە بولغان بولسىمۇ، ئەمما نۇرغۇن رايون ۋە تارماقلار تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى يەنىلا ئانچە كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان كەسىپ دەپ قارىماقتا، ھەتتا بىزنىڭ نۇرغۇن رەھبىرىي كادىرلىرىمىزمۇ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىگە نىسبەتەن ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس. بۇ خىل ئەھۋال تەزكىرىچىلىك كەسپىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى پايدىسىز، ئۇ تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقىمۇ تەسىر يەتكۈزمەكتە. شۇڭا بىز تەزكىرىچىلىك خىزمىتى ۋە تەزكىرە كىتابلىرى جەھەتتىكى تەشۋىقاتنى كۈچەيتتۇق. مۇشۇنداق تەشۋىقات ئارقىلىق ھەم تەزكىرە كىتابلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ تونۇشلۇقلۇقىنى كېڭەيتتۇق ھەم شۇ جاينىڭ ئەھۋالىنى ۋە بايلىق ئەۋزەللىكىنى تەشۋىق قىلدۇق. «قۇتۇبى ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئاپتونوم رايونىمىزدا بىر نەچچە يىل ئىلگىرى نەشر قىلىنغان تەزكىرە كىتابى، بۇ كىتاب نەشر قىلىنغاندىن كېيىن ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانىسىدىكى خىزمەتچى خادىملار ئۇرۇش نوختىتىش سىگنالى چالماستىن، تەزكىرىچىلىك جەھەتتىكى تەشۋىقاتنى تېخىمۇ كۈچەيتكەن، ئۇلار ئاپتونوم رايون ئىچى ۋە سىرتتىن ئالاقىدار مۇتەخەسسىس، ئالىم شۇنداقلا رەھبەرلەرنى تەكلىپ قىلىپ، كىتابقا باھا يازغۇزدى، شۇ ئارقىلىق «‹قۇتۇبى ناھىيىسى تەزكىرىسى› ئوبزورلار توپلىمى» نى نەشر قىلىپ تارقىتىپ، «قۇتۇبى ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ تونۇشلۇقلۇقىنى ئاشۇرۇپ، قۇتۇبى ناھىيىسىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى ۋە ئەۋزەللىكلىرىنى باشقا جايلارغا تەشۋىق قىلىپ خېلى ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشتى. «شىنجاڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى. تەپتىشلىك تەزكىرىسى» نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى ۋە ش ئۇ ئا ر خەلق تەپتىش مەھكىمىسى بىرلىكتە تۇنجى تارقىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئاپتونوم رايوندىكى ئاخبارات ئورۇنلىرىنىڭ مۇخبىرلىرىنى تەكلىپ قىلىغاندىن باشقا، ئاپتونوم رايوننىڭ ئالاقىدار رەھبەرلىرىنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. بۇ قېتىملىق پائالىيەت ئارقىلىق «تەپتىشلىك تەزكىرىسى» تەشۋىق قىلىنىپلا قالماي، ئاپتونوم رايوندىكى ئىدارە - ئورگانلار ۋە ۋىلايەتلەرنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىمۇ ئىلگىرى سۈرۈلدى.

2) تەزكىرە كىتابلىرىنى تارقىتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشكە ئەھمىيەت بېرىلىپ، تەزكىرە كىتابلىرىنى ئوقۇش، تەزكىرە كىتابلىرىدىن پايدىلىنىش پائالىيىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى.

شىنجاڭدا تەزكىرە كىتابلىرىنى نەشر قىلىش خىراجىتىنى ئاساسىي جەھەتتىن ھەرقايسى ئورۇنلار ۋە رايونلار ئۆزلىرى تەييارلايدۇ، مۇشۇنداق بولغاچقا، نەشر قىلىنغاندىن كېيىن كىتابنى تارقىتىش مەسىلىسى كېلىپ چىقىدۇ. بۇ ۋەزىيەتنى نۆۋەتتە تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىلىرى ئۈستىگە ئېلىۋاتىدۇ. بىز تەزكىرە كىتابلىرىنى رېئاللىق ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، ئۇنى تەزكىرىنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈش، جەمئىيەتكە يۈزلەندۈرۈش، جەمئىيەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا، تونۇشىغا ئېرىشتۈرۈش مەسىلىسى دەپ قارايمىز. تەزكىرىچىلەر پەقەت تەزكىرە كىتابلىرىنى تۈزۈشنىلا ئويلىشىپ، ئۇنى تارقىتىشنى ئويلاشمىسا بولمايدۇ، بۇ خۇددىي سانائەت كارخانىلىرى ئىشلەپچىقىرىش بىلەنلا بولۇپ كېتىپ، سېتىش بىلەن كارى بولمىغاندەكلا ئىش. نۆۋەتتە جايلارنىڭ خىراجىتى ناھايىتى قىس بولۇپ، تەزكىرىچىلىككە كېتىدىغان خىراجەتمۇ ئوخشاشلا قىس بولىۋاتىدۇ. ئەگەر تەزكىرە كىتابلىرىنى تارقىتىش خىزمىتى ياخشى ئىشلەنسە، قايتۇرۇپ كېلىنگەن خىراجەت بىلەن تەزكىرىچىلىك ئىشلىرىنىڭ ئاز - تولا كېمىنى تولدۇرغىلى بولىدۇ. ھالبۇكى بۇ پەقەت ئىقتىسادىي ئۈنۈم مەسىلىسى بولۇپلا قالماستىن، ئەڭ مۇھىمى تەزكىرە كىتابلىرىنى تارقىتىش ۋە تەزكىرە كىتابلىرى ئوقۇرمەنلىرىنى نەپكە ئىگە قىلىش مەسىلىسى شۇنداقلا تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمى مەسىلىسى. «قۇمۇل ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئاپتونوم رايون بويىچە خېلى بالدۇر نەشر قىلىنغان ناھىيە تەزكىرىسى. بۇ كىتاب نەشر قىلىنغاندىن

www.uyghurkitap.com

كېيىن، تارقىتىش خىزمىتىگە بىر قەدەر ئەھمىيەت بېرىلگەچكە، 3000 تىراژدا بېسىلغان كىتابتىن ھازىر بىرنەچچە پارچىسىلا قالغان. تەزكىرە كىتابلىرى نەشر قىلىنغاندىن كېيىنكى تارقىتىش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بەرگەندىلا ۋە ئۇنى كۈچەيتكەندىلا، بىزنىڭ تەزكىرىچىلىك خىزمىتىمىز ئۆزىنى ئۆزى تەرەققىي قىلدۇرالايدىغان، ياخشى دەۋرىي قىلىش يولىنى ئاسانراق تېپىپ چىقالايدۇ.

تەزكىرە كىتابلىرى تارقىتىلغاندىن كېيىن، ئۇنى قانداق قىلغاندا رېئاللىق ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرغىلى بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت مەسىلە كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا بىزنىڭ بەزى رايونلىرىمىز ۋە ئورۇنلىرىمىزدا تەزكىرە كىتابلىرىنى ئوقۇش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشتىن ئىبارەت يېتەكلەش پائالىيەتلىرى قانات يايدۇرۇلدى. «باركۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى تەزكىرىسى» نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك تەزكىرە - تەھرىر ئىشخانىسىدىكى يولداشلار كىتابخاندىن چىقىپ ناھىيە تەزكىرىسىنىڭ ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ، مەكتەپ، ئورگان، زاۋۇت - كان، ھەربىي گازارمىلارغا بېرىپ، ناھىيە ئەھۋالى، ناھىيە تارىخىنى تەشۋىق قىلدى، ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ باش مۇھەررىرى جاڭ جيەنگو ناھىيە بويىچە قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشىدىغان كىشىگە ئايلاندى؛ «ئاراتۇرۇك ناھىيىسى تەزكىرىسى» نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك تەزكىرە - تەھرىر ئىشخانىسىدىكى خادىملار تەزكىرە ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ 2 قېتىم چوڭ تىپتىكى ناھىيە ئەھۋالى قارا دوسكا كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇردى شۇنداقلا ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ «ئاراتۇرۇكنى چۈشىنىش، ئاراتۇرۇكنى سۆيۈش، ئاراتۇرۇكنى گۈللەندۈرۈش» بويىچە ناھىيە ئەھۋالىدىن زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈپ، تەزكىرە كىتابلىرىنى ئوقۇش، تەزكىرە كىتابلىرىدىن پايدىلىنىش پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈردى.

3) تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ ئۇچۇر، ماتېرىيال ئامبىرى بولۇش رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى.

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويغان شۇنداقلا ئىچكىرى ئۆلكىلەر ۋە دېڭىز بويىدىكى رايونلارنىڭ ئىقتىسادى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان بۈگۈنكى كۈندە، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قانداق قىلغاندا شۇ جاينىڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، خەلقنى ئىمكانقەدەر تېز ھاللىق سەۋىيىگە يەتكۈزۈش ۋە بېيىتىشتىن ئىبارەت بولدى. بىز تەزكىرىچىلەر تەزكىرىدە ئىگىلەنگەن زور جايلار ئەھۋالىغا دائىر مول ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، رەھبەرلىكنىڭ چارە - تەدبىر بەلگىلىشىگە ياردەم بېرىشىمىز، ئۇلارغا ياخشى مەسلىھەتچى بولۇشىمىز كېرەك. ئەمەلىيەت شۇنى تولۇق ئىسپاتلىدىكى، بىزنىڭ تەزكىرىچىلىرىمىز بۇ جەھەتتە زور ئىستىقبالغا ئىگە.

ئاقچى ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانىسى 1984- يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، بەزىلەر بۇ ئىشخانىنى «بىكار تەلەپلەر ئىشخانىسى» دېيىشكەن، ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانىسىدىكى يولداشلار خىلمۇ - خىل سۆز - چۆچەكلەرگە تاقابىل تۇرۇپ، ئىگىلىگەن ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، ناھىيە ئىقتىسادى ۋە ناھىيە مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن قاراتمىلىقى كۈچلۈك نۇرغۇن ماتېرىياللارنى يېزىپ، ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ خىزمىتىگە تەشەببۇسكارلىق بىلەن مۇلازىمەت قىلىپ، ئاممىنىڭ ناھىيىلىك تەزكىرە ئىشخانىسىغا بولغان قارىشىنى ناھايىتى تېزلا ئۆزگەرتتى. قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق تەزكىرە ئىشخانىسى ئىشخانا مۇدىرى خې جىخۇڭنىڭ باشلامچىلىقىدا ئاكتىپلىق بىلەن «ئوبلاست تەزكىرىسى» نى يېزىش بىلەن بىللە، يەنە ئورۇمچى كېڭىشىش يىغىنىغا ئاتاپ «سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن قىزىلسۇ»، قىزىلسۇ ئوبلاستى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىغا ئاتاپ «شانلىق 40 يىل» قاتارلىق كىتابلارنى يازدى، شۇنداقلا يەنە قەرەلسىز چىقىرىلىدىغان «مەسلىھەت بېرىش ۋە مۇلازىمەت قىلىش» گېزىتىنى بېسىپ تارقىتىپ، رەھبەرلىك ۋە ھەرقايسى تارماقلارغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ماتېرىيال ۋە ئۇچۇر يەتكۈزۈپ بەردى. بۇ خىزمەتلەر ئوبلاست رەھبەرلىرى ۋە ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ماختىشى ۋە قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. قۇمۇل ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى ئىشخانا مۇدىرى جېڭ چېڭجيانىڭ باشلامچىلىقىدا، ۋىلايەتكە قاراشلىق ناھىيىلەرنىڭ تەزكىرىلىرىنى نەشر قىلىش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنداپ بولغان ئاساستا، رېئاللىق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان يەر ئەھۋالىغا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيال كىتابتىن 20 نەچچە خىلنى نەشر قىلدى. بۇنىڭ كۆپ قىسمىنى ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە يېزىپ چىققان. ۋىلايەت نومىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىشقا تەييارلىق كۆرگەندە، تارىخىي تەجرىبىلەرنى ئۆرنەك قىلىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە مەسئۇل مۇئاۋىن شۇجىسى تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىدىن تارىختىكى نومنى ئېچىشقا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى يىغىشنى تەلەپ قىلدى. تەزكىرە ئىشخانىسى ئادەم كۈچى تەشكىللەپ، ھەر تەرەپتىن ماتېرىيال ئىزدەپ، پەقەت بىر يىللا ۋاقىت سەرپ قىلىپ، 120 مىڭ خەتلىك ئاز كەم 300 يىللىق تارىخ ئەكس ئەتتۈرۈلگەن نومنى ئېچىشقا دائىر ماتېرىيال كىتابنى نەشر قىلىپ تارقاتتى؛ «قۇمۇل تارىخىدىن» دېگەن كىتابنى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى يەرلىك دەرسلىك سۈپىتىدە ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكىگە كىرگۈزدى.

تەھرىرلىگۈچى: غ. ھ. نىيازى

نەۋائىينىڭ ئەسلى نەسەبى توغرىسىدا

ئىمىن تۇرسۇن

نەۋائىي دۇنيا ئىلىم ئەھلىگە مەلۇم ئۇلۇغ شائىر. ئالىملار نەۋائىينىڭ ئىلمىي ۋە سىياسىي پائالىيەتلىرىنى خېلى ئەتراپلىق يورۇتقان بولسىمۇ، لېكىن بىزدە بۇ جاھانشۇمۇل ئەدىبنىڭ ئەسلى نەسەبى، شەخسىي ھاياتى ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تىلىغا دائىر مۇھىم مەسىلىلەر توغرىسىدا تۈزۈكرەك تەتقىقات ئېلىپ بېرىلمىدى. ئەنە شۇ مەسىلىلەر توغرىسىدا ئىزدىنىش ۋە تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ۋە كەڭرەك قانات يايدۇرۇش ئەدەبىياتشۇناس، تارىخشۇناس ۋە تىلشۇناسلارنىڭ بۇرچى دەپ ھېسابلايمەن.

نەۋائىينىڭ تەرجىمىھالى، بولۇپمۇ ئەسلى نەسەبىگە دائىر 1 - قول يازما مەنبەلەر ۋە بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەر:

1. ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئاتىسى توغرىسىدا

ئىلگىرى بەزى تەتقىقاتچىلار (جۈملىدىن مەنمۇ) نەۋائىينىڭ ئاتىسىنى، ئەمىر تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىغا خىزمەت قىلغانلىقى ۋە ئاشۇ ھۆكۈمرانلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولغانلىقى ئۈچۈن، بارلاس جەمەتىدىن دېگەن خاتا ھۆكۈمنى چىقىرىشقانىدى. يازما تارىخىي مەنبەلەر بۇ ھۆكۈمنى ئىنكار قىلىپ، بىزنى ئەينى پاكىتلار بىلەن تەمىن ئەتتى.

مىلادىيە 1486 - يىلى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ تەشەببۇسى بىلەن دۆلەتشاھ سەمەرقەندى تەرىپىدىن پارسچە يېزىلغان «تەزكىرە تۇششۇ ئەرا» (شائىرلار تەزكىرىسى) ناملىق ئەسەردە مۇنداق بايان قىلىنغان:

«بۇ مەشھۇر ۋە ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرنىڭ بۈيۈك ئاتىسى زامانىسىنىڭ مەشھۇر كىشىلىرىدىن ۋە چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن ئىدى، ئۇ سۇلتان ئوبۇلقاسىم بابۇر باھادىر ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە سۇلتاننىڭ يېقىن كىشىسى بولۇپ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش ۋە دۆلەتكە كېپىللىك قىلىش ئۇنىڭ ئىنان - ئىختىيارىدا ئىدى. ئىنتايىن فازىللىقىدىن ھەر ۋاقىت ئۆز ئوغلىغا ئۆگىتەتتى. بارلىق ھىممىتىنى سائادەتمەن پەرزەندىنى ئىلىم - ھۈنەر بېزەكلىرى بىلەن زىننەتلەشكە ۋە ھىدايەت نۇرلىرى بىلەن يورۇتۇشقا سەرپ قىلدى. ئۇ بۈزرۈكۋارنىڭ تىرىشىپ قىلغان ھەرىكىتى بىھۇدە كەتمىدى. ئاتىسىدىن كېيىن (ئەلىشىر) نادىرى دەۋرانلىق، ئىززەت - تەمكىنلىك كۈرسىسىدا قارار تاپتى. . . »

ئۇلۇغ تارىخچى مۇھەممەد ئىبنى خاۋەندشاھ (1433 - 1498) يازغان يەتتە جىلدلىق تارىخىي ئەسەر «رەۋزەتۇسسەفا فى سىيرەتۇل ئەنبىيا ۋەل مۇلۇك ۋەل خۇلەفا» (پەيغەمبەر، پادىشاھ ۋە خەلىپىلەر تەرجىمىھاللىرى توغرىسىدىكى پاكلىق بېغى») نىڭ «ئۇلۇغ ۋە تەدبىرلىك ئەمىر ئەلىشىرنىڭ سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئوردىسىدىن جاھانگىر خاقان ھۈسەيىن مىرزا مۇلازىمىتىگە كېلىشىنىڭ بايانىدا مۇشكىن رەقەم قەلەمنىڭ نۇكتە تىرازلىقى ۋە ئۇنىڭ ھال - ئەھۋالىنى بايان قىلىشتا كۆرسەتكەن سېھىر پەردازلىقى» دېگەن بابىدا مۇنداق يېزىلغان:

«. . . ئۇ ئاپتاپ دىللىق ئەمىرنىڭ ئۇلۇغ ۋە ساخاۋەتلىك ئاتىسى ئاۋۋال زامانە تەقەززاسى بىلەن ئەمىر تۆمۈر كوراگانىنىڭ ئوغلى مىرزا ئۆمەر شەيخ باھادىرنىڭ خاس مۇلازىملىرى قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئەتىۋارلىق قەلىمى ئۇنىڭ بىسات لەۋھىگە

www.uyghurkitap.com

كوكۆلداشلىق دەرىجىسىنى يازغاندى...»

نەۋائىنىڭ زامانىدىشى ھەم نەۋائىنىڭ كۈتۈپخانىسىدا ئىشلىگەن ئاتاقلىق تارىخچى خاندەمىر (1475 ـ 1534) يازغان «ھەبىبۇس سىيەر» ناملىق ئەسىرىنىڭ «ئەمىرلەر، ۋەزىرلەر ۋە سەدرلەر گۇرۇھىنىڭ خاقانى مەنسۇر سۇلتان ھۈسەيىن مۇلازىمىتىگە يېتىشكىنى ۋە بەزى مۇھىم دۆلەت ئىشلىرىنىڭ سەرەنجام ئېتىلگىنى باياندا» دېگەن بابىدا، مىرخاندىنىڭ «رەۋزە تۇسسەفا» دېگەن كىتابىدا يېزىلغان بايانلار تەكرارلانغان.

«ئەمىرنىڭ بۈيۈك ئاتا ـ بوۋىلىرى قەدىمدىن ئۆمەر شەيخ باھادىر ئىبنى ئەمىر تۆمۈر كوراگان خاندانىنىڭ خاس كىشىلىرى جۈملىسىدىن ئىدى ۋە كوكۆلداشلىق مەنسىبى ئېتىبار قەلىمى بىلەن ئۇنىڭ خاتىرلەۋھىگە پۈتۈلگەنىدى».

نەۋائى ئۆزىنىڭ «مۇنشەئات» (خەت ـ چەكلەر توپلىمى) ناملىق ئەسىرىدە يۇرت كاتتىلىرىنى تەرىپلەپ كېلىپ «ئۇيغۇرى سۈپەتلىك باخشىلار، ئۇيغۇرى مەرتىۋىلىك ياخشىلار» دەپ ئالاھىدە قەيت قىلىدۇ. ئەلىشىر نەۋائى بۇ ئىبارىسى ئارقىلىق ئۆز نەسەبىدىن بىشارەت بەرگەن.

«تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاپتورى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر ياشلىقىدا ھىراتتا ئوقۇغان، ئەلىشىر نەۋائىنى كۆرگەن ۋە ئۇنى ياخشى بىلىدىغان زات ئىدى. ئۇ «تارىخى رەشىدى» نىڭ «مىرئەلىشىر زىكرى» دېگەن بابىدا مۇنداق دەپ يازغان:

مىر ئەلىشىرنىڭ «ئەسلى ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن تۇرۇر، ئاتاسىنى كىچىككىنە باخشى ئاتار ئەردىلەر».

نەۋائى توغرىسىدىكى بايان مەۋلانا سەئىدىدىن كاشغەرى، ھاپىز مەھمۇت قاتارلىق 9 زاتنىڭ بايانىدىن كېيىن بېرىلگەن.

زەھىرىددىن بابۇر «بابۇرنامە» سىدە مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر توغرىسىدا مۇنداق بايان قىلغان:

ئەمىر تۆمۈرنىڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخنىڭ «ئۆچىنچى قىزى خوب نىگار خانىم ئىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن كوراگان دوغلاتقا بېرىپ ئىدى (مۇھەممەد ھۈسەيىن كوراگاننىڭ) بىر قىزى، بىر ئوغلى بولۇپ ئىدى ... ئوغلى ھەيدەر مىرزا ئىدى. ئاتاسىنى ئۆزبېك ئۆلتۈرگەندىن سوڭ كېلىپ مېنىڭ مۇلازىمىتىمدە 3 ـ 4 يىل تۇرۇپ، سوڭرە ئىجازەت تىلەپ، كاشغەرغە، خان قېشىغا (سۇلتان سەئىدخان قېشىغا ـ ئا) باردى».

يۇقىرىقى مۆتىۋەر كىتابلاردىن ئېلىنغان نەقىللەردىن بىز نەۋائىنىڭ ئاتىسى توغرىسىدا مەلۇم چۈشەنچىگە ئىگە بولىمىز.

دېمەك، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئاتىسى «ئۆز زامانىسىنىڭ مەشھۇر كىشىلىرىدىن ۋە چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن» ئىدى. ئەمىر تۆمۈر كوراگاننىڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخنىڭ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە «كوكۆلداش» دېگەن يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە بولغان. ئوبۇلقاسىم بابۇر دەۋرىدىمۇ «مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش ۋە دۆلەتكە كاپالەتلىك قىلىش شۇنىڭ (نەۋائىنىڭ ئاتىسىنىڭ ـ ئا) ئىشەنچ ـ ئىختىيارىدا بولغان» مۇھىم دۆلەت ئەربابى ئىدى.

بۇ كىشى سىياسىي جەھەتتە ئابروي ـ ئىناۋىتى ناھايىتى ئۈستۈن بولغانىنىڭ ئۈستىگە يەنە ناھايىتى بىلىملىك، ساخاۋەتلىك ۋە غەيرەت ـ شىجائەتلىك زات بولۇپ، ئوغلى ئەلىشىرنىڭ بىلىملىك، پەزىلەتلىك بولۇپ چىقىشىغا بارلىق كۈچىنى سەرپ قىلغان.

ئەنە شۇ ھۆرمەتلىك زاتنىڭ ئىسمى غىياسىددىن بولۇپ ئۆز زامانىسىدا «باخشى» ۋە «كىچىك باھادىر» دېگەندەك ناملار بىلەن تەرىپلەنگەن.

غىياسىددىن باخشى ئۇسۇپ يېتىلگەن ئائىلە ئىلىم ـ مەرىپەت، ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە ئىشتىياق

---

* كوكۆلداش — بۇ نامنىڭ ئەسلى مەنىسى ئېمىلدەش ئاكا ـ ئۇكا، يەنى قېرىنداش بولماي بەلكى بىر ئانىنى ئېمىپ ئاكا ـ ئۇكا بولغان دېگەنلىك بولىدۇ. كېيىنچە بۇ نام خان ـ پادشاھلار خاندانىغا يېقىن بولغان مەنسەپ مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان بولغان. بۇنداق مەنسەپ ئىگىسى دۆلەتنىڭ ئامانلىق ۋە بىخەتەرلىك ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى.

* باخشى — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا 3 خىل مەنىنى بىلدۈرىدىغان ئاتالغۇ. 1 ـ، مۇئەممەللىم. 2 ـ، ئۇستاز. 3 ـ، تېۋىپ، دوكتۇر. «بەش تىللىق مانجۇچە لۇغەت» تە «باخشى» سۆزىگە خەنزۇچە «بوشى (博士) » دوكتۇر دەپ ئىزاھ بېرىلگەن. بۇ ئاتالغۇنى كېيىنچە موڭغۇللار قوبۇل قىلىپ «تېۋىپ» ، «ئۇستاز» مەنىسىدە قوللانغان.

باغلىغان ئائىلە بولغاچقا، غىياسىددىننىڭ ئۆزى پازىل كىشى بولۇش بىلەن بىللە، ئىككى ئىنىسىمۇ «كەبۇلى» ، «غەرىبى» دېگەن تەخەللۇسلاردا ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. مانا مۇشۇنداق ئىلمىي مۇھىت ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بۈيۈك بىر مۇتەپەككۇر بولۇشىغا ئالاھىدە تەسىر كۆرسەتكەن.

ئەمدى نەۋائىنى «بارلاس جەمەتىدىن» ئىدى، دېگەن مەسىلىگە كەلسەك، بۇ پەقەت غىياسىددىننىڭ بارلاس جەمەتىدىن بولغان ئەمىر تۆمۈر خانىدانىغا يېقىن بولغانلىقىغا قاراپ قىلىنغان پەرەز بولسا كېرەك.

چاغاتاي خانىدانىدىن تۇغلۇق تۆمۈرخان بىلەن بىللە ئىسلامنى قوبۇل قىلغان مەرتىۋىلىك جەمەتلەردىن بارلاس، ئارلات، چوراس، دوغلاتلار تۆمۈرىيلەر دەۋرىدە ھەتتا ئۆزبېك مۇھەممەد شەيبانىخان ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بىر بۆلىكىدە ھاكىمىيەت تىكلىگەنگە قەدەر مەملىكەتنىڭ ھەر ساھەسىدە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەن. مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ «بەس، ئەمدى، بارلاس سەلتەنەتىگە!» دەپ جاكارلىغانلىقىمۇ بۇنىڭ دەلىلىدۇر.

تارىخچى مىرخاندىنىڭ يېزىشىچە، سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئەلىشىر نەۋائىنى مۆھۆردارلىققا تەيىنلىگەندە نەۋائى مۇنداق شەرت قويغان: «ئەمىر نىزامىددىن ئەلىشىر. . . مەن ئەمدى ئۇلۇغ ئاستانە ئىچكىلىرى قاتارىدا مەن، ئۇلۇغ مەنسەب ئىگىسىمەن، ئاسمانچە تەخت ئەمىرلىرىنىڭ ھەممىسىدىن يۇقىرىراق ئورۇندا ئولتۇرۇپتىمەن. مۇبادا ئەمىرلىك مەنسىپىگە ئېرىشسەم، بارلاس ۋە ئارلات ئەمىرلىرىدىن بەزىلىرى تۆرە (قائىدە) گە بىنائەن مەندىن يۇقىرى ئولتۇرىدۇ. بەس، بۇ ئەمىرلەرگە كېيىل بولۇش مېنىڭ مەنسىپىمدىن تۆۋەنرەكتۇر» . خاقانى مەنسۇر (ھۇسەيىن بايقارا — ئا) ئۇنىڭ بۇ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئىنتايىن ئىنايەت بېغىشلىغانلىقى ئۈچۈن: بارلاس ئەمىرى ئەمىر مۇزەففەر بارلاستىن باشقا بىرەر كىم ئەلىشىردىن ئاۋۋال مۆھۈر باسمىسۇن، دېگەن ئاقىلانە ھۆكۈم چىقاردى» . مانا مۇشۇ بايانغا قارىغاندا ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئائىلىسىنىڭ بارلاس جەمەتىگە مەنسۇپ ئەمەسلىكى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. ھازىرقى زامان ئۆزبېك ئەدەبىياتشۇناسلىرىدىن نۇرۇللا ئەخمەدوفنىڭ مۇلاھىزىسىچە، ئەلىشىر نەۋائى ھېچقانداق ئەسىرىدە ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ مۇبارەك ئىسىملىرىنى تىلغا ئالمىغان. بىزنىڭ ئادىتىمىزدە پەرزەنت ئۆز ئاتا - ئانىسى ياكى ئەر - خوتۇن بىر - بىرىنى ئىسمى بىلەن قىچقىرىش ئەدەبسىزلىك بولىدۇ. شۇڭا، كلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنىڭ تولىسى ئۆز ئەسەرلىرىدە ئاتا - ئانىلىرى توغرىسىدا يازمىغان.

2. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئۇستاز ۋە تەربىيىچىلىرى

ئەلىشىر يىگىتلىك دەۋرىدە ئىشتىياق بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلىشقا كىرىشكەندە، ئۇنىڭغا تۈرلۈك پەنلەردىن دەرس بەرگۈچى كىشى «ئاخۇنۇم» ، ئۇنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندە مەدەتكار بولغۇچىلار «كاشغەر بىلەر» (قەشقەرلىكلەر) ئىدى.

بۇ مەسىلىنى ئېنىقلاشتا، ئالدى بىلەن ئەلىشىرنىڭ بالىلىق دەۋرى توغرىسىدا سۆزلەش ئانچە ئارتۇقلۇق قىلماس.

نەۋائىنىڭ ئاتىسى غىياسىددىن پەرغانىگە بارغاندىن كېيىن، ئەمىر تۆمۈرنىڭ ئوردىسىدا ئىشلىگەن. بىر مەزگىل ئەسەخ * شەھىرىدە ئۆمەر شەيخنىڭ مۇلازىمىتىدە بولغان. كېيىن ھىراتقا كۆچۈپ كەتكەن. ئەلىشىر مىلادىيە 1441 - يىل 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى تۇغۇلغان. بۇ چاغدا ئۇنىڭ دادىسى غىياسىددىن باخشى شاھرۇخ مىرزىنىڭ خىزمىتىدە

* كىچىك باھادىر — كىچىك باتۇر. ئېھتىمال غىياسىددىننىڭ بويى ۋىجىكرەك بولغانلىقى ياكى ئاتىسىنىڭ ئەركە ئوغلى بولغانلىقى ئۈچۈن «كىچىك» دەپ سۈپەتلەنگەن، ئۆزى شىجائەتلىك بولغاچقا، «باتۇر» دېگەن نامغا ئىگە بولغان بولۇشى مۇمكىن.

* «رەۋزەتۇسسەفا» نىڭ «خاقانى مەنسۇرنىڭ ئەمىر نىزامىددىن ئەلىشىرنى مەنسەبكە تەيىنلىگەنلىكى بايانىدا» دېگەن بابىغا قاراڭ.

ئەسەخ — شاھزادە ئۆمەر شەيخ سىياسىي مەركەز قىلغان ئەنجان ۋىلايىتىدىكى بىر شەھەر.

www.uyghurkitap.com

ئىدى. 1447 - يىلى ئەلشىر 7 ياشقا كىرگەندە، شاھرۇخ مىرزا ئۆلۈپ، شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدا تاجۇ - تەخت تالىشىش ماجىراسى ئەۋج ئالدۇ. شۇڭا نۇرغۇن خەلق ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن تەرەپ - تەرەپكە كۆچۈپ كېتىدۇ. شۇ قاتاردا غىياسىددىن ئۆز ئائىلىسى بىلەن ئىراققا كۆچۈپ بېرىپ، تەفت شەھىرىدە 3 يىلچە تۇرىدۇ. خوراساندا ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بېسىققاندىن كېيىن ھىراتقا قايتىپ كېلىدۇ. بۇ چاغدا ئەلشىر 10 ياشتا ئىدى. ئوبۇلقاسىم بابۇر غىياسىددىننى سەبزىۋارغا ھاكىم قىلىپ ئەۋەتىدۇ. ئەلشىر 12 ياشقا كىرگەندە ئاتىسى ۋاپات بولۇپ، ئوبۇلقاسىم بابۇرنىڭ قولىغا قالىدۇ. ئەلشىر 15 يېشىدىن باشلاپ ھۆسەيىن بايقارا بىلەن ئوبۇلقاسىم بابۇر ئوردىسىدا ئىشلەيدۇ. بىر يىلدىن كېيىن (1456 - يىلى) ئوبۇلقاسىم بابۇر مەشھەدكە يۆتكەلگەندە، ئەلشىرمۇ بىللە كېتىدۇ. ھىرات تىنچىغاندىن كېيىن، ئەلشىر ھىراتقا قايتىپ كېلىدۇ. بىراق، بۇ يەردە ئۇزاق تۇرالمايدۇ.

ئەلشىر «ئەبۇ سەئىد سۇلتان زامانىدا خوراسان پايتەختىگە — ھىراتقا بېرىپ، بىرنەچچە كۈننى ئاشۇ بەخت - سائادەتلىك ئاستانە مۇلازىمىتىدە ئۆتكۈزدى. ئەمما ئۆز ھالىغا مۇناسىپ رىئايەت ۋە تەربىيەت تاپالمىدى. شۇ سەۋەبتىن بېھىش سۈپەت سەمەرقەنتكە بېرىپ، خوجا جالالىددىن ئەبۇللەيس خانىقاسىدا ئىستىقامەت قىلدى ۋە كۆپ ۋاقتىنى كىتاب ئوقۇشقا سەرپ قىلدى. بىزدە ماۋەرا ئۇننەھىرنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان ئەمىر دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ۋە ئەمىر ئەھمەد ھاجىبەك بىلەن باردى - كەلدى قىلىپ تۇردى» *

نەۋائىي سەمەرقەنتكە مەجبۇرىيەت ئاستىدا كەتكەن. بۇ ھەقتە بابۇر ئۆز قىياسىنى مۇنداق يازىدۇ: «بىلمىدىم، نىمە سەۋەبتىندۇر، سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا (نەۋائىي) نى ھىرىدىن (ھىراتتىن — ئا) چىقىرىۋەتتى، سەمەرقەنتكە باردى، نەچچە يىلكىم سەمەرقەنتتە ئىدى، ئەھمەد ھاجىبەك تەربىيچى ۋە يار - يۆلەك ئىدى».

ئەلشىر 18 ياش چېغىدا چوڭ پالاكەتكە ئۇچرىغان. سۇلتان ئەبۇ سەئىد پايتەخت ھىراتنى قولىغا كىرگۈزگەندىن كېيىن، ئۆمەر شەيخ ۋە شاھرۇخنىڭ ئەربابلىرى ۋە يېقىنلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزلىرىنى جاي - جايلارغا سۈرگۈن قىلغان. شۇ قاتاردا ئەلشىرنىڭ ئاتا مۈلكىمۇ مۇسادىرە قىلىنىپ، ئۆزى سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچراپ، سەمەرقەنتكە «كاشغەرىيلەر» دىن ئەھمەد ھاجىبەك قېشىغا بارغان. تۆمۈرىيلەر سۇلالىسىدىن سۇلتان ئەبۇ سەئىد خوراسان پايتەختى ھىراتنى ئىگىلىگەن يىلى يەنى 1458 - يىلى ئەلشىر ھىراتتىن چىقىرىۋېتىلگەن. ئەمما «سەمەرقەنت نەۋائىينىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىدا ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان»، «سەمەرقەنتتە نەۋائىي سەمەرقەنت بېگى ئەھمەد ھاجىبەك ۋە ئالىم فەزلۇللاھ ئەبۇللەيسلەردىن ماددىي ياردەم ئېلىپ ئوقۇغان» **.

ئەلشىرنىڭ تەلىم ئالغان مۇھىم ئۇستازى مەۋلانا فەسىھۇددىن مۇھەممەد نىزامىي يەنى فەسىھۇددىن «ئاخۇنۇم» دۇر. بۇ زات ھەققىدە خاندەمىر «خۇلاسەتۇل ئەخبار» دا مۇنداق دەپ يازغان:

«مەۋلانا فەسىھۇددىن مۇھەممەد نىزامىي تۆرمۇشىنىڭ بىنۇقسانلىقى ۋە نەسەبىنىڭ ياخشىلىقى، ئىلىم - پەندە مۇكەممەللىكى بىلەن، پەزىلەتپېشە ۋە بىنەزىردۇر. . . ئانھەزرەت ئەمىر ئەلشىر زۆرۈر ئىلىملارنىڭ بارچىسىنى جانابى مەۋلۇي ھوزۇرىدا ئۆگەنگەن ۋە ھەرقاچان ئۇ كىشىنى ‹ئاخۇن› دەپ چاقىراتتى. ئاخۇن فەسىھۇددىن مۇھەممەد نىزامىينىڭ ھىكمەت، رىيازىيات، مەنلەر بايانى، سەرف ۋە نەھۋە ئىلىملىرى بويىچە يازغان ئەسەرلىرى كۆپ ۋە بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا مەشھۇردۇر. ئۇل جاناب فىقھە ۋەھەدىس ئىلىملىرى بويىچە ھەم ئىنتايىن ماھىر بولغىنى ئۈچۈن، مۇشۇ كۈنلەردە ‹ۋەقايە› گە شەرھى يېزىش

---

* «رەۋزەتۇسسەفا» دىن ئېلىندى.

* * ن. مەللايېف «ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى» تاشكەنت، 1953 - يىل نەشرى.

بىلەن بەندۇر» .

ھىرات، سەمەرقەنت ھەم ئەنجان ۋىلايەتلىرىدە ھەتتا خارەزمدە زىيالىيلار قاتلىمى ۋە مەنسەپدارلار قاتارىدا «ئاخۇنۇم» ۋە «كاشغەرىي» ياكى «موغۇلىستان بەگلىرى» دەپ ئاتالغان كىشىلەر كۆپ ئىدى. بۇلار ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات، سەنئەت ساھەلىرىدە تەسىرى چوڭ ھەمدە ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدا مۇھىم ئورۇن تۇتقان شەخسلەر ئىدى. مەسىلەن: مەشھۇر تاجىك شائىرى ئابدۇراخمان جامىينىڭ پىر - ئۇستازى سەئىددىن كاشغەرىي، ئەلىشىرنىڭ ئۇستازى فەسىھۇددىن ئاخۇنۇم ئىدى.

نىزامىددىن ئەلىشىر سەمەرقەنتتە ھىجرانلىق تۇرمۇشىنى كەچۈرگىنىدە، ئۇنىڭغا تەربىيىچى ۋە ھامىي بولغان كىشى سۇلتان مەلىك كاشغەرىينىڭ ئوغلى ئەھمەد ھاجىبەك ئىدى. ئەھمەد ھاجىبەك ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەمىرلىرىدىن ئىدى. بۇ كىشى ئەبۇسەئىد مىرزا زامانىدىمۇ ئەمىر ئىدى.

دېمەك، تۆمۈرىيلەر سۇلالىسىدە، ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىدىمۇ مەرتىۋىلىك مەنسەپدار ئۇيغۇرلار كۆپ ئىدى. مەسىلەن: سۇلتان مەلىك كاشغەرىي، ئۇنىڭ ئىنىسى جانىبەگ دولداي، سۇلتان مەلىك كاشغەرىينىڭ ئوغۇللىرى ئەھمەد ھاجىبەك ۋە ھاپىز مۇھەممەد بەك، يەنە ئابدۇلكەرىم ئەشرىت ۋە باشقىلار.

بۇلاردىن ئەلىشىر نەۋائىغا بىۋاستە مۇناسىۋىتى بولغان ئەھمەد ھاجىبەك كاشغەرىي خۇراساندا تەلىم ئالغان يۇكسەك مەدەنىيەتلىك كىشى ئىدى. سۇلتان ئەبۇ سەئىد ۋاقتىدا (1464 - 1465) ھىرات ھاكىمى، كېيىن 1496 - يىلغىچە سەمەرقەنت ھاكىمى بولغان. سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ھىراتنى ئىشغال قىلىپ، ئۆز سەلتەنەتىنى تىكلىگەندە، ئەلىشىر نەۋائى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن ئەھمەد ھاجىبەكتىن رۇخسەت ئېلىپ، 1470 - يىلى ساۋاقدىشى ھۇسەيىن بايقارانىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىڭ مۇلازىمىتىدە بولغان.

«ئاخۇن» سۆزى كونا ئىملادا «اخوند» شەكلىدە يېزىلاتتى. بۇ سۆزنىڭ مەنبەسى ھەققىدە ھەرخىل كۆزقاراشلار بار. بەزىلەر پارسچە دېسە، بەزىلەر «ئوغان، ئوغۇن» ياكى «ئارقۇن» دىن ئۆزگەرگەن دەيدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «اغۇن، غۇن» دېگەندەك تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار بىلەن ياسىلىدىغان سۆزلەر كۆپ ئىدى. مەسىلەن: «قەين - قەيناغۇن» (قېيىن بويان) ، «ساغۇن» (قەبىلە باشلىقى) ، «ئاتا ساغۇن» (ھەكىم، تېۋىپ) ، «تۇرغۇن» ۋە باشقىلار. شۇڭا، «ئاخۇن» سۆزى «ئوغان» ياكى «ئاغۇن» ، «ئارقۇن» (باشقۇرغۇچى) دىن ئۆزگەرگەن دېيىشكىمۇ بولىدۇ. مەيلى «ئاخۇن» ياكى «ئوغان، ئاغۇن» بولسۇن، بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسى «موللا» ، «مۇئەللىم» ، «ئۇستاز» ، «ئەپەندى» ، «ئىگەم» ، «خوجام» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. XVI ئەسىردىن كېيىن «باخشى» سۆزى «داخان» ، «پېرىخون» سۆزلىرى بىلەن مەنداش بولۇپ قالغاچقا، ئۇنىڭ ئورنىنى «ئاخۇن» سۆزى ئىگىلىدى. تۈركىي تىللىق خەلقلەردىن ئۇيغۇرلار «ئاخۇن» سۆزىنى كۆپ قوللىنىدۇ. ھەرقانداق ئۇيغۇر يېڭى تۇغۇلغان بوۋاققا ئىسىم قويغاندا «ئاخۇن» نى قوشماي قويمايدۇ. شۇڭا ئۆزبېكلەر ئۇيغۇرلارنى «ئاخۇن ئەكە» دەيدۇ. دېمەك، «ئاخۇن» سۆزى ئاساسەن ئۇيغۇرلارغا خاس ئاتالغۇ بولۇپ قالغان.

3. كۆكئارتنىڭ غەربىدىكى ئۇيغۇرلار

قاڭلى ئېلىنىڭ شىمالى، ئېدىل (ۋولگا) دەريا ۋادىلىرى، خەزەر دېڭىزى (كاسپىي دېڭىزى) نىڭ شەرقىدە مىلادىنىڭ ئالدى - كەينىدە خەنزۇچە مەنبەلەردە «دىڭلىڭ» ، VI ئەسىردە «تېلې» دەپ ئاتالغان قەۋملەرنىڭ غەربىي قەبىلىلىرى جۇملىدىن ئاق ھۇن خانلىقىنى قۇرغان قاڭقىللار (高车) ياشىغان. ھەممىگە مەلۇمكى، «دىڭلىڭ» ياكى «تېلې» ، «گاۋ جۈ» (高车) دېگەنلەرنىڭ خەنزۇچە مەنبەلەردە ئۇيغۇرلارنىڭ بىۋاستە ئاتا - بوۋىلىرى ئىكەنلىكى ئېنىق قەيت قىلىنغان. بۇ قەۋملەر VI ئەسىردىن كېيىن ئۇيغۇر نامى ئاستىغا ئۇيۇشقان بىر پۈتۈن مىللەتنى شەكىللەندۈرگەن. VII ئەسىردە ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى تىكلىنىپ شەرقىي ۋە غەربىي تۈركلەرنىڭ كەڭ زېمىنىدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن. 840 - يىلى بۇ خانلىق يىمىرىلگەندىن

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى

كېيىن خانلىق مەركىزىدىكى ئاھالىنىڭ بىر تۈركۈمى كۆكتارت (پامىر) نىڭ غەربىدىكى ئۆز قېرىنداشلىرى يېنىغا كۆچكەن. مانا مۇشۇ ئۇيغۇرلار قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسى ئىدى. قاراخانىيلار خانلىرىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ياغلىقار ئۇرۇقىدىن ئىدى. قاراخانىيلار خانلىقى كۈچەيگەن زامانلاردا، ئۇنىڭ زېمىن دائىرىسى شەرقتە كۇچا، غەربتە ئامۇ دەرياسى، شىمالدا ئاقتوقاي - تارباغاتايدىن جەنۇبتا قاراقۇرۇم ئېغىزىغىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

XIII ئەسىردە ئۆتكەن سەيياھ سۇن جۇڭدۇەننىڭ «ئەلچىلىك خاتىرىسى» دە مۇنداق يېزىلغان: «4 - يىلى (1220 - يىلى) قىشتا، 12 - ئاينىڭ بېشىدا، شىمالىي چېگرىدىن چىقىپ، غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭدۇق... يۈزلىگەن شەھەرلەر بار ئىكەن. ناملىرى خەنزۇچە ئەمەس ئىكەن... ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئېلبالىق شەھىرىگە كەلدۇق. بۇمۇ ئۇيغۇر پادىشاھىنىڭ پايتەختى ئىكەن... ئۇيغۇر ئېلىنىڭ زېمىنى ناھايىتى كەڭرى ئىكەن، غەربىي چېگرىسىنىڭ چېتى مەلۇم ئەمەس. چوڭ تاغدىن بىر قانچە دەريا شەرققە، بىر قانچە دەريا غەربكە قاراپ ئاقىدىكەن... غەربىدە يەنە مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار، ئېرى ئۇيغۇرلىرى، ھىندۇ ئۇيغۇرلىرى بار ئىكەن».

ليۇ يىتاڭ «ئۇيغۇرلار ھەققىدە تەتقىقات» دېگەن ئەسىرىدە يۇقىرىقى «مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار» نى قاراخانىيلارنىڭ ئاخىرقى دەۋرى ۋە گورخانلار دەۋرىدە پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەنجان ۋىلايىتىدە ياشايدىغان ئۇيغۇرلارنى كۆرسەتسە كېرەك؛ «ئېرى ئۇيغۇرلىرى»، دېگەندىكى «ئېرى»، بولسا ھىرى (ھىرات) نى بىلدۈرسە كېرەك» دەپ چۈشەنچە بەرگەن.

چىڭگىزخان ئىشغال قىلغان كەڭرى زېمىننى 4 ئوغلىغا تەقسىم قىلغاندا، ئۇنىڭ 2 ئوغلى چاغاتاينىڭ ئۈلۈشى (ئۇلۇسى) ھازىرقى شىنجاڭ رايونىنى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ خېلىغىچە بولغان كۆپ قىسمىنى ئۆز تەۋەسىگە ئالغانىدى.

ئۇيغۇر خەلقى يەنە يايىق ۋە سىر دەريا بويلىرىدا، جۈملىدىن خارەزمدىمۇ تاكى XVI ئەسىرگىچە ئۆز نامى بىلەن ئاساسىي ئاھالىلەردىن بىرى سۈپىتىدە ياشاپ كەلگەنلىكى تارىخىي يازما مەنبەلەردىن مەلۇم.

چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ئوغلى جوجىنىڭ 5 - ئوغلى شەيبانىخاننىڭ چەۋرىسى مىڭ تۆمۈرنىڭ ئوغلى پولاد ئاتىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇردى، ئۇنىڭ ئىبراھىم ۋە ئەرەبشاھ دېگەن 2 ئوغلى بار ئىدى. «... ئاتلىق ئۆزبېك بۇ ئىككىسىنىڭ ئېتىنى ئەبيا ئەرەب دەر ئىدى. پولاد ئۆلگەندىن كېيىن، ئاتىسىدىن قالغان ئەللەرنى ئىككىسى بۆلۈشۈپ، 2 ئاغا - ئىنى بىر يەردە كۆچۈپ - قونۇپ، يايىقنىڭ بېشىدا يايلاپ ۋە ئايىغىدا قىشلاپ ئىناقلىق بىلەن بىللە ئۆمۈر ئۆتكۈزدى. ئەرەبشاھ ئۆلگەندىن كېيىن، ھاجى تولى ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ ئەلگە پادىشاھلىق قىلدى... ھاجى تولى ئۆلگەندىن كېيىن، ئوغلى تۆمۈرشەيخ ئورنىدا ئولتۇردى. ئۇ يىگىتلىك ۋاقتىدا قالماقتىن 2000 كىشى ئېلىپ ئېلىنى بۇلاپ - تالاپ كەتتى. تېمۇر شەيخ كەينىدىن قوغلاپ بېرىپ... شەھىد بولدى. ھېچ پەرزەنتى يوق ئىدى. ئەلنى ياۋغا چاپتۇردى. تۆرەسىدىن ئايرىلدى ۋە پادىشاھىدىن ئىنى ياكى ئوغۇل قالمىدى. ئۈچ ئۈمىدسىزلىك قوشلاپ كەلدى. بۇ سەۋەبتىن يان - يانچە ئولتۇرغان خەلق ئۆزگە تۆرەلەرگە كەتتى. ئاندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاقساقاللىرى يىغىلىپ، ئوردا ئىشىكىگە كەلدى. خانىمغا كىشى كىرگۈزدى... خاننىڭ خوتۇنلىرى ۋە قۇمالىرى كۆپ ئىدى. خانىمغا كىرگۈزۈلگەن كىشى دېدىكى: بۇنى ياخشى سۈرۈشتۈرسۇن، ئەگەر بىرسىنىڭ بويىدا بولسا كەتمەيمىز، بالا تۇغۇلغىچە بۇ يەردە ئولتۇرايلى. خانىم: مېنىڭ 3 ئايلىق ئوغلانىم بار، دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر خەلقى ئوردا بىلەن بىللە تۇردى، 6 ئايدىن كېيىن ئوغۇل تۇغۇلدى، ئېتىنى يادىكار قويدى... ئاندىن كېيىن نۆكەرلىرى ئۈمىدلىنىپ قايتىپ كەلدى. ئىشىك (سارايچىقتا) تە بېشى پۈتۈن، يەڭلىك - ياقىلىق ئەل ئۇيغۇر بىلەن نامايان بولدى».

مانا بۇ بايانلار IV ئەسىردىن ئىلگىرىلا بۇ رايونلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ياشىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ پەرغانە ۋە ماۋەرا ئۇننەھىر رايونلىرىدا ئىلگىرى ماكانلاشقان ۋە ئۆزگە خەلقلەرگە ئارىلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇر ئاھالىسىدىن باشقا، VIII ، XIV ئەسىرلەردە «موغۇلىستان» * ياكى «قەشقەرىيە» دىن غەربكە ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرى تەبىقىسىدىن بولۇپمۇ زىيالىيلار قاتلىمىدىن كىشىلەر تۈركۈملەپ كۆچكەن.

چىڭگىزخاندىن يېڭىلىپ موغۇل يايلىقىدىن قېچىپ كەلگەن نايمان شاھزادىسى كۈچلۈك گورخاننىڭ پايتەختى (ئوردۇبالىق) نى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن، سىياسىي - دىنىي جەھەتتە قاتتىق زوراۋانلىق قىلغان. ھەتتا خوتەندە دىنىي قارشىلىق تۈپەيلىدىن مىڭلىغان زىيالىيلارنى قەتلىئام قىلغان. شۇ دەۋردە نۇرغۇن كىشى غەربكە — تۈركىستانغا كۆچكەن. چاغاتاي ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولۇپ، خانلىق تالىشىپ، جەڭگە - جېدەل قىلدى. جۈملىدىن ھازىرقى شىنجاڭ رايونى يەنە «پۈتمەس - تۈگىمەس جېدەل - ماجىرا مەيدانىغا ئايلىنىپ قالدى». ئاھالىنىڭ بىر قىسمى، بولۇپمۇ ئوقۇمۇشلۇق تەبىقىدىن نۇرغۇن كىشى «موغۇلىستان» دىن «تۈركىستان» غا كۆچتى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى پەرغانە رايونىنىڭ ئەنجان ۋىلايىتىگە (بېلىقچى، ئەسەكە، قاراسۇ، پاختا ئاباد، ئۇيغۇر ئاباد ناھىيىلىرىگە)، ئۇنىڭدىنمۇ يىراق كەتكەنلەر خارەزىم ۋە خۇراساننىڭ ھىرات شەھەرلىرىگە بېرىپ ماكانلاشقان.

بۇ ئۇيغۇر «مۇھاجىرلىرى» شۇ جايلارنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشقان. تۆمۈرىيلەر سۇلالىسىدە ھەربىي - مەمۇرىي ھوقۇقلارنى تۇتقان. چىڭگىزخاننىڭ ماۋەرا- ئۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراقلاردا ھۆكۈمرانلىق قىلغان نەۋرىلىرى زامانلىرىدىغۇ ئۇلارنىڭ ھەممە مۇشاۋىرلىرى ۋە پۈتۈكچىلىرى ھەم دەپتەردارلىرى ئۇيغۇرلاردىن بولغان. ئوبۇلغازى باھادىرخان «شەجەرەئى تۈرك» تە مۇنداق يازغان: «ئۇيغۇر خەلقىدە تۈركىي تىل بىلەن ئوقۇغان كىشىلەر كۆپ ئىدى. دەپتەردارلىقنى ۋە دىۋان ھېسابلىرىنى ياخشى بىلەتتى. چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىلىرىنىڭ زامانىدا ماۋەرا ئۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراقتا دىۋانلار ۋە دەپتەردارلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئىدى. چىن يۇرتىدىمۇ چىڭگىزخان ئوغۇللىرى دىۋان ۋە دەپتەردارنى ئۇيغۇر خەلقىدىن قويغانىدى. چىڭگىزخاننىڭ ئورنىدا ئولتۇرغان ئوغلى ئوگاداي خان خۇراسان، مازانداران ۋە گىلاننى ئۇيغۇر كۆركۆز دېگەنگە تاپشۇرغانىدى. ئۇ ياخشى ھېسابچى ئىدى...»

«ئەمىر تۆمۈر مەھكىمىلىرىدە ئىش ئالاقە قەغەزلىرى تامامەن ۋە باشتىن ئاخىر ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن يېزىلاتتى. ئۆمەر شەيخنىڭ مەرغىلانلىق مىرسەئىدكە ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن چۈشۈرگەن يارلىقى 1469 - يىلى تۈزۈلگەن» («توختامىش ۋە تۆمۈر قۇتلۇق يارلىقلىرى» نەزەردە تۇتۇلىدۇ).

ئەدەبىي ئىجادىيەتتە تېخىمۇ شۇنداق بولغان. XV ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ھىراتتا يېزىلغان «بەختىيارنامە»، «تەزكىرەتۇل ئەۋلىيا» ۋە «مىراجنامە» قاتارلىق ئەسەرلەر ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان. شۇ زامانلاردا ئۇيغۇرلاردىن چىققان يېتىشكەن ئەدىب، شائىرلار پەرغانە، خارەزم ۋە ھىراتلاردا مەشھۇر ئىدى. مەسىلەن: ئەلىشىر نەۋائى «ئۇيغۇر بۇلەغاسىنىڭ مەلىكۇل كالامى (ئۇيغۇر تىلىنىڭ سۆز پادىشاھى)» دەپ تەرىپلىگەن مەشھۇر شائىر لۇتفى «نەرگىس كۆزلۈك» دېگەن غەزىلىدە:

يالغۇز ھىرىدا يوقكىم، ئانىڭ زۇلفى ۋەسفىدە،
شېئىرىڭ شىئارى، لۇتفى، خىتاۋۇ خوتەندە بار.

دېيىش ئارقىلىق ئۆز يۇرتىنىڭ خوتەن ئىكەنلىكىدىن بىشارەت بەرگەن. شۇنىڭدەك يەكەننىڭ سەككىچى (پىچاقچى مەنىسىدە، ھازىر پەكىچى دەپ ئۆزگەرتىلگەن) يېزىسىدىن كۆچۈپ كەتكەن

* موغۇلىستان — چاغاتاي ھايات چېغىدا، ئۇنىڭ ئۇلۇسى «خانلىق» دەپ ئاتالمىغان. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلار، ھاكىمىيەت بېشىدىكى موڭغۇل قەۋمىگە مەنسۇپ تەبىقە نەزەردە تۇتۇلۇپ، ئۇلۇسىنىڭ ھاكىمىيەت مەركىزى جايلاشقان شەرقىي قىسمى «موغۇلىستان» دەپ ئاتالغان.

سەككاكىيلار ئائىلىسى ئاۋۋال خارەزىمدە، كېيىن ئالمىلىق ھەم سەمەرقەنتتە ياشىغان. نەۋائىي «مەجالىسۇننەفائىس» دېگەن ئەسىرىدە «ئۇيغۇر ئىبارىلىرىنىڭ چېچەنلىرىدىن مەۋلانا سەككاكى» دەپ ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدۇ. ئەمىر تۆمۈر دەۋرىدە يەنە «كاشغەر ئەدەبىي تىلى» ئەنئەنىسى بويىچە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان سەيفى قاتارلىق شائىرلارمۇ ئۆتكەن.

ھىلاكۇ زامانىدىن شاھرۇخ ھاكىمىيىتىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر بولغان ئارىلىقتا ئۆتكەن، تۈركىيچە شېئىر يازغان ھەيدەر، خارەزمىي، ئەتايى، سەككاكى، يەقىنى، ئەمىرى، گەدائى، لۇتفى قاتارلىق شائىرلارنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان بەزى ئەسەرلىرىنىڭ پارچىلىرى رەشىت رەخمەتى ئارات، ئوسمان ف. سېرتقايا قاتارلىق ئالىملار تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

مۇشۇ دەۋردە ياشىغان ئەدىبلەر مەھمۇت قەشقەرى زامانىدىن تارتىپ ئۆزلىرىنىڭ قايسى قەۋمگە مەنسۇپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، «تۈركىي تىل» نى ئانا تىل دەپ بىلگەن. شۇڭا ئۇلارنىڭ مىللىي خاسلىقىنى «ئوغۇزچە» ۋە «تۈركچە» دەپ ئايرىلغان 2 گۇرۇپپا تىلنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، ئاپتورنىڭ قايسى گۇرۇپپىغا مەنسۇپ تىلدا يازغانلىقىغا قاراپ ئايرىش مۇمكىن.

4. خۇلاسە

ئۆز ئانا تىلى ئۈچۈن قاتتىق كۈرەش قىلغان ئەدىبلەرنىڭ پېشىۋاسى، تۈركىي جۇملىدىن ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىياتىنىڭ يۈكسىلىشىدە چوڭ رول ئوينىغان مۇتەپەككۇر شائىرنىڭ ئىسمى نىزامىدىن، مەكتەپ ۋە جەمئىيەتتە ئادەتلەنگەن ئىسمى ئەلىشىر*، سۇلتان ھۈسەيىن بايقاراغا 10 ياللاپ ئەمىر بولغىنى ئۈچۈن ئەمىر ياكى مىر دېگەن ئىسمىنى قوشۇپ ئاتىغان. شۇڭا كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئەلىشىر ياكى ئەمىر (مىرئەلىشىر) دەپ ئاتاش ئومۇملاشقان. تۈركىي ئىجادىيەتتە قوللانغان تەخەللۇسى «نەۋائىي»، پارسىي ئەسەرلىرىدە قوللانغان تەخەللۇسى «فانىي» تولۇق ئىسمى نىزامىدىن مىر ئەلىشىر نەۋائىي. ئائىلىۋى نەسەب جەھەتتىن «ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن» كىچىك باھادىر غىياسىددىن باخشىنىڭ ئوغلىدۇر.

بۇ مەشھۇر زات نەۋائىي زەھىرىددىن بابۇرنىڭ ئېنىق يېزىشىغا قارىغاندا، ئۆز ئەسەرلىرىنى «ئەنجان تىلى» بىلەن يازغان. ئەنجان «ئېلى تۈركدۇر. ئېلىنىڭ لەفزى قەلەم بىلەن راستدۇر. ئانىڭ ئۈچۈنكىم، مىرئەلىشىرنىڭ مۇسەننىفاتى باۋۇجۇد كىم ھىيرىدە نەشئۇنەما تاپىپدۇر، بۇ تىل بىلەدۇر».

ئەنجاننىڭ شەرقى «كاشغەر»، «ئەنجان تىلى» بىلەن «كاشغەر تىلى» تۈركىي تىلىنىڭ شەرقىي گۇرۇپپىسى (تىلشۇناسلىقتا تۈركولوگلار ئادەتلەنگەن نام بويىچە ‹ئۇيغۇر قارلۇق گۇرۇپپىسى›) نىڭ ئېمىلداش شېۋىلىرىدۇر.

دېمەك، «ئۇيغۇر ئەسلىلىك» نىزامىددىن مىرئەلىشىر نەۋائىي XV ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئاساس بولغان «تۈركىي تىل» سەنئەتكارىدۇر. نەۋائىي تىلى توغرىسىدىكى تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش بۇ مەسىلىنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرۇپ بەرگۈسى.

---

* ئەلىشىر دېگەن بۇ نامنى بەزىلەر نەۋائىي بالىلىق دەۋرىدە زېرەك، ئاقكۆڭۈل، غەيرەت - شىجائەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن «ئاللانىڭ شىرى» دەپ سۈپەتلەنگەن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىسمىدىن ئېلىپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىشىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. فېڭ جياشېڭ، چېڭ سۇلو، مۇگۇاڭۋېنلار تۈزگەن «ئۇيغۇر تارىخىغا دائىر ماتېرىياللارنىڭ قىسقىچە توپلىمى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، خەنزۇچە 1 - قىسىم، 1958 - يىل.
2. ليۇ يىتاڭ: «ئۇيغۇرلار ھەققىدە تەتقىقات» تەيۋەن جېڭجوڭ كىتابچىلىق ئىدارىسى نەشرى.
3. ب. ئەخمېدوف «نەۋائىي زاماداشلىرى خاتىرىسىدە» تاشكەنت 1986 - يىل نەشرى.

4. زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر «بابۇرنامە»، «يۇلتۇزچە» نەشرىياتى 1986 - يىل نەشرى.
5. ن. مەللايېف «ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى» تاشكەنت، 1953 - يىل نەشرى.
6. ئا. ن. كوروپاتكىن «قەشقەرىيە» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى.
7. «جۇڭگو تارىخى ئاتلىسى» 6 - دەپتەر.
8. قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنىستىتۇتى تۈزگەن «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» (رۇسچە) 1991 - يىل ئالمۇتا «پەن» نەشرى.
9. ئوبۇلغازى باھادىرخان «شەجەرەئى تۈرك» «چولپان» نەشرىياتى. تاشكەنت 1992 - يىل نەشرى.
10. ئەلىشىر نەۋائى «مەجالىسۇننەفائىس»، «مۇنشەئات».
11. مىرزاھەيدەر كوراگان «تارىخى رەشىدى» (پارسچە) لوندون كۇتۇپخانىسىدا ساقلانغان قولىيازما نۇسخا 2 - دەپتەر 254 - بەت.
12. ئە. جەفەر ئوغلۇ «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى سۆزلۈكى» (تۈركچە) ئىستانبۇل، 1962 - يىل نەشرى.
13. زەكى ۋەلىدى توغان «ئومۇمىي تۈرك تارىخىغا كىرىش» (تۈركچە) ئەنقەرە 1979 - يىل نەشرى.
14. م. فۇئاد كۆپرۈلۈ «تۈرك ئەدەبىياتى تارىخى» 1981 - يىل ئۆتۈكەن نەشرىياتى نەشرى (3 - نەشرى)
15. ئەخمەت جەفەر ئوغلۇ «تۈرك تىلى تارىخى» 1984 - يىل ئەندەرۇن نەشرىياتى نەشرى، ئىستانبۇل (3 - نەشرى)

تەھرىرلىگۈچى: ئابلىز ئورخۇن

(بېشى 4 - بەتتە)

تەزكىرە تۈزۈشنىڭ پىلان ۋە لايىھىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، داۋاملاشتۇرۇپ تۈزۈلىدىغان يىڭىچە تەزكىرىلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى توپلاش، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى پائال قانات يايدۇرۇپ، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، داۋاملاشتۇرۇپ تۈزۈلىدىغان يىڭىچە تەزكىرىلەرنى يېڭى سەۋىيىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئوبدان تەييارلىق قىلىشى كېرەك.

5. تەزكىرىچىلىك قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، تەزكىرىچىلىك نەزەرىيىسى تەتقىقاتىنى قانات يايدۇرۇش لازىم

يىغىندا تەزكىرىچىلىك قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشنىڭ زۆرۈرلۈكى يەنە بىر قېتىم تەكىتلەندى. يولداش لى تيېيىڭ: يۇقىرى سەۋىيىلىك تەزكىرە كىتابلىرى يۇقىرى سەۋىيىلىك كىشىلەرنىڭ تۈزۈشىگە مۇھتاج، ئىش ئادەمگە باغلىق، ئاچقۇچ يەنىلا يۇقىرى سەۋىيىلىك بىر تەزكىرىچىلىك قوشۇنى بولۇشتا، دەپ كۆرسەتتى.

تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ سۈپىتىنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈش، يېڭى ئەسىردە يىڭىچە تەزكىرىلەرنى داۋاملاشتۇرۇپ تۈزۈشكە ئوبدان تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن ھەم ئەخلاقلىق، ھەم قابىلىيەتلىك بولغان تەزكىرىچىلىك قوشۇنى بەرپا قىلىشىمىز كېرەك. ئۆتكەن 10 نەچچە يىللىق تەزكىرىچىلىك ئەمەلىيىتىمىزدە ھەم خېلى يۇقىرى سىياسىي ساپاغا، ھەم خېلى يۇقىرى كەسپىي ساپاغا ئىگە قوشۇن شەكىللىنىپ، بۇ نۆۋەتلىك تەزكىرىچىلىك خىزمىتىمىزدە مۇھىم رول ئوينىدى. بىراق ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھەر دەرىجىلىك تەزكىرىچىلىك ئاپپاراتلىرىدا ئۆزگىچىلىك كۆرۈلدى ياكى كۆرۈلۈش ئالدىدا تۇرىدۇ. تەزكىرىچىلىك قوشۇنى قۇرۇلۇشىنى تەزكىرىچىلىك ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ كۆپ خىل يوللار بىلەن يەنىمۇ كۈچەيتىش كېرەك. تەزكىرە تۈزۈش، تەزكىرىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى قانداق قىلغاندا سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي شارائىتقا ماسلاشتۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئۈستىدە ئىزدىنىش، زامانىۋى پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ تەزكىرە تۈزۈش، تەزكىرە تۈزەلەيدىغان ھەم تەزكىرىدىن پايدىلىنالايدىغان ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈش كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىرگە تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەش ئاساسىدا تەزكىرىچىلىك نەزەرىيىسى قۇرۇلۇشىنى ۋە ئىلىم - پەن قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش كېرەك. تەزكىرىچىلىك ئاساسىي نەزەرىيىسى ۋە تەزكىرە تۈزۈش ئىلمىگە دائىر تەتقىقاتنى زور كۈچ بىلەن كۈچەيتىش، يىڭىچە تەزكىرىچىلىك ئىلمى بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلغان تەزكىرىچىلىك نەزەرىيىسى قۇرۇلۇشى پىلانىنى تۈزۈشكە كىرىشىش ھەمدە ئەمەلىي تەدبىر قوللىنىپ ئۇنىڭ ئىشقا ئېشىشىنى تېزلىتىپ، مۇشۇ ئەسىر ئىچىدە تەزكىرىچىلىك نەزەرىيىسىگە ئائىت قىممىتى بار ئەسەرلەرنى يېزىپ چىقىش ئۈچۈن تىرىشىش كېرەك.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تارباغاتاي

ئابلىمىت ھاجىيوف

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

1949 - يىلى 25 - ۋە 26 - سىنتەبىر كۈنلىرى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تاۋسىيۆ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭغا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىنى ئۈزگەنلىكىنى جاكارلىدى. 20 - ئۆكتەبىر كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ يولداش ۋاڭ جېن يېتەكچىلىكىدىكى قىسىملىرىنىڭ ئىلغار قىسىملىرى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى. 9 - دېكابىر كۈنى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسىنىڭ مەرغۇپ باشچىلىقىدىكى ئاتلىق پولكى ئۈرۈمچىگە كىرىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 1 - بېكتۈەنى بىلەن غەلىبىلىك ئۇچراشتى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىرلەشكەندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ئارمىيىسى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ يېڭى 5 - كورپۇسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى. لېسكىن كورپۇس كوماندىرى، مەرغۇپ مۇئاۋىن كورپۇس كوماندىرى، ليۇشىگرۇڭ (ئىلى ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى بولغان) سىياسىي كومىسسار، ليۇ يۇڭخې سىياسىي بۆلۈم باشلىقى، ساۋدانوپ مۇئاۋىن سىياسىي بۆلۈم باشلىقى بولۇپ تەيىنلەندى. 5 - كورپۇس 13 - ۋە 14 - دېۋىزىيىگە بۆلۈندى. 13 - دېۋىزىيىنىڭ كوماندىرلىقىغا ئىمىنوف مەتىمىن، مۇئاۋىن كوماندىرلىقىغا مالىك ئىمادىدىنوف؛ 14 - دېۋىزىيەنىڭ كوماندىرلىقىغا ئىبرايىمباي، سىياسىي كومىسسارلىقىغا خۇجىڭ تەيىنلەندى. 14 - دېۋىزىيە چۆچەككە، 13 - دېۋىزىيە قەشقەرگە ئورۇنلاشتى.

3 ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ بارلىق خىزمىتى ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلدى، 3 ۋىلايەت مالىيىسى ئۆلكىلىك مالىيە بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى. 1950 - يىلى مارتتا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى يولداش جى دىشەننى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تارباغاتاي ۋىلايىتىگە كەلگەن تۇنجى ئەزاسى ئىدى. ئاپرېلنىڭ ئاخىرلىرىدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى خىزمەت يىغىنى ئاچتى. مەن بۇ چاغدا تارباغاتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولۇپ، قوشۇمچە «ئىتتىپاق» نىڭ خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدىم. ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە باردىم. يەنە بىر تەرەپتىن مېنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىش ئۈچۈن بەرگەن ئىلتىماسىمنى ھەل قىلىش ئۈچۈن چاقىرتقانىدى. ئۈرۈمچىگە بارغاندىن كېيىن، ۋاڭ جېن، شۈي

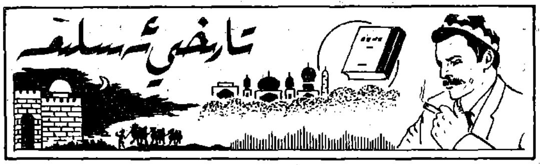

لىچىڭ، دىڭ لىچۈن قاتارلىق يولداشلار بىزنى قوبۇل قىلدى. بىز تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ ئەھۋالىدىن دوكلات بەردۇق. يولداش شۈي لىچىڭ پارتىيە تەشكىلىگە ۋاكالىتەن مەن بىلەن سۆھبەتلەشتى. يولداش سەيپىدىن ۋە يولداش خې رۈيىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە قوبۇل قىلىندىم. بۇ قېتىم بىللە قوبۇل قىلىنغانلار ئىچىدە دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى تۇرسۇنتاي بار ئىدى. ئارىپ نەسىبى شۇ قېتىم ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئاچقان خىزمەت يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بارغاندا ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى تەرىپىدىن پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى (بۇ قېتىم قوبۇل قىلىنغان يولداشلار كاندىداتلىق مۇددىتىنى ئۆتىمەيلا بىۋاستە قوبۇل قىلىندى).

چۆچەككە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جى دىشەن، ئارىپ نەسىبى ئۈچىمىز بىر ياچېيكا بولۇپ تەشكىللىنىپ، چۆچەكتە پارتىيە كومىتېتى قۇرۇلغىچە بولغان ئارىلىقتا پارتىيە خىزمىتىنى قانات يايدۇردۇق. ئەينى ۋاقىتتىكى خىزمەتنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسى ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىش ئىدى.

1950 - يىلى 24 - ئىيۇل كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭ بيۇروسى ئەۋەتكەن تارباغاتاي خىزمەت گۇرۇپپىسى چۆچەككە يېتىپ كەلدى. خىزمەت گۇرۇپپىسى ئىچىدە جاڭ جۇڭتاۋ، ۋۇياۋبىڭ، لى خۇڭ، چاڭ جۈنيى، لى خۇلىڭ، ۋۇجىماۋ، شې يەنچىڭ، شې يۈتيەن، گودېيۇ، لى دىخې قاتارلىق يولداشلار بار ئىدى. يولداش چېڭدەيىمىنى ئۇلار چۆچەككە كېلىش يولىدا، دۆربىلجىنگە ئورۇنلاشتۇرۇپ كەلگەنىكەن. خىزمەت گۇرۇپپىسى كەلگەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئېلىپ، خىزمەتنى باشلىۋەتتى. يولداش جاڭ جۇڭتاۋ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ 1 - ئاۋغۇست كۈندىكى تېلېگرامما ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن، شىخو، چۆچەك، دۆربىلجىن ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتلىرىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. 11 - ئاۋغۇست كۈنى، شىنجاڭ بيۇروسى تېلېگرامما ئارقىلىق: يولداش جاڭ جۇڭتاۋنىڭ تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارلىقىغا تەيىنلەنگەنلىكىنى، 14 - دېۋىزىيىنىڭ سىياسىي كومىسسارى خۇجىڭ، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى ئابلىمىت ھاجىيوف، 14 - دېۋىزىيىنىڭ كوماندىرى ئىبرايىمباي، شىخو ناھىيىسىنىڭ پارتكوم سېكرېتارى، ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى شې يۈتيەن، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جى دىشەن قاتارلىق 5 يولداشنىڭ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكىنى ئۇقتۇردى.

1 - سېنتەبىر كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم تۇنجى قېتىملىق كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى رەسمىي جاكارلىدى. يىغىندا پارتكومنىڭ ئۆتكەن بىر ئايلىق خىزمىتى خۇلاسىلىنىپ، بۇندىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ دەسلەپ قۇرۇلغان چاغدا ئىشلىگەن 1 - ئىشى جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىپ، ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا شارائىت ھازىرلاش ئىدى. ئۇ چاغدا پارتكومنىڭ ھەرقايسى بۆلۈملىرىدە ئادەم كۈچى ناھايىتى ئاز ئىدى. بەزى بۆلۈملەردە ھەتتا ئادەممۇ يوق ئىدى. شۇڭلاشقا جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىشكە كۆپ كۈچ ئاجرىتىشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى. ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ دەسلەپكى چاغدىكى خىزمىتىدە بەزى ئەگرى - توقايلىقلار يۈز بەردى. يەرلىك كادىرلارنىڭ يېڭى كەلگەن يولداشلارغا ئەھۋالنى تولۇق چۈشەندۈرۈشمۇ يېتەرلىك بولمىدى. چۆچەك باشقا جايلارغا ئوخشىمايتتى. بۇ يەر 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلىبە قىلغان رايونلارنىڭ بىرى بولۇپ، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلىبە قىلغان 5 يىل ئىچىدە خېلى مۇقىم

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

ئاساس يارانقان، جەمئىيەت تىنچ، خەلق ئىتتىپاق ئىدى. بۇ يەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئالاھىدە بولغانلىقى ئۈچۈن، سوۋېت سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى چوڭقۇر ئىدى. سوۋېت كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كۆپلىگەن ئەزالىرى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى قوشۇنى ئىچىدە خىزمەت قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەسىرىمۇ ناھايىتى چوڭقۇر ئىدى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى ئۆز ۋاقتىدا ھەرخىل ئۇسۇللار ئارقىلىق 3 ۋىلايەت خەلقىگە ماركسىزم - لېنىنىزمنى، سوتسىيالىستىك ئىنقىلابنى، جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىلىرىنى كەڭ تەشۋىق قىلغان، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى خەلققە چۈشەندۈرگەن. دۆلەت قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن، 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى ئەينى ۋاقىتتىكى جەمئىيەتنىڭ مۇرەككەپلىكى، شەرت - شارائىتنىڭ پىششىق يېتىلمىگەنلىكى سەۋەبلىك كەڭ دائىرىدە ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بارمىغان، لېكىن گومىنداڭچىلارنى ۋە خەلق دۈشمەنلىرىنى تازىلاپ، ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بەرگەنىدى. مۇشۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن، بۇ جايدا ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشتا سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرۈشكە توغرا كېلەتتى.

ئەمما، يولداشلار دەسلەپ كەلگەن چاغدا، بۇ جايغىمۇ گومىنداڭدىن ئەمدىلا ئازاد قىلىنغان جايلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ، سولغا مايىل ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغاچقا، بەزى يەرلىك كادىرلارنىڭ ۋە ئاممىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ، نارازىلىقىنى قوزغاپ قويىدى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغىمۇ تەسىر يەتتى. بۇ ھەقتە بىز كۆپ قېتىم يولداش جاڭ جۇڭتاۋ بىلەن ئەھۋاللىشىپ، تارباغاتاينىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرغان بولساقمۇ، ئۇ بۇنىڭغا ئانچە قۇلاق سالمىدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن ئۆلكىلىك بيۇرو بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەردار بولۇپ، دەرھال تېلېگرامما ئارقىلىق، 3 ۋىلايەتتە ئىجتىمائىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا ئالدىرىماي، ئالدى بىلەن جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىپ، سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرۈش توغرىسىدا ئۇچۇق يوليورۇق بەرگەندىن كېيىن، جىددىي ۋەزىيەت پەسىيىپ، ئىشلار بىرقەدەر جايىغا چۈشتى. ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى «سول» غا مايىل ھەرىكەتلەر بىر قەدەر تۈزىتىلدى، يولداشلار يېڭىباشتىن جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتى. ئەمما، جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگىنىش جەريانىدىمۇ تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بەرمەي، كىم نېمە دېسە شۇنىڭغا ئىشىنىپ كېتىپ، ئاسانلا خۇلاسە چىقىرىپ قويىدىغان ئىشلار يۈز بېرىپ تۇردى. بىر كۈنى يولداش جاڭ جۇڭتاۋ ماڭا مەسلىسى بار دەپ قارالغان بىرمۇنچە كادىرلارنىڭ تىزىملىكىنى كۆرسەتتى. بۇ كادىرلارنىڭ بىر قىسمى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىدا ئەمگەك سىڭدۈرگەن، تۆھپە قوشقان، بىرنەچچە يىللىق ئەمەلىي خىزمەت جەريانىدىمۇ ئىنقىلابقا سادىق خىزمەت قىلغان يولداشلار ئىدى. مەن تىزىملىكنى كۆرگەندىن كېيىن، يولداش جاڭ جۇڭتاۋغا يەنە بىر قېتىم ئۆزۈمنىڭ كۆزقاراش، پىكرىمنى ئىزھار قىلدىم. لېكىن يەنىلا قۇلاق سالماي، ئۆزىنىڭ كۆزقارىشىدا چىڭ تۇرۇۋالدى.

1951 - يىلى ئىيۇلدا، ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھاكىم، ۋالىيلار يىغىنى ئاچتى. بۇ يىغىنغا ۋالىي باسباي قاتناشتى. ئاڭلىشىمىزچە، ئۇ ئورۇمچىدە ۋاڭ جېن بىلەن كۆرۈشۈپ، تارباغاتاي ئەھۋالىنى تەپسىلىي دوكلات قىلىپتۇ ۋە ناھايىتى ھاياجانلىنىپ، ئۆزىنىڭ بەزى كۆزقاراش، پىكىرلىرىنى يولداش ۋاڭ جېنغا دەپتۇ.

1951 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا، تارباغاتاي ۋىلايىتىدە زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ھەرىكىتى سىناق تەرىقىسىدە ئېلىپ بېرىلدى. ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى ئۆتكەن بىر يىللىق تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش ئاساسىدا، قاراقاباق يېزىسىدا سىناق قىلىشنى قارار قىلدى. چۈنكى، ئەينى ۋاقىتتا بۇ يېزىدا پومېشچىكلار بىرقەدەر مەركەزلەشكەن، پومېشچىكلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسى ئېغىر، خەلق نامراتلاشقان، سىنىپىي زىددىيەت مۇرەككەپ ئىدى. بۇ قېتىمقى سىناق خىزمىتىگە يولداش جاڭ جۇڭتاۋ بىۋاسىتە باشچىلىق قىلىپ، نۇقتىدا تۇرۇپ

ئىشلىدى. مۇشۇ ۋاقىتتىكى سىناق ئارقىلىق ۋىلايەت بويىچە «زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش»، «يەر ئىسلاھاتى» ئېلىپ بېرىشقا تەجرىبە يارىتىلىپ، ئاساس ئورنىتىلدى. تارباغاتاينىڭ «زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش»، «يەر ئىسلاھاتى» ھەرىكىتى ئىككى باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى. چۈنكى، 1951 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا «زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان چاغدا، بۇنىڭغا بىرلەشتۈرۈپ، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئۆلكىلىك بيۇرو يەنە خاتا ھالدا چارۋىچىلىق رايونلىرىدا سوتسىيالىستىك ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا قارار چىقىرىپ، خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتتى. «ئەكسىلئىنقىلابچىلارغا قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىمۇ چۆچەكتە بىر ئاز ئاشۇرۇۋېتىلدى. ۋەزىيەت خاتا مۆلچەرلىنىپ، خاتا ھالدا زەربە بېرىش ھەتتا خاتا ھالدا باستۇرۇش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىپ، بىر بۆلۈم خاتا، يالغان، ئۇۋال ئەنزىلەر كېلىپ چىقتى. «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى جەريانىدىمۇ شۇنداق ئەھۋاللار يۈز بەردى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىن تارتىپ خەلققە ساداقەتلىك بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقان يولداشلار «خىيانەتچى» قىلىپ قويۇلدى. ھەتتا بەزى رەھبىري كادىرلارنىڭ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن تەستىق سېلىپ بەرگەن قۇنتۇزۇش پۇلى تەستىق سالغۇچىغىمۇ، ياردەم پۇلى ئالغۇچىغىمۇ «خىيانەتچى» قىلىپ يېزىلدى.

1951 - يىلى ئۆلكىلىك كادىرلار مەكتىپىنى تۈگەتكەن زەپەن، مەۋلان قاتارلىق ئادەملەر چۆچەككە كەلگەندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، كادىرلار كۇرسى ئاچتى. بۇ ئەسلىدە كادىرلار قوشۇنىنى تازىلاشنى مەقسەت قىلغان كۇرس ئىدى. ئەمەلىيەتتە، بۇنىڭغا 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان، پېشقەدەم كادىرلار ۋە 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە تەربىيىلىنىپ يېتىشىپ چىققان بىر قىسىم كادىرلار قاتناشتۇرۇلدى. بۇ كۇرستا ئۇرۇش، قىستاش، ئىقرار قىلدۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، كادىرلار ھەدېسىلا ئىشپىيون، ئەكسىلئىنقىلابچى، خىيانەتچى دەپ ئۇرۇپ دۇمبالاندى. بۇ ئىش ۋىلايەتلىك پارتكومدىكى رەھبىري يولداشلارغا كۆپ قېتىم دېيىلگەن بولسىمۇ، ئۇلار ئاڭلىمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر بۆلۈم كادىرلار ئۆزىنى - ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالىدىغان، قېچىپ كېتىدىغان ئىشلار كېلىپ چىقتى.

1951 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ۋىلايەتتە 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ، ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتناشقان ئادەملەر بىر تەرەپ قىلىندى.

بۇ قېتىمقى 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا مەنمۇ تەكشۈرۈش ئوبيېكتى بولۇپ ئۆزەمنى تەكشۈردۇم. سەۋەبى: 1950 - يىلى يولداش ۋاڭ جېن سەيپىدىن ئەزىزگە شىنجاڭدا مىللىي ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ لايىھىسىنى تۈزۈشنى ھاۋالە قىلىپتۇ. يولداش سەيپىدىن «لايىھە» نىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى يېزىپ، بىر نۇسخىسىنى پىكىر ئېلىش ئۈچۈن ماڭا ئەۋەتىپتۇ. مەن ئۇنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن يەنە بىرنەچچە يولداشقا كۆرسەتتىم، ئۇلار بۇنى ۋىلايەتلىك پارتكومغا دوكلات قىلىپتۇ. ۋىلايەتلىك پارتكوم بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، شىنجاڭدا ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزدى. مەن يىغىندا ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. ئۇلار مېنىڭ مۇشۇ پىكرىمنى مىللەتچىلىك خاھىشى بار دەپ كۆتۈرۈپ چىققانلىقتىن، شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى بىلەن ئۆزەمنى 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا تەكشۈرۈشكە مەجبۇر بولغانىدىم.

يۇقىرىدىكى ئەھۋاللارنىڭ كېلىپ چىقىشى: بىرى ۋىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىكىنىڭ جەمئىيەتنى چوڭقۇر تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلماي، 1 - قول ماتېرىيالغا ئىگە بولماي، مەسىلىگە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش بويىچە تەھلىل يۈرگۈزمەي، بەزى ئادەملەرنىڭ پىتنە ئىغۋاسىغا ئىشىنىپ كېتىشتەك خىزمەت ئۇسۇلىدىن كېلىپ چىققان؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئەينى ۋاقىتتا، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ بەزى باشلىقلىرىنىڭ يەرلىك كادىرلارغا ئىشەنمەي ئۇلارغا گۇماني قاراشتىن كېلىپ چىققان

ئاقىۋەت ئىدى.

1951 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئۆلكىلىك بيۇرو بىر بۆلۈم خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنى ئەۋەتىپ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا سوتسىيالىستىك ئىسلاھات ئېلىپ باردى. جۈملىدىن تارباغاتاي ۋىلايىتىگىمۇ يولداش لى خۇي باشچىلىقىدا بىر خىزمەت گۇرۇپپىسى باردى. بۇ خىزمەت گۇرۇپپىسى چۆچەككە كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە، خاتا ھالدا چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىسلاھات ئېلىپ باردى. ئەينى ۋاقىتتا، بىر تەرەپتىن، سىياسەت ئوچۇق بولمىغانلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەرىكەتتە «سول» غا مايىل ئۇسۇل قوللىنىلغانلىقى ئۈچۈن، چارۋىچىلىقتا، يەرلىك خەلق تىلى بويىچە ئېيتقاندا، «ئاتقا مىنەر» كىشىلەرنىڭ ھەممىسى مال ئىگىسى قىلىپ قويۇلدى. 1951 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك پارتكوم ئۆلكىلىك بيۇروغا دوكلات يوللاپ، ۋالىي باسباينى خىزمىتىدىن قالدۇردى. ئىزچىل ۋەتەنپەرۋەر زات — باسباي پەقەت مال ئىگىسى بولغانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىنىپ تۇتۇپ تۇرۇلدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇنى قويدۇرىۋەتتى.

ئەينى ۋاقىتتا، كۆچنى مەركەزلەشتۇرۇپ چارۋىچىلىق رايونىدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، ئادەملەر بىر يەرگە يىغىۋېلىنىپ، ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى، مال ئىگىلىرىنىڭ چارۋا ماللىرى بىر يەرگە توپلاپ قويۇلدى. نەتىجىدە مال باقىدىغان ئادەم چىقماي، چارۋا ماللار قىرىلىپ، نۇرغۇن ئىقتىسادىي زىيان كېلىپ چىقتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ھازىر چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا بولمايدۇ دەپ ئوچۇق ئۇقتۇرۇش چۈشۈردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش دەرھال توختىتىلدى. مۇشۇ بىر مەزگىلدىكى خىزمەتلەرنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى خۇلاسىلەش ئۈچۈن، 1952 - يىلى ئىيۇلدا شىنجاڭ بيۇروسى 2 - قېتىملىق پارتىيە ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىنى چاقىردى، مەركىزىي كومىتېت ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىپ قۇرۇلتايغا قاتناشتۇردى. يىغىندا يولداش ۋاڭ جېن ئۆزىنىڭ سولچىللىق خاتالىقىنى تەكشۈردى ۋە تۈزەتتى. يىغىندىن كېيىن يولداش ۋاڭ جېن شىنجاڭدىن يۆتكەپ كېتىلىپ، 2 - جۈننىڭ سىياسىي كومىسسارى يولداش ۋاڭ ئېنماۋ شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ شۇجىسى قىلىپ تەيىنلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن، چۆچەك خىزمىتىدىكى خاتالىقلار تەدرىجىي تۈزىتىلدى. 1952 - يىلى ئۆكتەبىردە، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى كېڭەيتىلگەن يىغىن ئاچتى. شىنجاڭ بيۇروسى ۋەكىل (ئىسمايىل ياسىنوف، جاغدا يولداشلارنى) ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى. يىغىندا يولداش جاڭ جۇڭتاۋ ۋىلايەتلىك پارتكومغا، يولداش لى يۈڭخې خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ۋاكالىتەن خاتالىقلارنى تەكشۈردى. يىغىندىن كېيىن جاغدا بابالىكوف ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىگە ۋالىي بولۇپ تەيىنلەندى. بۇ قېتىملىق يىغىندىن كېيىن خىزمەتلەر رەتكە چۈشۈپ، «يەر ئىسلاھاتى» خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن شارائىت ھازىرلاندى.

ۋىلايەتلىك پارتكوم يەر ئىسلاھاتى سىنىقىنى ساۋەن ناھىيىسىدە ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى. ئابلىمىت ھاجىيوف بىلەن ۋىلايەتلىك تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى خې چاڭرۇڭنىڭ ساۋەن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە ياردەم بېرىشنى بەلگىلىدى. سىناق خىزمىتى 1952 - يىلى نويابىردا باشلىنىپ، ناھايىتى قىزغىن ۋە ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلدى. 1953 - يىلى يانۋارنىڭ ئاخىرىدا ئاساسەن ئاخىرلاشتى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مېنىڭ خىزمىتىمنى خوتەن ۋىلايىتىگە يۆتكىگەنلىكىنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن مەن 1953 - يىل 10 - فېۋرال كۈنى، 14 يىل ھايات كەچۈرگەن، خىزمەت قىلغان چۆچەك شەھىرى بىلەن خوشلىشىپ، 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا خوتەنگە باردىم، بۇ چاغدا خوتەندە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى ۋىلايەت بويىچە ئاساسەن ئاخىرلىشىپ قالغانىكەن. مۇشۇ ۋاقىتتا مەن چۆچەكنىڭ خىزمەت سورۇنىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭكىدىن خېلىلا ئارقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

ئۇنئالغۇ لېنتىسىدىن رەتلىگۈچى: تاھىر تاشباييف

تەھرىرلىگۈچى: قادىر ھاپىز

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى

بىز باسقان ئىزلار

توختى سابىر

مەن 40 نەچچە يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت سانائەت - قاتناش سېپىدە ئىشلىدىم. بۇ جەرياندا مەملىكەتتىكى نۇرغۇنلىغان چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك شەھەرلەرگە باردىم. سانسىز قېتىم زاۋۇت، كان، كارخانا، فابرىكىلارنى زىيارەت ۋە ئېكسكۇرسىيە قىلدىم. ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر، تېخنىك خادىملار، ئىنژېنېر، مۇتەخەسسىسلەر، ئىشچىلار بىلەن ئۇچراشتىم. بىرقانچە يىل يېزا - قىشلاقلاردىمۇ بولدۇم. ھەربىي سەپتىمۇ تۇردۇم. . . بۇ جەرياندا كۆرگەن، بىلگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىم ناھايىتى كۆپ بولدى. ئىنتايىن مەنىلىك، كۆڭۈللۈك، تەسىرلىك، ئۇمىدلىك ۋەقەلەرنى بېشىمدىن كەچۈرگەن چاغلىرىم بار. شۇنداقلا كۆڭۈلسىز، ئوڭۇشسىز كەچۈرمىشلەرگە دۇچ كەلگەن چاغلىرىممۇ بار. ئەمما مەن ھازىر بۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇنتۇپ كەتتىم ياكى تازا ئەسكە ئالالمايدىغان بولۇپ قالدىم، لېكىن بۇ كەچۈرمىشلەردىن شىنجاڭ «ئۆكتەبىر» تراكتور زاۋۇتىدا ئۆتكۈزگەن 20 يىللىق ئىنتايىن جاپالىق، ئەمما ناھايىتى ئەھمىيەتلىك، مەنىلىك، جۇشقۇن كۈنلەرنى، بۇ كۈنلەردە بېسىپ ئۆتكەن ھەربىر قەدىمىمىز ۋە بۇ قەدەملەر قالدۇرغان ئىزلارنى بولسا ھازىرمۇ دائىم ئەسلەيمەن. چۈنكى بىزنىڭ ھەقىقىي ھايات مۇساپىمىز مۇشۇ يەردىن باشلانغانىدى.

سايلىقتا قەد كۆتۈرگەن ھەمراھ شەھەر

ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى يامالىق تېغىنىڭ باغرىدا، نەچچە مىڭ يىللاپ قاغجىراپ ياتقان سايلىقتا، چىرايلىققىنا، يېپيېڭى بىر ھەمراھ شەھەر قەد كۆتۈردى. بۇ — شىنجاڭ ئازاد بولۇش بىلەنلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ دانا قارارى بىلەن بارلىققا كەلگەن شىنجاڭ «ئۆكتەبىر» ئاپتورېمونت زاۋۇتى (ھازىرقى شىنجاڭ «ئۆكتەبىر» تراكتور زاۋۇتىنىڭ بۇرۇنقى نامى) ئىدى.

زاۋۇتنىڭ جەنۇب تەرىپى نەنزىگۇ ئېغىزىدىن باشلىنىپ «ياڭ زىجياڭ» كوچىسىنى بويلاپ «ئەخمەتجان» كوچىسىدىكى ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا - تېلېگراف شۆبە ئىدارىسى دوقمۇشى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئارقا تەرىپى يامالىق تېغى باغرىدىكى تاشيول بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئومۇمىي كۆلىمى 540 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلەتتى.

بۇ جاي زاۋۇت قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن، ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە ئۆزى ئۆسۈپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قۇرۇپ كەتكەنلىرى پور كۆتەككە ئايلىنىپ قالغان، كۆكلەپ تۇرغانلىرىمۇ خۇددى ساراڭ خوتۇننىڭ نەچچە يىل تارالمىغان چاڭگا چېچىغا ئوخشاپ، ماتېرىيال بولۇشتىن قالغان كۆتمەك قاراياغاچلار، يامغۇر سۈيى توختاپ قالغان ئويمانلىقلار، ئالا - بۇلا ئۆسۈپ قالغان قامغاق، يانتاقلار، زەيرەك يەرلىرىدە شالاڭ كۆكىرىپ تۇرغان چىملاردىن باشقا بىرنىمە ئۈنمەيدىغان ئوڭغۇل - دوڭغۇل سايلىق ئىدى.

زاۋۇت ئورنىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى (ھازىرقى نەنزىگۇ ماشىنا بېكىتىدىن توڭلىتىش ئىسكىلاتىغىچە) سېرىق تۇپىلىق جايلاردا نۇرغۇنلىغان خىش قۇيۇش مەيدانلىرى ۋە خۇمدانلار بار ئىدى. غەرب، جەنۇب تەرەپلىرىدە قۇم تاسقايدىغان سانسىزلىغان ئازگاللار بار ئىدى. بۇ ئازگاللارغا يەنە تەرەپ - تەرەپتىن كەلگەن ئەخلەتلەر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. . .

زاۋۇتنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە گومىنداڭ دەۋرىدە قۇرۇلغان بىر ۋەيرانە ھەربىي كىيىم - كېچەك زاۋۇتى بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتكەن رەخت، خۇرۇم پۇرۇچلىرى،

www.uyghurkitap.com

كېرەكسىز يۇڭ پارچىلىرى، ئەخلەت، كۆل، پوق - سۈيدۈك قاپلاپ تۇراتتى.

زاۋۇتنىڭ ئالدى تەرىپى شىمالغا قارايدىغان بولۇپ، ھازىرقى ئۈرۈمچى ترانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسى، ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيى، ئۈستۈن تەرەپى گېزىتخانا، باسما زاۋۇتىغىچە بولغان جايلار سايلىق ئىدى. ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شۇ تەرىپىدىكى خەلقلەر، ئىدارىلەر، ھەربىيلەر بۇ يەرنى ئەخلەت تۆكىدىغان جاي قىلىۋالغانىدى. قىش، ياز ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈلگەن ئەخلەتلەردىن چىققان بىر خىل ئاچچىق ۋە سېسىق بۇس دىماقنى ئېچىشتۇرۇپ، باشنى ئاغرىتىپ، ئادەمنى ناھايىتى بىئارام قىلاتتى. ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرىدىمۇ ئېرىنچەكلىك بىلەن كۆتۈرۈلىۋاتقان ئىس - تۈتەك بېشىمىزدا خۇددى قارا بۇلۇتتەك لەيلەپ شۇ ئەتراپىنىڭ مۇھىتىنى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغايتتى.

زاۋۇتنىڭ 4 ئەتراپى مۇشۇنداق تۇتاش كەتكەن سايلىق بولغانلىقتىن، كېچىدە بۆرە، تۈلكىلەرنىڭ ئەنسىز ھۇۋلاشلىرى دائىم ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تاپ ئىزدىگەن تۈلكىلەر بەزىدە تېخى قورۇلۇش مەيدانلىرىدىمۇ غىل - پال كۆزگە كۆرۈنۈپ قالاتتى، ئاخشاملىرى دائىم ياۋا توشقانلارنى ئۇچرىتاتتۇق.

بۇ جاي تاغ باغرى بولغىنى بىلەن ياز كۈنلىرى قاتتىق ئىسسىپ كېتەتتى. بولۇپمۇ 7 -، 8 - ئايلاردا ئىسسىقنىڭ ئەكس تەپتى سايلىقتا تومۇز لاۋىسىنى ھاسىل قىلىپ ئادەتتىكىدىن بىر ھەسسە يۇقىرى ھارارەت پەيدا قىلاتتى. قىش كۈنلىرى ئوچۇقچىلىقتىن قاتتىق سوغۇق ئۇرۇلاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆيلىرىمىز چوڭ، كونا، كىيىملىرىمىز يېلىڭ بولغانلىقى ئۈچۈن، قاردىن كېيىنكى شىۋىرغانلىق قۇرۇق سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى. ئەمگەك پەيتىدىن باشقا ۋاقىتلاردا قولىمىزنى يەڭلىرىمىزدىن چىقىرالمايتتۇق.

بىز يېڭى كەلگەندە بۇ خىل مۇھىت ۋە شارائىتقا كۆنەلمەي، زېرىكىشلىك ھېس قىلىپ، ئادەم كۆرمەيدىغان بۇلۇڭ - پۇشقاقلاردا ياكى ئاخشىمى بېشىمىزنى يوتقانغا تىقىۋېلىپ يىغلاپ كېتەتتۇق. بىرقانچە بالا تېخى قېچىپمۇ كەتكەنىدى.

دانا قارار

شىنجاڭ ئازاد بولۇش بىلەنلا مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدا بىر قاتار قارارلارنى چىقاردى. بۇنىڭ ئىچىدە: سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ھەمكارلىشىپ قۇرۇپ بېرىدىغان 156 تۈرنىڭ بىرى بولغان، يىلىغا 2000 ماشىنا (قېتىم) چوڭ رېمونت قىلىدىغان زامانىۋى زاۋۇتتىن بىرنى شىنجاڭنىڭ ئۈرۈمچى شەھىرىدە قۇرۇش، ئۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا، جەنۇبىي شىنجاڭدىن 500 نەپەر ئۇيغۇر پەرزەنتنى ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىپ، ئۇيغۇرلاردىن ھازىرقى زامان ئىشچىلار سىنىپى قوشۇنىنى يېتىشتۈرۈشتىن ئىبارەت مەزمۇنلارمۇ بار ئىدى.

ماشىنىسازلىق سانائىتىگە ئائىت بۇ قارارنى، شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ئەمەلىي ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتقاندا بولسۇن، ياكى كېيىنكى 40 نەچچە يىللىق ئەمەلىيەت ئىسپاتلىغان پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا بولسۇن، دانا قارار دېيىشكە تامامەن ھەقلىقمىز.

ھەممىگە مەلۇمكى، شىنجاڭ زېمىنى كەڭ، قاتناش لىنىيىسى ئۇزۇن ھەم قولايسىز رايون. ئەينى چاغدا شىنجاڭ بويىچە بۇنداق ئەڭ چوڭ، ئەڭ ئىلغار زامانىۋى ماشىنا رېمونت قىلىش زاۋۇتىنىڭ قۇرۇلۇشى (ئۇ، شۇ چاغدا پۈتۈن غەربىي شىمال رايونى بويىچىمۇ ئالدىنقى قاتاردىكى چوڭ رېمونت زاۋۇتلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىناتتى) مۇقەررەر ھالدا پۈتۈن ئۆلكە (ئاپتونوم رايون) ئىقتىسادىنى جانلاندۇرۇش، راۋاجلاندۇرۇشتا يېتەكچىلىك رول ئوينايتتى.

بىر مىللەت ئۈچۈن، بولۇپمۇ ئۇيغۇر مىللىتى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىشچىلار قوشۇنىنى يېتىشتۈرۈش تۈپ خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كېلەتتى. چۈنكى ئۇ پۈتۈن مىللەتنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، جەمئىيەتتە شۇ مىللەتنىڭ ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە تارىخىي خاراكتېرلىك رول ئوينايتتى.

جۇڭگو - سوۋېت ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرىنىڭ كۆپ قېتىملىق سۆھبەت ئېلىپ بېرىپ، كېلىشىم ھاسىل قىلىشى نەتىجىسىدە، 1950 - يىلى زاۋۇتنىڭ

تېخنىكىلىق لايىھىسى تەستىقلاندى. 1951 - يىلى توپا قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، 1952 - يىل 1 - ئۆكتەبىر مۇراسىم ئۆتكۈزۈلۈپ، زاۋۇت ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى.

شۇ كۈندىكى داغدۇغىلىق مۇراسىم مەنزىرىسى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بىز ھەربىي سىستېمىدىكى 3000 دىن ئارتۇق ئىشچى - خىزمەتچى ماتور رېمونت قىلىش سېخى ئالدىدىكى مەركىزىي مەيداندا ھەربىي تۈزۈم بويىچە دىققەتتە تۇرۇپ ئىش باشلاش مۇراسىمىغا قاتناشتۇق. ۋاڭ جېن، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق 120 دىن ئارتۇق ھەر دەرىجىلىك رەھبەر يىغىن سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغانىدى. ۋاڭ جېن بىلەن سەيپىدىن ئەزىزى لېنتا كەستى. مۇراسىمغا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ زاۋۇتتا تۇرۇشلۇق باش ئىنژېنېرى شىنىسكى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى قاتارلىقلارمۇ قاتناشقانىدى.

يىغىن مەيدانىدا سانسىزلىغان قىزىل بايراق لەپىلدەيتتى، داقا - دۇمباقلار، ناغرا - سۇنايلار ياڭرايتتى. پۈتۈن مەيدان بايرام تۈسىگە كىرىپ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر شادلىققا چۆمگەنىدى، ئۇيغۇر، خەنزۇلاردىن تەشكىللەنگەن ئىشتىن سىرتقى سەنئەتچىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ئېسىل نومۇرلىرىنى كۆرسەتمەكتە. زاۋۇت دەرۋازىسىنىڭ ئىككى قانىتىغا توغرا قىلىپ سېلىنغان مەمۇرىيەت بىناسى بىلەن تېخنىكا بىناسىنىڭ 2 - قەۋىتىنىڭ زاۋۇت تەرەپ راملىرىدىن نەچچە يۈزلىگەن ئىشچى - خىزمەتچى باشلىرىنى چىقىرىشىپ بۇ مەنزىرىنى تاماشا قىلىشاتتى. يىغىندىن كېيىن پۈتۈن ۋەكىللەر زاۋۇتنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

جۇڭگو - سوۋېت ئىككى دۆلەتنىڭ دوستلۇقى، يېڭى جۇڭگونىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى خاتىرىلەش مەقسىتىدە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى غەربىي شىمال بيۇروسى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ تەستىقى بىلەن زاۋۇتقا «شىنجاڭ ‹ئۆكتەبىر› ئاپتورېمونت زاۋۇتى» دەپ نام بېرىلدى.

«ئۆكتەبىر» ئاپتورېمونت زاۋۇتى قۇرۇلۇش جەريانىدا ھەربىي سىستېمىدا بولدى. ئۇ چاغ ئەمدىلا ئازاد بولغان يىللار بولغىنى ئۈچۈن، دۆلەت كۆپ مەبلەغ ئاجرىتالمايتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ پەقەت ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر بىلەن تەمىنلەش، مۇتەخەسسىس، ئىنژېنېر، تېخنىكلارنى ئەۋەتىپ قۇرۇلۇشنى لايىھىلەش، ماشىنا - ئۈسكۈنىلەرنى قۇراشتۇرۇش، بىرمەزگىل تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشنىلا ئۈستىگە ئالغانىدى، باشقا مەبلەغ سالمايتتى. بۇنداق ئەھۋالدا دۆلەت ناھايىتى ئېھتىياجلىق بولغان ئاز بىر قىسىم مەبلەغنى ئاجرىتالىغاندىن تاشقىرى، قالغان مەبلەغنى شىنجاڭ ئۆزى ھەل قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى قارار قىلىپ شىنجاڭ ھەربىي رايونى قارمىقىدىكى جەڭچى - ئوفىتسېرلارنىڭ «يېمەك - ئىچمىكىنى قىسىش»، قىشلىق، يازلىق كىيىملەرنى بىرىيىل كەم تارقىتىش يولى بىلەن مەبلەغ توپلىغانىدى. بۇ زاۋۇتنى ئەمەلىيەتتە پۈتۈنلەي ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۆز كۈچىگە تايىنىپ قۇرۇپ چىققان دېيىشكىمۇ بولىدۇ. چۈنكى زاۋۇتنىڭ قۇرۇلۇشى باشلىنىش بىلەن توپا قۇرۇلۇشىغا كېتىدىغان بارلىق ياغاچ ماتېرىيال، خىش، توپا، شېغىل، قۇم، سېمونت، تاش، توكلارنىڭ ھەممىسىنى زاۋۇتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۆزلىرى تەييارلىغانىدى.

بىز كەلگەندە ياغاچ كېسىش، توشۇش، شال تىلىش ۋەزىپىسى ئاساسەن تۈگىگەنىكەن، لېكىن شاللارنى قۇرۇتۇش ئۆيلىرىگە توشۇش، قۇرۇتۇش ئىشىغا بىزمۇ قاتناشتۇق. بىزدىن بۇرۇن كەلگەنلەرنىڭ دېيىشىچە، ئۇلار ئۇدا 2 يىل (1950 -، 1951 - يىللىرى) يازدا نەنسەندىن ياغاچ كېسىپتۇ، ئاندىن كۈزدىن باشلاپ تاكى قىش، ئەتىيازغىچە ياغاچلارنى ماشىنا بولسا ماشىنىدا، بولمىسا ھارۋا، چانىلاردا كېچە - كۈندۈز زاۋۇتقا يۆتكەپتۇ.

بىز ئۆزىمىز خىش قۇيۇپ، ئەتراپىمىزدىكى خۇمدانلاردا ئۆزىمىز پۇشۇرۇپ، ئۆزىمىز توشۇيتتۇق. دۇمبىسىدە خىش كۆتۈرگەن ئىشچىلار خۇددى تۇرنىلاردەك نەچچە سەپ بولۇپ، بىر ئۇچى خۇمداندا بولسا، يەنە بىر ئۇچى زاۋۇتقا تۇتىشاتتى. قۇرۇلۇشقا خىش ئۈلگۈرتەلمەي قالغان چاغلاردا، خۇمداندىن ئەمدىلا چىققان ئىسسىق خىشلارنى

www.uyghurkitap.com

قولىمىزنىڭ، دۈمبىمىزنىڭ كۆيۈشى بىلەن ھېسابلاشماي، ئىش مەيدانىغا ئاپىراتتۇق.

كۆز يەتكۈزسىز بۇ سايلىقتا قۇم تاسقايدىغانلار خۇددى چۆلدىكى دۆڭلەرگە قونۇۋالغان قاغىلاردەك ئىككى، ئۈچتىن بولۇپ مەشغۇلات ئېلىپ باراتتى. يەنە بىر قىسىملار تاسقالغان شېغىللارنى ماشىنا، ھارۋىلار بىلەن ئايىغى ئۈزۈلمەي ئېلىپ مېڭىپ تۇراتتى. بۇنداق مەشغۇلاتلار يازنىڭ تومۇز ئىسسىقىدا، قىشنىڭ شۇۋرغانلىق كۈنلىرىدىمۇ توختىماي داۋام قىلاتتى. قىش كۈنلىرى بىز ئەتىگەن كۈن چىققاندىن تارتىپ ئىشلىگىلى تۇرساق تاكى غەربتە شەپەقنىڭ قىزىللىقى يوتكىچە ئىشلەيتتۇق. بىز ماشىنا بىلەن تاغ جىلغىلىرى، سېرىق توپىلىق يالاردىن سېرىق توپا، ھاك توشۇپ كېلەتتۇق. تاغ پارتلىتىپ، ياپىلاق تاش چىقىرىش ۋە ئۇنى توشۇپ كېلىش كۈندىلىك ئاساسىي ئەمگەكلىرىمىزدىن بىرى ئىدى.

زاۋۇتنىڭ قۇرۇلۇشىغا 3000 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقانىدى. بۇلارنىڭ بىر قىسمى گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان تېخنىكىلىق ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى ئىدى. ئۇلارمۇ ئىككى خىلغا بۆلۈنەتتى. ئاساسىي قىسمى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا ئاۋاز قوشقانلار، ئۇنى ھىمايە قىلغانلار ۋە ئۇنىڭغا ئاكتىپ ماسلاشقانلار، خىزمەت كۆرسەتكەنلەر ئىدى. ئۇلارغا ئۆز ۋاقتىدىلا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ھەربىي فورمىسى تارقىتىپ بېرىلدى ۋە ئۇلار يېڭى ۋەزىپىگە بەلگىلىنىپ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندۇرۇلدى. ئۇلار خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ كونا جەڭچى، ئوفىتسېرلىرى بىلەن ئوخشاش تەمىنات ۋە مۇئامىلىگە مۇيەسسەر ئىدى. يەنە بىر قىسمى، بىرقانچە 100 كىشىگە يېتەتتى. ئۇلار تۈرمە كىيىمى كىيەتتى. نازارەت ئاستىدا ئىشلەيتتى. كۈندۈزى ئەمگەككە سېلىنىپ، ئاخشىمى سولىناتتى. بۇلار گومىنداڭنىڭ ئۇلۇغ قانات جاھىللىرى بولۇپ، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشىلىق قىلغانلار، ئوڭچى ئوفىتسېرلەرگە ئەگەشكەنلەر، بۇزغۇنچىلىقى بارلار ئىدى. يەنە بىرخىلدىكى كونا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ

ئەسلىدىكى كونا كوماندىر - جەڭچىلىرى بىلەن يېڭىدىن سەپكە قوشۇلغان بىز ئىدۇق. بىز دېگىنىمىز — جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەكەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق (يەكەن ئۇ چاغدا ۋىلايەت ئىدى) يەكەن، قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرى، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كۇچا، توقسۇ، ئاقسۇ، ئاقسۇ كوناشەھەر، ئۇچتۇرپان، ئاۋات، كەلپىن، ئاقچى (ئاقچى ناھىيىسى ئۇ چاغدا ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قارايتتى. قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۆلۈنۈپ چىققان) ناھىيىلىرىدىن قوبۇل قىلىنغان 446 نەپەر يېڭى جەڭچى ئىدۇق.

خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ كونا جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىنىڭ سانى ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. ئۇلار ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك خىزمىتى، سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمەتلەرنى ئىشلەيتتى. قوغداش، نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش ۋەزىپىلىرىنى ئۆتەيتتى.

بۇ يەردە شۇنى ئالاھىدە تىلغا ئالماقچىمەنكى، گومىنداڭنىڭ بۇ ئىككى خىل بۆلىكى ئىچىدە ھەممە ھۈنەرنىڭ ئەھلىلىرىنى تاپقىلى بولاتتى. ئاجايىپ يېتىشكەن ماھىر تېخنىكلار، لايىھىلىگۈچىلەر، باشقۇرۇش خادىملىرى، مېخانىكلار، شوپۇرلار، ئىستانوكچىلار، رېمونتچىلار، تۆمۈرچىلەر، قۇيمىچىلار، سۇۋاركىچىلار، ياغاچچىلار، قېلىپچىلار، تامچىلار، سۇۋاقچىلار، تۇرۇبىچىلار، توكچىلار. . . بار ئىدى. قىسقىسى قايسى خىلدىكى ئىشقا قانداق ھۈنەرۋەن كېرەك بولسا، شۇ خىلدىكى ھۈنەرۋەن ئۆز ئىچىمىزدىن چىقاتتى. شۇڭا زاۋۇتنىڭ بارلىق سېخى، بۆلۈم، ئىشخانا، ئىسكىلات، ياتاق ئۆي، يول، يول تۇرۇبىلىرى. . . نىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان تامچىلار، ياغاچچىلار، تۆمۈرچىلەر، سۇۋاقچىلارنىڭ قولى بىلەن تاماملىغانىدۇق. ئىستانوكلارنى قۇراشتۇرۇش، تەڭشەشتەك ئەڭ قول تۇتىدىغان نازۇك ۋەزىپىلەرنىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى ئىنژېنېرلىرىنىڭ ياردەم ۋە يېتەكچىلىكىدە يەنە شۇلار تاماملىغانىدى. ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەندىن كېيىنكى ئاساسىي تېخنىكا كۈچلىرىمۇ شۇلار ئىدى.

«ئۆزى قىلغان ئىش پۇختا، ئىشەنچلىك بولىدۇ» دېگەن گەپ راس ئوخشايدۇ. «ئۆكتەبىر» تراكتور زاۋۇتى قۇرۇلغىلى ھازىر 47 يىلدىن ئېشىپتۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلۇش سۈپىتىگە قاتتىق تەلەپ قويۇلغانلىقتىن، ئومۇمىي قۇرۇلمىسى ھېلىمۇ شۇنداق كۆركەم، پۇختا قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا. سېلىنغان ئۆيلەر، ئاسفالت يوللار، ئىشىك - دېرىزىلەر ھېلىمۇ يېڭىچە قىياپىتىنى نامايان قىلىپ تۇرماقتا.

تەلپۇنۇش

شۇ قېتىم ئاقسۇ ۋىلايىتىدىن 250 تەك بالا قوبۇل قىلىنغانىدۇق. ۋىلايەتنىڭ جەنۇبىدىكى 6 ناھىيىنىڭ بالىلىرى 2 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئاقسۇ شەھىرىگە يىغىلىپ بولدۇق. لېكىن بىزنى ئېلىپ ماڭىدىغان ماشىنا يوق، 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە تۇرۇپ قالدۇق. ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىدىن ئىسرائىلجان دېگەن كىشى بىزگە مەسئۇل ئىدى. بۇ ئارىلىقتا ئۇننى ئۆزىمىز ئاقسۇ شەھىرى ئەتراپىدىكى تۈگمەنلەردىن بۇغدايغا تېگىشىپ كېلەتتۇق. ھەر شەنبە كۈنى ئېتىپ بېرىدىغان پولۇغا چۈشلۈق گۆرۈچنى ئازنا بازاردىن ئۆزىمىز سېتىۋېلىپ كېلەتتۇق. كۈندە ئەتىگىنى ۋە كەچتە ھەربىي مەشىق قىلاتتۇق. ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئارقىسىدىكى كوللېكتىپ ياتىقىمىزدىن تىزىلىپ، ئەتىگىنى بىر قېتىم، كەچتە بىر قېتىم جاكۆۋرۈككىچە يۈگۈرۈپ بېرىپ، يۈگۈرۈپ قايتىپ كېلەتتۇق.

ئۇ چاغدا ئاقسۇنىڭ ئاساسلىق كوچىلىرى ياسىلىۋاتاتتى. بۇ جاي ناھايىتى زەي بولۇپ، قىش ياز لۆمۈلدەپ تۇرىدىغان، ئەتىيازدا پاتقاق چىقىپ كېتىدىغان يوللارنى ئۆزگەرتىش ئاسانغا چۈشمەيتتى. ئالدى بىلەن بىرقانچە مېتر كولاپ، بەز پاتقاق چىقىرىۋېتىلگەندىن كېيىن، ئورنىغا شېغىل، يۇمۇلاق تاش، ياپىلاق تاشلار قويۇلۇپ، ئۈستىگە سېرىق توپا، ھاك، ئۇششاق شېغىل ئارىلاشتۇرۇلغان ئارىلاشما توپا قويۇلۇپ چىڭدىلاتتى. بۇ شۇ زاماندا بىرقەدەر ئۆلچەملىك، سۈپەتلىك شېغىل يول ھېسابلىناتتى. بىزمۇ بىر ئايدىن ئارتۇق مۇشۇ ئەمگەككە قاتناشتۇق. بۇ يوللارنىڭ شۇ چاغدىكى بۇ خىل ھالىتى توغرىسىدا كىشىلەر ئارىسىدا مۇنداق گەپ تارقالغانىدى:

— ئاقسۇ كوچىلىرىنىڭ توپا ئاستىدا پۇرژىنىسى بار ئىكەن. شۇڭا دەسسىگەن ھامان لۆمۈلدەيدۇ...

بىز گەرچە بىكار تۇرمىغان بولساقمۇ، ھەمىشە ئۈرۈمچىگە تەلپۇنەتتۇق. شېرىن خىياللارنى قىلىشىپ، كۈندە نەچچە قېتىم تىڭ - تىڭلايتتۇق. بولۇپمۇ كۇچا، توقسۇ، شايارنىڭ بالىلىرى مېڭىپ بوپتۇ دېگەندىن كېيىن ئىزىمىزدا ئولتۇرالماس بولۇپ قالدۇق. تەقەززالىقىمىز نەچچە ھەسسە ئاشتى (بۇ 3 ناھىيىنىڭ بالىلىرى ئاقسۇغا بارماي كۇچاغا توپلانغانىدى).

بىز تەلپۇنگەن كۈن ئاخىرى يېتىپ كەلدى. ئۇچتۇرپاندىن كەلگەن 18 بالا بىلەن كەلپىندىن كەلگەن 9 بالىنى 1952 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئاقسۇدىن ئۈرۈمچىگە بۇغداي توشۇيدىغان بىر بەن ھەربىي كالونغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدى. بىر ماشىنىنىڭ ئۈستىگە 3 تىن بالا چىقتۇق. ماشىنىلارنىڭ ئۈستى ئوچۇق ئىدى. بۇغدايلار ماشىنىنىڭ كوزۇپى بىلەن تەڭ بېسىلغانىدى. سەل دىققەتسىزلىك قىلىدىغان بولساق دومىلاپ چۈشۈپ كېتەتتۇق. شۇڭا ھەربىي شوپۇرلار بىخەتەر بولسۇن ئۈچۈن، بۇغداي قاچىلانغان تاغارلارنى كوزۇپنىڭ چۆرىسىگە چىقىرىپ، ئوتتۇرىسىدىن 3 ئادەم سىغقىدەك ئويمان يەر چىقىرىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىز ماشىنىدا خالىساق ئۇخلاپ، خالىساق ناخشا ئېيتىشىپ ماڭدۇق.

ئۇ چاغدا تاش يوللار ناھايىتى ناچار ئىدى. يولى ياخشىراق دېگەن يوللاردا كۈنىگە 180 كىلومېتر، بولمىسا ئاران 90 كىلومېتردىن 120 كىلومېترغىچە يول يۈردۇق. بىز ئاقسۇدىن چىقىپ 8 - كۈنى، يەنى 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى چۈشكە يېقىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدۇق.

بۇ ماشىنا كالونى بىر كوللېكتىپ بولۇپ، بەنجاڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مېڭىپ، بۇيرۇقى بىلەن توختايتتى. مۇئاۋىن بەنجاڭ 1 - ماشىنىدا ئولتۇراتتى. بەنجاڭ ئاخىرقى ماشىنىدا ئولتۇراتتى. ماشىنىلار ئىچىدىن بىرى بۇزۇلۇپ قالسا، ھەممىسى

توختاپ شوپۇرلار قولمۇ قول تۇتۇپ ئۇنى ئۇگشاپ، ئاندىن ماڭاتتى.

بۇ ماشىنىلارنىڭ ھەممىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «زىم» ماركىلىق ماشىنا بولۇپ، كونىراپ كەتكەنىدى. ھېلى ئۇ بۇزۇلسا، ھېلى بۇ بۇزۇلاتتى. بىر ماشىنىدا ئىككىدىن شوپۇر بولسىمۇ، ئۇلاردىن ئۇستازلىرى ئاز، شاگىرتلىرى كۆپ ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. چۈنكى بۇزۇلغان ماشىنىلارنى ئوڭشايدىغان چاغدا قاچانلا كۆرسەڭ شۇ بىرقانچە شوپۇر ھەرىكەت قىلىپ، قالغانلىرى ئەتراپىدا گۈشىيىشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرەتتۇق.

بىز ئۇلانبايغا كەلگەندە ياردەمچى شوپۇرلارنىڭ ھەممىسى تەڭلا دىگىدەك كېپىنكىدىن بېشىنى چىقىرىشىپ ئىشارەت بىلەن:

— ئالدىمىزدىكى ئۇرۇمچى دېيىشتى.

لېكىن بىز ھېچ نېمىنى كۆرەلمىدۇق، پەقەت ئۇچتاش داۋىنىنىڭ ئۇستىگە چىققاندىن كېيىنلا ئاندىن شەھەر كۆرۈندى (بۇ داۋان ھازىر ئېلىپ تاشلاندى)، بىز خۇشاللىقىمىزدىن چۇرۇقلىشىپ ماشىنا ئۇستىدە ئۆرە تۇرۇۋالدۇق. بىر ئىككىيلەن ئۇسۇلمۇ ئوينىدى.

بىزنىڭ بۇنچىۋالا خۇشال بولۇپ كېتىشىمىز، بىرىنچىدىن، ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەنلىكىمىز ئۇچۇن بولسا، ئىككىنچىدىن، بۇ ئۇزۇن يولنى تۈگىتىپ يول ئازابىدىن قۇتۇلغىنىمىز ئۇچۇن ئىدى.

يەنە شۇ ياردەمچى شوپۇرلار كېپىنكىدىن بېشىنى چىقىرىپ ۋارقىراپ، قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ بىزنى ئولتۇرغۇزدى. بىز دەرھال تىنچلاندۇق.

8 كۈنلۈك «گۆر ئازابى» دىن كېيىن، بىز ئاخىر ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدۇق. بىز داشىزىدىن ئۆتۈپ جەنۇب تەرەپكە ماڭدۇق، بىردەمدىن كېيىن نەدىن چىقىپ، نەگە كېتىۋاتقىنىمىزنى ئاڭقىرالماي قالدۇق. ئالاھەزەل يېرىم سائەتتەك يول ماڭغاندىن كېيىن ھازىرقى «ئۆكتەبىر» تراكتور زاۋۇتىنىڭ ۋاقىتلىق دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا چۈشتۇق. ئۇ يەرنى ئۇ چاغدا دەرۋازا دېگىلى بولمايتتى، پەقەت دەرۋازا ئۇچۇن قالدۇرۇپ قويغان ئېغىز دېيىشكىلا بولاتتى. بىزنى ئېلىپ كەلگەن يولداش بىزنى ئالدىمىزغا چىققان باشقا بىر ھەربىي يولداشقا ئۆتكۈزۈپ بېرىپلا، بىرنەچچە ئېغىز گەپ قىلىپ ماشىنىنى كەينىگە ياندۇرۇپ كېتىپ قالدى. بىز ئۇنىڭغا قاراپ قالدۇق (كېيىنكى كۈنلەردە بۇ يولداش ماشىنا بىلەن ھەر 15 كۈندە ئەترىتىمىزگە كېلىپ بىزگە كىنو قويۇپ بېرەتتى. بىلىشىمىزچە، بۇ يولداش، ھەربىي رايون ترانسپورت بۆلۈمىنىڭ سەييارە كىنو قويۇشقا مەسئۇل خادىمى ئىكەن).

بىز يەرگە چۈشۈپلا ئەتراپىمىزغا قاراشقاندىن كېيىن يەنە ئۇنىمىز ئىچىمىزگە چۈشۈپ سولۇشۇپ كەتتۇق، چۈنكى بىزنى 4 ئەتراپى قاقاس سايلىق، ئۇ يەر، بۇ يەرلىرىدە ۋەيرانە ئۆيلىرى بار بىر چۆل مەھەللىگە ئەكىلىپ قويغانىدى.

ئۆتكۈزۈپ ئالغۇچى ھەربىي يولداش بىز 27 بالىنى كەينىگە ئەگەشتۇرۇپ، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي (گەپ قىلسىمۇ ئۇنىڭ گېپىنى ئۇقمايتتۇق)، زاۋۇت «دەرۋازا» سىغا ئۇدۇل كېلىدىغان جايدىكى يولنىڭ دوقمۇشىدا ئىشىك - دېرىزىلىرىدىن تارتىپ تاملىرىغىچە پۇتۇنلەي قارا سىرلانغان، ۋەيرانە ئۆي ئىچىدە كىچىك ئۆيلىرى بار، كېسەكتىن كاڭ چىقىرىپ سۇپا قىلىنغان، كاتەكتەك - كاتەكتەك 6 ئېغىزلىق ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى (بۇ جاي ھازىرقى ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيىغا كېتىدىغان يول دوقمۇشىنىڭ ئوڭ تەرىپى)، بىزنىڭ ئۇ ئۆيلەرگە كىرىپ بىرىنچى بولۇپ كۆرگىنىمىز تام ۋە لاي لەمپىلىك تورۇسلاردا تۆگە كارۋىنىدەك قاتار تىزىلىپ ئۆمىلەپ يۇرگەن ئاچ چۇسلار بولدى. بىر، ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ھېلىقى چۇسلار تام - تورۇسلاردىن چۈشۈپ، بىزنىڭ يوتقان - كۆرپىلىرىمىزنىڭ قاتلىرىغا كىرىۋېلىپ قېنىمىزنى شوراشقا باشلىدى.

«بىز ئەسكەر بولمايمىز!»

بىز 500 دەك يېڭى ئەسكەر (جەنۇبىي شىنجاڭدىن كەلگەن 446 نەپەر بالىدىن باشقا ئۇرۇمچى شەھىرى ۋە ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىندىن يەنە 40 نەچچە ئوغۇل، قىز قوبۇل قىلىنغانىدى) ھەربىي كىيىم تارقىتىپ بەرگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى ئەمدىلا بۆلۈنگەن ئىزۋوت، بەنلىرىمىز بويىچە چوڭ

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

مەيداندىكى ۋاقىتلىق سەھنە ئالدىدا زىچ تىزىلىپ دىققەت بىلەن تەرجىماننىڭ سۆزىنى ئاڭلىدۇق. مەيدان شۇنچە چوڭ بولسىمۇ، نېمىشقىكىن بىزنى ناھايىتى زىچ تۇرغۇزۇۋەتكەنىدى.

بىزنىڭ باش ئەترەت باشلىقىمىز بىلەن تەرجىمان سەھنىدە ياندىشىپ ئۆرە تۇراتتى. ھەر ئىككىسىلا ئورۇق، ئېگىز ئادەملەر بولغىنى ئۈچۈن، خۇددى چۆلدىكى ئىككى توپ يالغۇز تېرەككە ئوخشايتتى.

باش ئەترەت باشلىقىمىز ئىككى پۇتىنى كېرىپ، قولىنى كەينىگە قىلغىنىچە غادىيىپ سۇرلۇك چىراي بىلەن بىزگە بىرنېمىلەرنى دېدى. تەرجىمان باش ئەترەت باشلىقىمىزنىڭ سۆزىنى خاتا ئاڭلاپ قېلىشتىن قورقۇپ، يا يېزىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمەي، ياكى ئېسىدە ساقلاشقا ئىشەنچىسى يوق ھالدا جۈملىمۇ - جۈملە تەرجىمە قىلدى.

— باش ئەترەت باشلىقى سىزلەر ھازىر ئەسكەر، ئۆزۈڭلار بارمايلا كورېيىگە بارسىزلەر، ئامېرىكا قاراقچىلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىسىزلەر، ئۇلار كورېيىنىڭ يېرىنى بۇلىۋالدى، جۇڭگوغا كەلمەي قالمايدۇ، ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ دەيدۇ-دېدى تەرجىمانمۇ ئۇ ئەترەت باشلىقىنى دوراپ ئىككى پۇتىنى كېرىپ، قولىنى كەينىگە قىلغىنىچە.

مەيداننى شۇھامان تېخىمۇ جىم - جىتلىق قاپلىدى.

— تەرجىمان ئاكا يەنە بىر دەڭا! - دەپ ۋارقىرىدى ئارىمىزدىكى يېشى چوڭراق بىرەيلەن جىم - جىتلىقنى بۇزۇپ.

— دېدىمغۇ، گەپ بىر، قولاق ئىككى. باش ئەترەت باشلىقى سىلەرنى ئۇرۇشقا بارسۇن دەيدۇ، دېدى تەرجىمان ئۇيغۇرچىنى بۇزۇپ سۆزلەپ.

تەرجىماننىڭ گېپى تۈگىشى بىلەنلا مەيدان تەۋرەپ كەتتى. بەزىلەر ئۈن سېلىپ يىغلىسا، بەزىلەر ۋارقىراپ - جارقىرايتتى. يەنە بەزىلەر يەرگە ئۆزىنى ئېتىپ دومىلايتتى. بىرقانچە بالا كەلگىنىگە مىڭبىر پۇشايمان قىلىشتى، بەزىلەر نومۇس كۈچىدىن بىلىندۇرمىگىنى بىلەن ئىككى قولى بىلەن بېشىنى چىڭ قاماللاپ ئۈنسىز مىشىلداۋاتاتتى.

بىز ئەمدىلا يېزىدىن كېلىپ، ھېچقانداق ھەربىي تەلىم - تەربىيە، ھەربىي ئىنتىزام، تۈزۈم - قائىدە، تەرتىپلەرگە ئادەتلەنمىگەن دېھقان باللىرى بولغاچقا، نېمىلەرنى قىلسا بولىدۇ، نېمىلەرنى قىلسا بولمايدۇ دېگەنلەرنىمۇ بىلمەيتتۇق.

بۇ چاغدا باش ئەترەت باشلىقى تېخىمۇ گىدىيىپ، ھىجايغىنىچە مەغرۇر قىياپەتتە سەپكە بىرقۇر قاراپ چىقتى-دە، تېخىمۇ سۇرلۇك تۈسكە كىردى، مەيداندىكى يىغا - زارە بارغانسېرى ئەۋج ئالدى. لېكىن باش ئەترەت باشلىقى بىزنىڭ بۇ ھالىمىزغا پىسەنت قىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ شۇ پېتى بىرقانچە مىنۇت تۇرغاندىن كېيىن تەرجىمانغا قاراپ قىسقىلا بىرنېمىلەرنى دېدى.

تەرجىمان دەرھال تەرجىمە قىلىپ:

— باش ئەترەت باشلىقى سىلەرنى يىغلىسا بولمايدۇ، ئۇرۇش دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا قورققان ئادەم ئەسكەر بولالمايدۇ، مەن سىلەرنى بىر سىناي دېگەنىدىم، -دەيدۇ دېدى.

بۇ گەپلەر بىلەن قىيا - چىيا پەسەيگەندەك بولۇشىغا، تەرجىمان:

— ھەي، كۆتلەشلەر! باش ئەترەت باشلىقى يىغلىماڭلار، دېسە يەنە يىغلىشىۋاتىسەنغۇ؟ ئۇنىڭ سەنلەرنى قورقۇتقانلىقىنى مەنمۇ بىلىپ قالغان تۇرسام، شۇنىمۇ بىلمەي يىغلىشىپ كەتكىنىنى؟ - دېدى تەرجىمان ۋە بۇ گېپى بىلەن ئۆزىمۇ كۈلدى.

تەرجىماننىڭ گېپىدىن بىزگە بىر ئاز جان كىرگەندەك بولدى. يىغلىغانلار بېسىقىشقا باشلىدى. يېتىۋالغانلار ئورنىدىن تۇردى. لېكىن ھەممەيلەن ئەندىشىلىك كۆزلىرى بىلەن سەھنىگە قارايتتى.

باش ئەترەت باشلىقى يەنە بىر نېمە دەي دەپ تۇراتتى. شۇ ئارىلىقتا بىرەيلەن قورققان ۋە قورۇنغان تەلەپپۇزدا پىكىر! -دەپ قول كۆتۈردى.

— تەرجىمان ئاكا! باش ئەترەت باشلىقىغا دەپ قويسىڭىز، بىزنى شوپۇر قىلىمىز دەپ ئەكەلگەن، ئەسكەر بولىسىلەر دېمىگەن. بىز ئەسكەر ئەمەس، بىز ئەسكەر بولمايمىز! شوپۇر بولىمىز! -دېدى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرقى جۈملىسىنى ئۈنلۈك دېدى.

ئۇنىڭ سۆزى تۈگەش بىلەن تەڭ، تەرەپ -

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تەرەپتىن:

— بىز ئەسكەر ئەمەس، ئەسكەر بولمايمىز، بىزنى شوپۇر قىلىمىز دەپ ئېلىپ كەلگەندىكەن، گېپىدە تۇرۇشى كېرەك، دېگەن چۇقان كۆتۈرۈلدى. باش ئەترەت باشلىقى تەرجىمانغا قارىغاندى. تەرجىمان بىزنىڭ سۆزىمىزنى تەرجىمە قىلىپ بەردى. باش ئەترەت باشلىقى بىر ئېغىزلا گەپ قىلدى. تەرجىمان:

— باش ئەترەت باشلىقى سىلەرنى تارقالسۇن! دەيدۇ دېدى-دە، كەينىدىنلا ئۆزىنىڭ گېپىنى ئۇلاپ:

— ھەي كۆتلەشلەر! «ئۇستۇڭگە ھەربىيچە كىيىم كىيۈۋېلىشىپ، يەنە ئەسكەر بولمايمىز دېيىشىسەنغۇ؟ تازىمۇ پوقباش بىرنېمىلەركەنسەن، باش ئەترەت باشلىقى تارقالسۇن دېسە، يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىشىسەن؟-دېدى، تەرجىمان ۋە ئۆز گېپىدىن ئۆزى پەخىرلىنىپ كەتتى بولغاي، يوق ساقىلىنى سىلاپ غادايدى.

بۇ ئىشتىن كېيىن بىز خېلىغىچە ناھايىتى دەككە-دۇككىدە يۈردۇق. لېكىن بۇ مەزمۇندىكى گەپ قايتا تەكرارلانمىدى. شۇ ئىشتىن كېيىن باش ئەترەت باشلىقىنىمۇ قايتا كۆرمىدۇق.

كېيىنرەك ئاڭلىساق «كىچىك باللارنى چاۋشىيەن ئۇرۇشىغا بارىسىلەر» دەپ قورقۇتقان، دېگەن سەۋەب بىلەن ئۇنى يۇقىرىدىن يۆتكەپ كېتىپتۇ، ئورنىغا ساڭ فامىلىلىك ئۇيغۇرچىنى چالا-بۇلا بىلىدىغان بىرەيلەن كەلدى. بىز بىر ئاز ئەقلىمىزگە كېلىپ، ئەتراپىمىزدىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالىنى چۈشىنىشكە باشلىغاندىن كېيىن، بىزنىڭ شۇ چاغدىكى باش ئەترەت باشلىقىمىزنىڭ يەرلىك شىبە مىللەتتىن بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان لېيەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرى ئىكەنلىكىنى، ئۇيغۇرچە گەپنىمۇ بىرئاز بىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىدۇق.

بىز ئۆزىمىز ئېنىق بىلمەي يۈرگىنىمىز بىلەن ئەمەلىيەتتە راستىنلا ھەربىي سەپكە قاتناشقان ئىكەنمىز. 1952 - يىل 1 - ماي كۈنى بىزگە ھەربىي كىيىم تارقىتىپ بېرىلدى. شۇ كۈنىمۇ كىيىمنى خېلى جەڭگە - جېدەل بىلەن كىيدۇق. 10 نەچچە بالا ئەتىسىگىچە ھەربىي كىيىم كىيگىلى ئۇنىمىدى. شۇ ئىشلاردىن كېيىن بىزگە ئېنىق قىلىپ:

— سىلەر شىنجاڭ ھەربىي رايونى ترانسپورت بۆلۈمىنىڭ قارىمىقىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئەترىتى بولىسىلەر، شىنجاڭ «ئۆكتەبىر» ئاپتورېمونت زاۋۇتىغا قارايسىلەر، زاۋۇت شىنجاڭ ھەربىي رايونى ترانسپورت بۆلۈمىگە قارايدۇ، دەپ ئۇقتۇردى.

ئۇزۇن ئۆتمەي بىزنى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ترانسپورت بۆلۈمىنىڭ قارىمىقىدىكى شوپۇرلار ئەترىتى بار قورۇغا يۆتكەپ كەتتى. بۇ جاي سايباغ رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى «تىنچلىق» ئۆستىڭىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدە ئىدى. شۇ چاغدا ئۇ، سوچىلىق نازارىتىنىڭ ئارقىسىدىكى گومىنداڭنىڭ يەنە بىر ھەربىي كىيىم - كېچەك زاۋۇتىنىڭ ئورنى ئىكەن (ھازىر ئۇ يەردە سايباغ رايونلۇق قوراللىق بۆلۈم تۇرىدۇ).

بىز بىر ھەپتىدەك ئەمگەك قىلىپ سىخ دېيىلىدىغان چوڭ - چوڭ ئۆيلەرنىڭ ئىچىدىكى سېسىپ، چىرىپ كەتكەن نەچچە يۈز ھارۋا، كونا يۇڭ - تېرە، رەخت پۇرۇچلىرى، چىرىندا ۋە ئەخلەتلەرنى يۆتكىدۇق. زەي ئۆرلەپ تۇرغان تاملىرىنى قايتىدىن سۇۋاپ ھاكلىدۇق. ئۆگزىلەردىكى تۆشۈكلەرنى ياپتۇق. لاي سېلىپ يامغۇر ئۆتمەس قىلدۇق. بۇنىڭ بىلەن خېلى ئۇزۇندىن بۇيان چۆلدەرەپ ۋەيرانە تۇس ئالغان بۇ قورۇ يېڭى ئىسكەتكە كىردى.

بىز بىر ئۆيدە 60 نەچچىدىن 80 نەچچىگىچە بالا ياتاتتۇق. 10 — 15 كىشىلىك ئۆيلەرمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭدا ئەترەت باشلىقى، يېتەكچى ۋە ئەترەت كادىرلىرى ياتاتتى. بىزنىڭ 6 - ئىزۋوت ئورۇنلاشقان ئۆي ئەڭ چوڭ سىخ بولۇپ، 83 بالا ياتاتتۇق. ئۆز ۋاقتىدىكى كىيىم - كېچەك تىكىدىغان بۇ سىخلارنى بىز كېيىنچە گازارما دېيىدىغان بولدۇق.

ماشىنىلارنى چوڭ رېمونت قىلغاندا چىقىرىۋەتكەن كونا كوزۇپ شاللىرىنىڭ كېرەكسىزلىرىدىن بىزگە تامنى بويلاپ بىرتۇتاش بەنچاڭ ياساپ بەرگەنىدى. بۇ بەنچاڭ قوش قاناتلىق چوڭ ئىشىكتىن باشقا، تامنىڭ تۆت ئەتراپىدا بىر تۇتاش بار ئىدى. ھەممىمىزنىڭ «كارېۋات» نومۇرى تامغا چاپلاغلىق ئىدى.

بىزنىڭ ياش پەرقىمىز چوڭ ئەمەس ئىدى. 500 بالا ئىچىدە: 14 — 15 ياشتىكىلەردىن 10 نەچچىسى، 21 — 22 ياشتىكىلەردىن 15 چىسى بار ئىدى، قالغانلىرىمىزنىڭ يېشى 17 دىن 19 غىچە بولۇپ، ئوغۇل باللار كۆپ سانىنى ئىگىلەيتتى. قىزلار جەمئىي 28 بولۇپ، ئۇلار، يەكەن دارىلئېيتام بىلەن ئۈرۈمچى شەھەرلىك دارىلئېيتامدىن كەلگەنلەر ئىدى. قىزلار ئىچىدە 4 شىبە قىز، 3 رۇس فرېۋوتكىسىدىن باشقىلىرى ئۇيغۇرلار ئىدى. ئۇلار بىر مۇستەقىل بەن بولۇپ باش ئەترەتكە بىۋاستە قارايتتى.

60 — 80 كىشىلىك چوڭ ياتاقلاردا ھەر ئاخشىمى، ھەتتا يېرىم كېچىدىمۇ جەڭگە - جېدەل چىقىپ تۇراتتى. ئەمگەكتىن ھېرىپ كەلگەن كىچىكرەك باللار ئۇدول كەلگەن ئورۇندا يېتىپ ئۇخلاپ قالاتتى. كارىۋات ئىگىسى كەلگەندە ئۇلار چالا ئويقۇلۇقتا ئورنىدىن تۇرغىلى ئۇنىمىغاندا جېدەل چىقاتتى. يەنە كېچىدە سىيگىلى چىققان باللار قايتىپ كىرىپ چالا ئويقۇلۇقتا ئورنىنى تاپالماي، باشقىلارنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتاتتى، شۇنداق چاغدا جېدەل چىقاتتى. ئارىمىزدا كېچىسى ئورنىغا سىيىپ قويىدىغان باللىدىن ئىككىسى، جۆيلۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ۋارقىراپ - جارقىراپ يىغلاپ كېتىدىغان باللىدىن بىرى بار ئىدى. جېدەلنىڭ كۆپى سىيىپ قويىدىغان، جۆيلۈيدىغان باللار بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىدا ياتىدىغانلار ئوتتۇرىسىدا چىقاتتى. بۇنداق چاغدا تاممەش تۈۋىدە ياتىدىغان، يېشى ئەللىكلەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ بويتاق ئۆتۈۋاتقان، گومىنداڭدىن ھەقىقەتكە قايتقان ئىزۋوت باشلىقىمىز ۋاڭ بىلەن يەنە بىر تاممەش تۈۋىدە ياتىدىغان ياشراق، مۇئاۋىن ئىزۋوت باشلىقىمىز لى نۆۋەت بىلەن جېدەلنى ئاجرىتاتتى.

ۋاڭ يېلىڭ مايكا، كالتا ئىشتىنى بىلەن ئۈستىگە نېپىز ئەدىيالنى ئارتىۋېلىپ، تىترىگىنىچە دوكۇلداپ جېدەل چىقارغۇچىلار يېنىغا بېرىپ، مۇشتۇمى بىلەن ھەربىرىنىڭ تەرەپنىڭ كۆكرىكىگە بىر - ئىككىنى مۇشتلاپ:

— شىما ئاناڭنى شوۋچى گوي، بولمايدۇ. ئۇخلا دەيتتى بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى ئادەم تىللايدىغانلاردىن ئۆگىنىۋالغان گېپىنى تەكرارلاپ، ئاندىن يەنە دىككوكلىغىنىچە ئورنىغابېرىپ، يوتقانغا كىرگەندىن كېيىن بېشىنى يوتقانغا پۈركىۋالاتتى، ئەتىسى دىژورنى سىۋىستىك چالغاندىمۇ ئورنىدىن تۇرمايتتى. بۇ ئۇنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقى ئىدى. بىزنى مۇئاۋىن ئىزۋوت باشلىقى لى مەشىققە ئېلىپ چىقاتتى.

بىزنىڭ 6 - ئىزۋوتنىڭ گازارمىسىدا 3 يەردە تام مەش بار ئىدى. بۇ تام مەشلەردىن بىر كۈنى ئۇ بۇزۇلسا، بىرقانچە كۈن بولا - بولماي يەنە بىرى بۇزۇلاتتى. ھەر قېتىم بۇزۇلغاندا موردىن تۈتۈن ماڭماي ئۆينىڭ ئىچىنى ئىس - تۈتەك قاپلاپ كۆزنى ئاچقىلى بولمايتتى. بىز جەنۇبىي شىنجاڭدىن كەلگەن باللار تام مەشنىڭ «تىلىنى» تېخى تازا بىلىپ كەتمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن پات - پات كىرسىن قۇيۇپ ئوت تۇتاشتۇرىمىز دەپ تام مەشنى پارتلىتىپ قويغان چاغلىرىمىزمۇ بولغان. بۇنداق چاغدا مۇئاۋىن ئىزۋوت باشلىقىمىز لى (ئۇمۇ ھەقىقەتكە قايتقانلاردىن ئىدى) شالىسىنى چاچرىتىپ:

— پوق بارمۇ ماي قۇيۇپ، سەن بىلمەيدۇ بولغاندىن كېيىن، ماڭ سۇ ئەكىلىدۇ، -دەپ سۇ بىلەن ئوتنى ئۆزى ئۆچۈرۈپ، ئاندىن كېچىنى كېچەدېمەي نۆۋەتچى بەندىكىلەرنى تۇرغۇزۇپ، چوڭ مەيداندىكى سېرىق توپا بىلەن خام خىشنى ئەكەلدۈرۈپ مەشنى ئۆزى رېمونت قىلاتتى (ئۇ ئۇستا تامچى ئىدى).

بىز دەسلەپتە خېلى ئۇزۇنغىچە باش ئەترەت باشلىقى، يېتەكچى، ئىزۋوت باشلىقلىرىمىزنى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىن دەپ يۈرۈپتۇق. ئۇلار مەشىق مەيدانلىرىدا دائىم مەيدىمىزگە مۇشتلاپ، بولجۇڭ گۆشلىرىمىزگە تەپسە «ئازادلىق ئارمىيە ئىچىدىمۇ ئادەم ئۇرۇش بار ئىكەن» دەپ قالاتتۇق. كېيىنرەك بىلسەك، بىزگە رەھبەرلىك قىلىۋاتقانلاردىن يېتەكچى بىلەن بىر مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىن ئىكەن، قالغان 6 سى ئىزۋوتنىڭ ئىزۋوت، مۇئاۋىن ئىزۋوت باشلىقلىرى ئىكەن، باش ئەترەت باشلىقى ساڭ، يەنە ئىككى

مۇئاۋىن باش ئەترەت باشلىقى گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان شۇ دەرىجىلىك ئوفىتسېرى ئىكەن.

شوپۇر قىزلار رىۋايىتى

1952 ـ يىلى كۈزدە نەنجىڭدىن مەخسۇس شوپۇرلۇق كۇرسىنى پۈتتۈرگەن 100 قىز شوپۇر كەلدى. ئۇلارمۇ سايباغ رايونىدىكى بىز بار گازارمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇلارغا شوپۇرلار 2 ـ ئەترىتى دەپ نام بېرىلدى. ئاتلىش تەرتىپىمىز: شوپۇرلار 1 ـ ئەترىتى، شوپۇرلار 2 ـ ئەترىتى، ئوقۇغۇچىلار ئەترىتى دەپ تىزىلدى.

كەلگەن كۈنى بىز ئۇلارنىڭ شوپۇر ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، قولىقىمىزغا ئىشەنمەي قالدۇق، ھاڭ ـ تاڭ بولغانلىقىمىزدىن ئېغىزلىرىمىز ئېچىلىپ، كۆزلىرىمىز چىمىلداپ كەتتى.

— ھەي باللار! چىققىلار «تەتەيلەرنى» ئېلىپ كېتىۋ. ئۇلارنى نېمە قىلىدىغاندۇ؟ـدېدى بىرەيلەن جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ھەممە ئاڭلىغىدەك ۋارقىراپ.

— ئەمگەككە سالامدۇ بىزگە ئوخشاش،ـ دېدى قاۋۇل دېگەن بالا بىپەرۋالىق بىلەن.

— بەللىرى يىڭنىغۇچتەك تۇرسا، ئەمگەك قىلالامدۇ ئۇلار؟ شوپۇر دەيدۇ،ـ دېدى كۆچالىق داۋۇت.

— ماڭاۋاي ئاداش! توۋا دېگىنا؟ قىز بالىمۇ ماشىنا ھەيدىيەلەمدۇ؟ نەدىكى ئاڭلاپ باقمىغان گەپنى قىلىدىكەنسەن،ـ دېدى قاۋۇل ئىشەنمەي.

— ئىشەنمىسەڭ قاراپ تۇر، بىرقانچە كۈن ئۆتمەيلا كۆرۈپ قالىسەن،ـدېدى داۋۇت ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ ۋە بويۇن تولغاپ كېتىپ قالدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ بىز ئۇلارنى كۆزىتىشكە باشلىدۇق.

ئۇلارنىڭ يېشى بىزدىن چوڭ ئىدى. بىلىدىغانلىرىمۇ كۆپ ئىدى. چۈنكى ئۇلار تولۇق ئوتتۇرا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ، يەنە مەخسۇس شوپۇرلۇق تېخنىكومىدا ئوقۇغانلار ئىكەن.

لېكىن بىز ئۇلارنىڭ ئۇ تەرەپلىرىگە ئانچە ھەۋەس قىلىپ كەتمەيتتۇق. بىزنىڭ دىققىتىمىزنى قوزغايدىغىنى ۋە بىزنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى قىز بالا تۇرۇپ ماشىنىنى گۈركىرىتىپ ئوت ئالدۇرۇپ، گۈكىرىتىپ ھەيدەپ، نە ـ نەلەرگە بېرىپ، ھەرخىل قورۇلۇش ماتېرىياللىرىنى بېسىپ گازارمىغا يەنە كىرىپ كېلىدىغانلىقى ئىدى. بىزگە ئوخشاش ئەزەلدىن قىز بالىنىڭ ماشىنا ھەيدىگىنىنى كۆرمىگەن سەھرا باللىرى ئۈچۈن بۇ ھەرىكەتلەر قالتىس ھەيۋەت كۆرۈنەتتى. شۇڭا بىز ھەر كۈنى ئۇلارنىڭ كېلىشىگە يېقىن چوڭ مەيداندىكى ماشىنا كىرىپ ـ چىقىش دەرۋازىسى ئېغىزىدىكى يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا خۇددى قالىغاچنىڭ باللىرىدەك قاتار تىزىلىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ماشىنا ھەيدىشىنى «تاماشا» قىلاتتۇق ۋە بىر ـ بىرىنى سىلىشتۇرۇپ:

— ئاۋۇنىڭدىن ئاۋۇ يامانكەن،ـدەپ غۇلغۇلا قىلىشىپ كېتەتتۇق.

بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بىز ئۇنچە قىلىپ كەتمەيدىغان بولدۇق. چۈنكى ئۇلار ماشىنىنى تۆۋەن سۈرئەت بىلەن ھەيدەيتتى. ئاسانلىقچە 3 ـ خوتقا سالالمايتتى. سەللا ئادەم كۆپ، ماشىنا كۆپ جايلاردا قورقۇپ ماشىنىنى توختىتىۋالاتتى.

بەزىلەر ئەمدى ئۇلارنى ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمەيدىغان بولدى. چۈنكى بىزنىڭمۇ بىرئاز كۆزىمىز پىشىپ، نەزەر ـ دائىرىمىز كېڭىيىپ قالغانىدى. كۆچالىق بەزى باللار:

— قىزبالا دېگەن ھامان قىز بالا، مەن ماشىنا ھەيدەشنى ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن ئۇلاردەك قورقۇپ 2 ـ خوتتا مىسىلداپ ئولتۇرمايمەن. ھەدېگەندىلا 3 ـ خوتقا سېلىپ چاپىمەن، قاراڭلار ئۇلارنى، خۇددى ئۆمىلەپ ماڭغاندەك مىڭىۋاتقىنىنى،ـ دەيدىغان بولدى.

ئۇلار ھەيدىگەن ماشىنىلار سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ئىككى يېرىم تونىلىق «گاز — 51» ئىدى. كۆپ چاغلاردا بىز ئۇلارنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ دۆڭسەندىن ياپىلاق تاش، يېقىلغان تاش، لېۋداۋانلاردىن سېرىق توپا، ئۈرۈمچى دەرياسىدىن شېغىل، قۇم توشۇيتتۇق. ئۇلارنىڭ سۈرئىتىدىن ئىچىمىز پۇشاتتى.

بىر قېتىم قوۋم توشۇش ۋەزىپىسى 2 - ئىزۋوتقا ئورۇنلاشتۇرۇلغاندا، شۇ ئىزۋوتتىكى كۈچالىق مامۇت قۇربان دېگەن بالىنىڭ باشلامچىلىق قىلىشى بىلەن ئايال خەق ھەيدىگەن ماشىنىغا چىقمايمىز، دېگەن چاتاق چىقتى. بۇ چاغدا قىز شوپۇرلار قورقۇپ يا ئالدىغا ماڭالماي، ياكى ماشىنىدىن چۈشۈپ گەپ قىلالماي، كېپىنكىدە ئالاقزادە بولۇشۇپ جىمىدە ئولتۇرۇۋېلىشتى، تاكى باشلىقىمىز كېلىپ، بىزنى تەنقىد قىلىپ قىز شوپۇرلارغا مېڭىش بۇيرۇقى بەرگەندىن كېيىن، ئۇلار ئېھتىيات بىلەن ماشىنىلىرىنى ھەيدەپ چىقىپ كەتتى. بۇ كېسەل كېيىن باشقا ئىزۋوتلارغىمۇ يۇقۇپ «قىز بالا ھەيدىگەن ماشىنىغا چىقمايمىز» دېگەن پاراڭ بىرقانچە قېتىم بولدى.

شوپۇرلار 1 - ئەترەتتىدىكىلەرنىڭ باشقۇرۇشىدا گومىنداڭدىن ئەسىرگە چۈشكەن، ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن «دادۇجى»، «شياۋدۇجى»، «جەمشى»، ياپونىيىدە ئىشلەنگەن «شاۋفۇلىڭ» دېگەن ماشىنىلاردىن تەخمىنەن 70، 80 ى بار ئىدى. بۇ ماشىنىلار چوڭ مەيداننىڭ سۈچىلىق نازارىتى تەرەپتىكى قورۇتام تۈۋىدە، ئوچۇقچىلىقتا تۇراتتى. بۇلاردىن پەقەت بىرقانچىسىلا ساق بولۇپ، يېقىن مۇساپىلەرگە ھەيدىگىلى بولاتتى. قالغانلىرى تۆمۈر - تەسەك ئورنىدىكى تاشلاندۇق ئىدى. بىر ئاز مۇكەممەل بولغانلىرىنى بىز دەرس ئۆگىنىشتە ئىشلىتىپ، كۈندە نەچچە قېتىم چۇۋۇپ، نەچچە قېتىم قايتا قۇراشتۇرۇپ ئوينايتتۇق.

شوپۇرلار 1 - ئەترەتتىدىكىلەردىن 10 نەچچە كىشى بىز ئوقۇغۇچىلار ئەترەتتىدىكىلەرگە ئۇستاز ۋە مۇئەللىملىك قىلاتتى. بىزگە تۈركۈمگە بۆلۈپ ماشىنا ھەيدەش، رېمونت قىلىش ئاساسلىرى ۋە ئەمەلىي مەشغۇلاتنى ئۆگىتەتتى.

بىز ھەر كۈنى كۈندۈزى ھەر تەرەپلەرگە ئەمگەك قىلىشقا، ماشىنىلار بىلەن قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى توشۇشقا تاراپ كېتەتتۇق. بۇنداق چاغلاردا پۈتۈن ئەترەت قۇرۇقدىلىپ - چۆلدەرەپ قالاتتى. پەقەت ئۆگىنىش قىلىش بەلگىلەنگەن كۈنلەردە، قىلىن قار يېغىپ، سىرتتا ئەمگەك قىلغىلى بولمايدىغان، ماشىنىلار يولدا قاتنىيالمايدىغان قىش كۈنلىرىدە ئۆگزە، ھويلا، مەيدان، يوللاردىكى قارلارنى تازىلاش ئەمگىكى ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. مۇشۇنداق چاغلاردا 3 ۋاق تاماق ۋاقتىدا 3 ئەترەت جەم بولغاچقا، قورۇنىڭ ئىچى مىغ - مىغ ئادەم بىلەن تولاتتى.

ئۇ يىللاردا ئۈرۈمچىدە ياز كۈنى يامغۇر، قىش كۈنى قار كۆپ ياغاتتى. بىز قىشتا كۈنلەپ - كۈنلەپ چانا كارىۋىنى ھاسىل قىلىپ، ئەترەتلەرگە تەقسىم قىلىنغان جاينىڭ قارلىرىنى ئۈرۈمچى دەرياسىغا ئاپىرىپ تۆكەتتۇق. بۇ چاغدا 3 ئەترەت گىرەلىشىپ كېتەتتۇق.

بىزنىڭ ئاشخانىلىرىمىز ئايرىم - ئايرىم بولسىمۇ، ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. بىز چېلەككە ئۇسۇلغان تاماقلارنى بەنلەربويىچە ئۇسۇپ قىش - ياز تالادا يەيتتۇق. بۇنداق چاغلاردا شوپۇرلار 1 - ئەترەتتىدىكىلەردىن بىر قىسىم ياشراق شوپۇرلار قىز شوپۇرلار 2 - ئەترەتتى تەرەپتىكىلەرگە قارىۋالاتتى. ھەۋەسلىنىشتىن كېلىپ چىققان كۆز، باش، قول ھەرىكەتلىرى ئۈزۈلمەي چىقىپ تۇراتتى. بولۇپمۇ چۈشلۈك، كەچلىك تاماق ۋاقىتلىرىدا ئىما - ئىشارەتلەر تېخىمۇ كۆپ بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلەر قاچىسىغا بىر قاراپ، قىزلار تەرەپكە بىر قارايتتى. ئاغزىغا سالغان ئېشىنى ئۈزۈنغىچە تەتۈر چايناپ، ئاللا - قاچان يۇتۇپ بولغاندىن كېيىنمۇ ھاڭ باققىنىچە ئولتۇرۇپ كېتىپ، تامىقىنىڭ سوۋۇپ قالغىنىنىمۇ تۇيمايتتى-دە، بىر ھازادىن كېيىن ھۇشىنى يىغىپ، يەنە بىر كاپام ئاغزىغا سالغىنىچە ئۇنىمۇ شۇنداق تەتۈر چايناپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى. بىز يىراقتىن «تاماشا» كۆرۈپ قاقاھلاپ كۈلۈشكىنىمىزچە چۇقان كۆتۈرەتتۇق.

بىر كۈنى بىز مۇشۇنداق «تاماشا» كۆرۈۋاتقاندا يەنە شۇ مامۇت قۇربان دېگەن بالا تاماق ئۇسۇلغان قاچىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، چوكا بىلەن قەلەي قاچىنى ناغرا قىلىپ چالغىنىچە:

— ھەي باللار! قاراڭلار! ئاۋۇ «تەتەيلەر» نى، ھەممىسىنىڭ «ئىشتىنى يوقكەن» دەپ

www.uyghurkitap.com

ۋارقىرىدى بۆرە چىشىنى كالپۇكىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئېغىزىنىڭ ئوڭ تەرىپىنىڭ ئۈستىدە بىر بۆرە چىشى بولۇپ، كۆلكىدىن كېيىن ئېغىزىنى يۇمغاندا دائىم ئاستىن كالپۇكىنىڭ سىرتىدا قالاتتى، شۇ زامان نۇرغۇن باللار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كالتا يوپكا بىلەن زوڭ ئولتۇرۇپ تاماق يەۋاتقان قىزلار تەرەپكە قاراشقىنىچە:

— راست ئىكەن، راست ئىكەن ـ، دېيىشىپ چۇقان سېلىشتى.

قىزلار بىزنىڭ نېمە دەپ چۇقان سېلىشقىنىمىزنى ۋە نېمىگە كۈلۈشكەنلىكىمىزنى چۈشەنمىگەچكە، بىز تەرەپكە قارىشىپلا قويدى. ئىززەت باشلىقلىرىمىزمۇ نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمىدى، لېكىن مامۇت قۇرباننىڭ ئادەتتىمۇ كەپسىزلىكىنى بىلگەچكە بىرەر ئىشنى سەزگەندەك قىلىپ، بىزگە ئالايغىنىچە جىم ئولتۇرۇپ تامىقىمىزنى يېيىشكە بۇيرۇدى.

بۇ ئىش ئەتىسى سۈرۈشتۈرۈلدى. مامۇت قۇربان خەنزۇچە بىلىدىغان باللىنىڭ تەرجىمانلىق قىلىشى بىلەن ئۆزۈمچىلىك ئېلى دېگەن باش ئەترەت باشلىقىمىز ساڭنىڭ قاتتىق تەنقىدىگە ئۇچرىدى.

قىزلار 2 ـ ئەترەتتىكىلەرنىڭ ھەربىي فورمىلىرىمۇ بىزنى جەلپ قىلاتتى. ئۇلارغا نەنجىڭدىكى چاغدىلا خۇددى ئۆزلىرىگە ئۆلچەپ تىككەندەك شۇنچە يارىشىملىق سېرىق توچۇركا بىلەن كالتا يوپكا، بېشىغا ھەربىي ئىسپانكا تارقىتىپ بېرىلگەنىكەن. قىشلىق كىيىملىرىمۇ ئۆزلىرىگە شۇنداق دەل كېلەتتى. سول يانچۇق ئۈستىگە ئورنىتىلغان «خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى» دېگەن بەلگىمۇ پۇرلاشماي ناھايىتى رەتلىك تۇراتتى. ئۇلار سەپكە تىزىلسا «ئازاد» پوسۇنلۇق قىرقىم چاچلىرى كىيىم ۋە بويلىرىغا شۇنداق يارىشاتتىكى، ئۇلارنى تەكشى ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك چىرايلىق ۋە ھەيۋەت كۆرسىتەتتى، ھەتتا ئۇلار ئىچىدىكى سەتراقلىرىمۇ چىرايلىق، گۈزەل كۆرۈنەتتى.

لېكىن بىزنىڭ كىيىملىرىمىز ئۇنداق ئەمەس ئىدى. يېشىمىز كىچىك، جۇغىمىزمۇ كىچىك بولغاچقا، ھەربىيدە ئادەتلەنگەن چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك نومۇرلار بويىچە تارقىتىلغان يازلىق، قىشلىق كىيىملەر ئاز ساندىكىلەرگە توغرا كەلسىمۇ، كۆپ ساندىكىلەرگە چوڭ كېلىپ قالاتتى. چاپاننىڭ يېڭىنى 2 قاتلايتتۇق. پېشىمۇ تىزىمىزدىن ئېشىپ چۈشۈپ خۇددى ئاتىمىز ياكى ئاكىمىزدىن ئېشىپ قالغان كالتە پەلتوغا ئوخشاپ قالاتتى. پاختىلىق ئىشتىنىمىزنىڭ پۇشقىقىنىمۇ ئاشۇنداق بىردىن ئىككىگىچە تۇرۇۋالاتتۇق. قاتلانغان جاي قېلىنلىشىپ، يول ماڭغاندا بىر ـ بىرسىگە سۈركىلىپ ئۆزاقتا قالماي ئەستىرى يىرتىلىپ، پاختىسى تىتىلىپ چىقاتتى. بويى ئېگىز، يېشى چوڭراق بىرقانچەيلەنگە بەرگەن كىيىملەر بىزنىڭكىدىن ئەكسىچە بولۇپ، ئۇلارنى خۇددى قوناقلىقتىكى قارانچۇققا ئوخشىتىپ قوياتتى. چاپاننىڭ يېڭى قولىنىڭ بېغىشىنى، ئىشتاننىڭ پۇشقىقى ھوشۇقىنى ياپالمايتتى. بىزنىڭ بۇ تۇرقىمىزنى كۆرگەن قىزلار پىخىلداپ كۈلۈشكىنىچە قولى بىلەن ئېغىزىنى ئېتىۋېلىپ، بىرنېمىلەرنى دەپ كۇسۇلدىشىپ كېتەتتى. بەزىدە:

— ھەي بالاڭ! ـ دەپ يېڭىمىز بىلەن پۇشقىقىمىزنى ئىشارەت قىلىپ كىيىمىڭگە قارا، دېگەندەك قىلىشىپ كېتەتتى.

ئارىمىزدىكى خەنزۇچە گەپ بىلىدىغانلاردىن باشقىلار ئۇلار بىلەن پاراڭ قىلالمايتتۇق. ئەمەلىيەتتە پاراڭ سېلىشقىدەك سالاھىيىتىمىزمۇ يوق ئىدى. چۈنكى ئۇلار ئۇستاز، بىز شاگىرت؛ ئۇلار ئىشچى، كادىر، بىز ئوقۇغۇچى ئىدۇق. شوپۇرلار 1 ـ ئەترەتتىكىلەرنى ئاناقۇش دەپ قىياس قىلساق، شوپۇرلار 2 ـ ئەترەتتىكىلەرنى ئۇچۇرما بولغانلار، بىز بولساق تېخى ئەمدىلا تۇخۇمدىن چىققان قىزىل قۇرت ئىدۇق.

ۋاقىت ئۆزارغانچە بەزى كەپسىز باللار قىزلار توغرىسىدا بەزى گەپلەرنى تاپتى ۋە بەزى بولمىغۇر ھەرىكەتلەرنى قىلىپ قويدى. ئەڭ مۇھىمى شوپۇرلار 1 ـ ئەترەتتىكىلەردىن بەزى مەسىلىلەر چىقىشقا

باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن شوپۇرلار 2 ـ ئەترىتىدىكىلەر ئۇزاققا قالماي زاۋۇت ئىچىدىكى كوللېكتىپ ياتاق پۈتكەن هامان يۆتكەپ كېتىلدى.

زاۋۇت ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەندىن كېيىن بۇ قىزلار شوپۇرلۇق قىلمىدى. ھەممىسى دېگۇدەك سېخ، بۆلۈملەردە تېخنىك، مېخانىك، بوغالتىر، كاسسىر، پىلانلىغۇچى، ئىستاتىستىكىچى، قورال ـ سايمان باشقۇرغۇچى قاتارلىق كەسپىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. كۆپ قىسمى زاۋۇتتىكىلەر بىلەن توي قىلدى. بەزىلەر يېشـــى ئۆزىدىن خېلىـــلا چوڭ كادىرلارغا ياتلىق بولدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى بىـــر قىسىملارنىڭ ئەرلىرى ئۆز ۋاقتىدىكى گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان ئوفىتسېرلىرى ئىدى.

بۇ قىزلار بارا ـ بارا كەسپىي جەھەتتىن ئۆز سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ، پىشـىپ يېتىـــلىـــپ، زاۋۇتنىڭ ئاساسلىق تايانچلىـــرىدىن بولۇپ قالدى. بىرقانچەيلەن سېخ، بۆلۈم مەسئۇللىرى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، ياشلار ئىتتىپاقى، ئاياللار كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىـــرىدىن بولۇپ قالدى.

كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدىغان ئىـككـــى ئاشپەز

مېنىڭ بۇ بابنى يېزىشىمدىكى مەقسەت — بۇ ئىككى ئاشپەز ئۇستامنى چۆكۈرۈش ئەمەس. ئۇلار ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇلار پۈتۈن ئۆمرىنىڭ كۆپ چاغلىرىنى جاپا، سەرسانلىقتا ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن، ئەۋلادمۇ قالدۇرالمىغانىكەن. مەن بۇ يەردە ئۇلارنى يېزىش ئارقىلىق شۇ چاغدىكـــى تۇرمۇش شارائىتىمىزنى ياشلارغا بىلدۈرۈش ئارقىـــلىـــق، هازىرقى باياشات تۇرمۇشىمىزدا ئىسراپچىـــلىـــق بولمىسىكەن، هازىرقىـنىـــلا بىـــلىـــپ قالماي بۇرۇنقىسىنىمۇ بىلىپ قويۇپ، ھۇشىمىزنى يوقىتىپ قويمىساقكەن، دېمەكچىمەن.

بىزگە تاماق ئېتىپ بېرىدىغان بۇ ئىككى ئاشپەز ئۇستامنىڭ بىرىنىڭ ئېتى ئىبراھىم، يەنە بىرىنىڭ ئېتى مۇسا ئىدى. ئۇلارمۇ ئازادلىقتىـــن بۇرۇن گومىنداڭنىڭ تۆگە كارۋىنى باتالىيونىدا ئاشپەزلىك قىلغان، 1949 ـ يىلى ھەقىقەتكە قايتقانلار قاتارىدىكى خادىملار ئىدى. ئەينى چاغدا ھەر ئىككىسىنىڭ يېشى 50 ئەتراپىدا بولۇپ، ئاڭلىشىمچە ئۇلاردىن مۇسا بىر ئۆيلەنگەن بولسىمۇ، ئىبراھىم ئۆيلەنمىگەنىـــكەن، ئۇلارنىـــڭ ئاشپەزلىـــكتە تۈزۈكرەك ھۈنىـــرى بولمىغاندىن تاشقىرى تازلىق دېگەننى بىلمەيتتـــى. ئىبراھىم خوي ـ پەيلى ئىنتايىن ئوسال ئادەم ئىدى.

ھەر ئىككىسى يىل بويى توڭرا كۆينەك، مايلىق چاپان كىيىـپ، يۇندا ۋە ئاش سۇيـــى تۆكۈلۈپ ئۇستىبېشى قاسماقلىشىپ قانداق رەڭلىك رەختتىن تىكىلگەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان كىيىم، سۆرىمە كەش (بۇ سۆرىمە كەش ئەمەلىيەتتە تاپان تەرىپىنى كېسىۋەتكەن كونا لاتا خەي ئىدى) كـــيـــىـــپ يۈرۈشەتتى. ئايلاپ ـ ئايلاپ ساقال ـ بۇرۇتىنـــى ئالدۇرمايتتى. يۈز ـ كۆزلىرىنى سوپۇنداپ يۇمايتتى. تاماق ئەتكەندە قوللىـــرىنـــى يۇيۇپ تۇرىدىغان ـ تۇرمايدىغانلىقىنى بىلمەيتتۇق. بىزنى ھەپتىدە بىر قېتىم سايباغ رايونلۇق كوللېكتىـــپ مۇنچـــىغا چۆمۈلدۈرەتتى. لېكىن بۇ ئىككىسىنىڭ مۇنچـــىغا بارغانلىقىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

ئىبراھىم بىـــلەن مۇسا ئاشخانـــىغا يانداپ سېلىنغان كىچىككىنە كاتەكتەك ياتاقتا ياتاتتى. ياتاققا كىرىپ، كۆرۈپ چىققانلارنىڭ دېيىشىچە، بۇ ياتاق ئىنتايىن پاسكىنا ۋە قالايمىقان بولۇپ، ئىچـــى قاپقاراڭغۇ، ھـەمـمـە يـەرلـــرىـــنـــى تـور بـاغلاپ كەتكەنمىش. ھەربىيدىن تارقىتىپ بېرىلگەن يوتقان ـ كۆرپىسى، ئۇستىدىكى كىرلىك دېگەنلەر، تارقىتىپ بەرگەندىن بۇيان سۇ يۈزىنى كۆرمىگەن.

ھەر ئىككىلىسىنىڭ بىردىن بەش باڭلىق قەلەي كۇرۇشكىسى بار ئىدى. دەملەنگەن قارا چاي دۇغىدىن كۇرۇشكىنىڭ ئىچى بىلەن تېشى ئوخشاش قارا رەڭگە كىرىپ، قەلەي ياكى باشقا نەرسىدىن ياسالغانلىقىنى پەرق قىلغىلى بولمايتتى.

ئىبراھىمنىڭ شەپكىسى مەيلى يالاڭ ياكـــى پاختىلىق بولسۇن، قىش، ياز ھەرگىز بېشىـــدىن چۈشۈرمەيتتى. دائىم ئوڭ تەرەپكە قىڭغىر قىلىپ كەيگىنى ئۈچۈن چېكىلىكى قۇلىقىنىڭ ئۈستىگە توغرا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كېلەتتى. مۇسا يۇمىلاق باش، تاز بولغىنى ئۈچۈن چۆرىسىگە بىلىنەر - بىلىنمەس گۈل چېكىلگەن شاپاق دوپپىسىنى بېشىدىن چۈشۈرمەيتتى. لېكىن ئۇنىڭ دوپپىسىنىڭ تىكىلگەندىن بۇيان يۇيۇلۇپ باققان - باقمىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. مايلىشىپ كەتكەن بۇ دوپپا ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ئاق رەڭگىنى ئاللىقاچان يوقىتىپ، يۇندا رەڭگە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى.

مۇسا پاسكىنىچىلىقتا ئىبراھىمدىن پەرق قىلمىغىنى بىلەن ئادىمگەرچىلىكتە ئۇنىڭدىن چوڭ پەرق قىلاتتى.

ئىبراھىم ھەر كۈنى ئەتىگىنى ئورنىدىن تۇرۇپلا، يۈزىنىمۇ يۇماي ئاچ قورساققا سۇدېنىدىكى سېسىق جۇن ھارقىنى ئىچىۋېلىپ، كەچكىچە چالا مەست ھالەتتە «پەيزى سۈرۈپ» ئۇرۇش - جېدەل ئىچىدە تاماق ئېتەتتى. نەسىھەت قىلغان خەنزۇ باشلىقلارنى ئۇيغۇرچە، ئۇيغۇرلارنى خەنزۇچە تىللايتتى. بەزىدە ئاغزىغا كەلگەنچە رۇسچە بىرنېمىلەرنى دەپ تىللايتتى.

ئىبراھىم پىت كۆز، يۇمىلاق يۈز، يىل بويى يۈزىدىن كىچىك - كىچىك، بىلىنەر - بىلىنمەس مۇنەكلەر كەتمەيدىغان، قارا، ئوتتۇرا بوي، ئورۇق ئادەم ئىدى. بىز ئىككى يىلدەك ئۇنىڭ قولىدىن تاماق يەپ چىرايىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى كۆرمىگەنىدۇق. بەزىدە ئۇ كۆپرەك ئىچىپ قويغاندا، بىرەرسى كېلىپ، بىر نەرسىنى سوراپ قويسا، كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ، كىچىك پىت كۆزلىرىنى خۇمالاشتۇرغىنىچە:

— ياپتۇۋايمات سۇۋالىش، نېمە پەيزىمنى ئۇچىرىسەن؟ دەپ قولىدىكى ھورنان قىلىۋاتقان پارچە خېمىرنى ئېتىپ رۇسچە تىللايتتى. چۈنكى ئۇ ھورنان ئەتكەچ ھېلىقى سېسىق جۇننىڭ پەيزىنى سۈرەتتى. ئەگەر ئۇ ئادەم بىرەر ئېغىز گەپ ياندۇرۇپ قويىدىغان بولسا، مەسىلىنىڭ يۇقىرى پەللىسىدىكى ئالامەتلەرنى يۈزى بىلەن كۆزىگە يۈگۈرتۈپ پىت كۆزلىرىنى تەتۈر ئالايتىپ، كۆز ئېقىنى بولۇشىغا يوغانتىپ، مۇشتۇمىنى ئارىچىلاپ تۈگكىنىچە دەلدەڭشىپ ئالدىغا كېلىپ، قول - پۇتىنى تەڭ ئىشقا سالاتتى-دە، ئاتقان مۇشتى بىلەن تېپكى تەگمەي، ئۆزى ئارقىسىچە گۈپپىدە موللاق ئېتىپ چۈشەتتى. چۈنكى ئۇ مەسلىكتە نىشاننى خاتا كۆرۈپ يىراقتىن مۇشت ئېتىپ سالغانلىقى ئۈچۈن مۇشت بىلەن پۇتى بوشلۇقتا قالاتتى. ئۇنىڭ يىقىلغان جايى كۆپ ھاللاردا قاراڭغۇ ئاشخانىنىڭ ئاش سۇيىدىن زەيلىشىپ تېيىلغاق بولۇپ كەتكەن يېرىگە توغرا كېلەتتى. ئۇ شۇ ياتقانچە خېلى ئۇزۇن يېتىپ قالاتتى. بۇنداق چاغدا مۇسا غۇدۇڭشىغىنىچە ئۇنى خەنزۇچە تىللاپ ئۆزى يالغۇز ھورنان سالاتتى. ئەگەر ئىبراھىمنى كىمدە - كىم ئىچ ئاغرىتىپ يۆلەپ قوپۇرۇپ قويماقچى بولىدىكەن، ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دەلدەڭشىگىنىچە يۆلىگۈچىنىڭ بىخەستەلىكىدىن پايدىلىنىپ مۇشت بىلەن قۇلاق تۈۋىگە كېلىشتۈرۈپ بىرنى سىلىۋالغاندىن كېيىن ئارتۇق ئىشلەتكەن كۈچىدىن ئۆزى يەنە ئوڭدىسىغا چۈشۈپ كېتەتتى-دە، ئاندىن ناھايىتى تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى كۆزىنىڭ ئېقىنى كۆز چانىقىنىڭ ئەڭ چېتىگىچە چىقىرىپ، ئالغاي ھالەتتە ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ:

— ھۇ! ياپتىۋايمات سۇۋالىشلار، پالانى نېمەم ئۇچۇق قاپتىمۇ؟ جۇن ئىچسەم ئۆز پۇلۇمغا ئىچتىم، ھەي مۇساتاز، نېمىگە كۈلىسەن؟ . . . دېگىنىچە ياتىقىغا چىقىپ «يېشىلىش» ئۈچۈن يەنە جۇن ئىچىپ داۋاملىق «پەيزى» سۈرەتتى. شۇڭا ھېچكىم ئۇنىڭ يېنىغا بارالمايتتى. ھېچكىمنىڭ ئۆزىنىڭ يېنىغا بارالمىغانلىقىدىن پەخىرلەنگەن ئىبراھىم ئۆزىنى خۇددى «قەھرىمان» لاردەك ھېس قىلىپ ئاشخانا ئالدىغا چىقىۋالاتتى-دە، ئىككى پۇتىنى كېرىگىنىچە ماشىنا ئادەمدەك لىڭشىپ ئۆزىدىن شۇنچە يىراق تۇرغان ئادەملەرگە مۇشت ئاتاتتى. شامالغا ئاتقان مۇشتتىن ئوڭدىسىغا يىقىلىپ تېخىمۇ «يېڭى» ، سەت ھۈنەرلىرىنى كۆرسىتەتتى.

مۇسانىڭ مىجەزى ئۇنداق ئەمەس ئىدى. ئاز - تولا نومۇسنى بىلەتتى، ئادىمگەرچىلىكىمۇ بار ئىدى. ھاراق ئىچمەيتتى. بىزگە قولىدىن كېلىشىچە

ياخشىلىق قىلاتتى. لېكىن ئۇمۇ ئىبراھىمدىن قورقاتتى. ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولۇشنى خالىمايتتى.

بىز بەزىدە ئەمگەكتىن بۇرۇنراق قايتىپ كېلىپ تاماق پىشقىچە قورسىقىمىزنىڭ ئاچلىقىغا پايلىماي:

— مۇساكا! بىزگە بىردىن هورنان بېرىڭا، قورسىقىمىز ئېچىپ كەتتى، دېسەك، تۆت ئەتراپىغا قارىۋېتىپ، ئىبراھىمنىڭ يوقلۇقىدىن ياكى سەزمىگىنىدىن پايدىلىنىپ بىردىن هورنان بېرەتتى. خۇشلىقى تۇتۇپ قالسا، ئىككىدىن بېرىۋېتىپ:

— ئىبراھىم كۆرمەستە تېز چىقىپ كېتىڭلار، دەيتتى.

بىز ئۇنىڭ ئالدىدا مۇساكا دەيتتۇق، كەينىدىن مۇسا تاز دەيتتۇق. ئۇنىڭ بېشى ھەقىقەتەن گەدىنىگىچە قىزىل ئىدى.

ئوقۇغۇچىلار ئەترىتىدە ئاشپەز ئىككى بولغىنى ئۈچۈن، بىز ھەر كۈنى چۈش ۋە كەچتە 3 تىن 5 كىچە بالا نۆۋەت بىلەن ياردەمگە كىرەتتۇق. ھەرقېتىم ياردەمگە كىرگەنلەردىن، ئۇلارنىڭ تاماقنى قانداق ئەتكەنلىكىنى كۆرگەنلەرنىڭ نەچچە كۈنگىچە ئىشتىيى تۇتۇلۇپ، تاماق يىگۈسى كەلمەيتتى.

ئۇلارنىڭ ھۈنىرى توغرىسىدا بىرنېمە دېمەك ھەقىقەتەن تەس. شەرت - شارائىت مەسىلىسىمۇ بار. لېكىن بىزگە كۈندە ئېتىپ بېرىدىغان تاماقتىن قارىغاندا، ئۇلارنى ئاشپەز دېگىلى بولمايتتى. گومىنداڭنىڭ تۆگە كارۋىنى باتالىيونى بىلەن يۈرۈپ ئۆزلىرى مەجبۇرىيەت يۈزىسىدىن بۇ يولغا ماڭغان بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى بىزنىڭ تامىقىمىز ئادەتتە ئارىلاشما ئۇننىڭ هورنېنى، ئۇماچ، ئارىلاپ ساپ بۇغداي ئۇنىدا چىمچىلاق قولدەك كېسىلگەن چۆپلۈك سويۇق ئاش، ئۇماچتەك يۇمشاق پىشقان گاڭپەن، يېسىۋىلەك قورۇمىسى، يېسىۋىلەك شورپىسى (ئەمەلىيەتتە قورۇما قورۇپ بولغان قازاننىڭ سۈيى)، چوڭ - چوڭ توغرالغان ياڭيۇ، چالا پىشقان كاللەك بەسەي قاتارلىقلار ئىدى. بەزىدە تېخى ئەمدىلا ئىسسىق ئۆتكەن يېسىۋىلەك، كاللەك بەسەي قورۇمىلىرىنى ئەپچىقىپ بېرەتتى.

ھېيت - بايرام كۈنلىرى تاماقنى ياخشىلايمىز دەپ گۆش، مايلار كۆپەيتىلگەندىمۇ، تاماقنىڭ تۈرى يەنە شۇ بىرقانچە خىلدىن كۆپەيمەيتتى. تەممۇ بۇرۇنقىدىن ئانچە پەرق قىلىپ كەتمەيتتى. بەزىدە نان يېقىپ بېرەتتى، ئۇ نانلار بۇغداي ئۇنىنى قۇرۇق ئۇن قىلىپ، قوناق ئۇنى بىلەن ئۇششاق سۆك ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلاتتى، شۇڭا چوكىنىڭ ئۈچى پاتقىدەك يېرىلىپ كېتەتتى ۋە چالا پىشاتتى. بۇنىمۇ مۇسا ياقاتتى، ئەسكەرلەر ياردەم قىلاتتى، ئىبراھىم تونۇرغا يېقىن كەلگىلى ئۇنىمايتتى.

مۇنداق بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ: بىز كېلىپ 2 - يىلى ئەتىيازدا كىرسىن تۆكۈلۈپ كەتكەن سۆكتىن ئېتىلگەن قويۇق ئۇماچنى بىر ئايدەك كۈندە بىر قېتىم ئىچتۇق. كىرسىننىڭ قەيەردە تۆكۈلۈپ كەتكەنلىكىنى بىلمەيتتۇق. ئۇنى ئىچمەيمىز دەپ پىكىرمۇ بېرەلمەيتتۇق. بۇ تاماق گېلىمىزدىن ئۆتمەيتتى. بىز ئاچ قورساق ئاشخانىغا ئالدىراپ كىرەتتۇق، بىراق، ھېلىقى ئۇماچنى كۆرگەن ھامان، قورسىقىمىز تويۇپ قالاتتى. يېمەيلى دېسەك، قورساق ئاچ، يەيلى دېسەك، ئىچىمىزگە يۇتقانچە تېشىغا يېنىپ چىقاتتى، ئاغزىمىزدا قايتا - قايتا ئۆمەللەپ، كۆزىمىزنى يۇمۇپ تۇرۇپ مىڭبىر تەسلىكتە يۇتىۋېتەتتۇق-دە، ئەتىدىن - كەچكىچە كىرسىن كېكىرىپ يۈرەتتۇق.

ھەممىدىن بەك ئەلەم قىلغىنى، مۇشۇ بىر ئاي جەريانىدا ئىبراھىم بىزنى كۈندە دېگۈدەك تىللىدى.

— تاماقنى يامان دەپ كېتىشەتتىڭ ھارىملار، ئەمدىغۇ تويۇشقانسەن؟ ئۆيۈڭدە نېمە يېيىشەتتىڭ؟... نېمە ماڭا قاراپ كېكىرىشىسەن؟ مەن ئاتامنىڭ ئىسكىلاتىدىن ئەپچىقمىسام، پىكرىڭ بولسا باشلىقلىرىڭغا دېيىشمەمسەن؟ يېيىشمىسەڭ پالان نېمىنى يېيىش... كىسپۇرۇچ ھارىملار...

ئىبراھىم چالا مەستلىكتە كۆرگەنلا ئادەمنى ئەنە شۇنداق تىللار بىلەن تىللاپ ئىككى كۆزىنىڭ ياختىسىنى چىقىرىپ مەستلىكتىكى ئەڭ ئەسەبىي ھەرىكەتلەرنى نامايەن قىلغىنىچە كېتىپ قالاتتى.

ئەمگەكتە چېنىقىش

بىز كەلگەندە زاۋۇت جىددىي قۇرۇلۇۋاتقانىكەن.

بىر قىسىم سېخلارنىڭ تاملىرى قوپۇرۇلۇپ بولغان بىلەن ئۈستى تېخى يېپىلمىغانىدى. كۆپ قىسىم سېخلارنىڭ ئۇلى ئەمدىلا كولىنىپ ياپلاق تاشتىن ئۇل بېسىلىشقا باشلىغان، يەنە بىر قىسمىغا بولسا، ئەمدىلا ئۇل سىزىقى تارتىلىۋاتقانىكەن.

بۇ زاۋۇتتىكى قۇرۇلۇشنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، سېخ، بۆلۈم، ئىسكىلاتلارنىڭ ئۈستى ياغاچ بىلەن يېپىلغان، تورۇسى لاي لەمپە قىلىنغان، بۇ ھەم مۇرەككەپ، ھەم ئىنچىكە ئىش بولغاچقا، سۈرئەت خېلىلا ئاستا بولاتتى.

سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەن 1 - تۈركۈمدىكى 318 ئىستانوك، 308 يۈرۈش قورال - سايمان - ئۈسكۈنە ھەرقايسى سېخلار ئالدىدىكى مەيدان ۋە باش ئامبار مەيدانىدا پىچتى بۇزۇلماي ساندۇق - ساندۇقلاردا تىزىلىپ تۇراتتى.

زاۋۇت ئەشۇ كۈنلەردە كېچە - كۈندۈز قايىنام تاشقىنلىق ئىچىدە قۇرۇلماقتا ئىدى. لېكىن ئۇ چاغلاردا ئۈرۈمچىدە توك قىس بولغىنى ئۈچۈن، قۇرۇلۇش سۈرئىتى تەسىرگە ئۇچرىماقتا ئىدى. شۇڭا زاۋۇت 750 كىلوۋاتلىق سەلەركە گېنېراتورىنى ئۆزى قۇراشتۇرۇپ ئىشقا كىرىشتۈردى. بۇنىڭ بىلەن توكتا ئۆزىنى 60% قامداپ قۇرۇلۇش جەريانىدىكى توك يېتىشمەسلىكتەك چوڭ مەسىلىنى ھەل قىلدى.

شۇ چاغلاردىكى كېچىلىك مەنزىرىلەر ھېلىمۇ كۆز ئالدىمىزدىن كەتمەيدۇ. كەچ كىرىشى بىلەن پۈتۈن دائىرىنى جىمىرلاپ يېنىپ تۇرغان ئېلېكتر چىراغلىرىنىڭ نۇرلىرى قاپلاپ خۇددى كۈندۈزدەك يورۇتۇپ، زاۋۇتنى بايرام تۈسىگە كىرگۈزەتتى. ئېلېكتر نۇرلىرىغا تەككەش بولغان سېخ ئۆگزىلىرى، ئېگىز مۇنارلار، يول بويلىرىدىكى كۈمۈش رەڭلىك سۆۋۈركا ئۇچقۇنلىرى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك مەنزىرە پەيدا قىلىپ، كىشىلەرنى ئۆز - ئۆزىدىن زوقلاندۇرۇپ، غەيرەت ئۈستىگە غەيرەت قوشاتتى.

قۇرۇلۇش قوماندانلىرى، پىلانلىغۇچىلار، تەشكىللىگۈچىلەر، تېخنىكلار، ئىنژېنېرلار كېچە - كۈندۈز ئۇ دائىرىدىن بۇ دائىرىگە، ئىش مەيدانىدىن ۋاقىتلىق ئىشخانا قىلىنغان چېدىر ئۆيلەرگە، ئالدىراپ كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى. ئىشچىلار ھەممە يەردە خۇددى چۈمۈلىدەك تىنىم تاپماي مەشغۇلات قىلاتتى. بىكار تۇرغان ياكى لاغايلاپ يۈرگەن بىرمۇ ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى.

بىزنىڭ ھۈنىرىمىز ياكى پەممىز يوق ئىدى. شۇڭا بىزگە مەلىكىلىك ئىشلارنى قىلدۇرمايتتى. قىلغىلار دېگەندىمۇ ھازىرچە قىلالمايتتۇق، شۇڭا قەيەردە كۈچ سەرپ قىلىدىغان ئاددىي، ئېغىر، جاپالىق، ئۆلچەمسىز ئىش بولسا، بىزگە تەقسىم قىلىپ بېرىلەتتى. بەزى چاغلاردا زاۋۇتتا بىر قىلغۇدەك ئاشۇنداق ئىشلار بولماي قالسا، ھەربىي رايون قارمىقىدىكى باشقا ئورۇنلارنىڭ ئىشىنى قىلىشقا ياردەملىشەتتۇق ياكى ئۆستەڭ چاپىدىغان، يېڭىدىن يول ئاچىدىغان، يازدا ئۆگزىلەرگە كاكۇل لاي سالىدىغان، پاسكىنا سۇلارنى چىقىرىۋېتىدىغان ئىجتىمائىي ئەمگەكلەرنى قىلاتتۇق.

شۇ چاغدا ئۈرۈمچىدە نەنمەن سېپىل ئېغىزىدىن شىياۋشىزىغىچە بولغان ئارىلىقتا 200 — 300 مېتىردەك ئۇزۇنلۇقتا ئاسفالت يول بار ئىدى. قالغان يوللار ئوڭغۇل - دوڭغۇل شېغىللىق يول ئىدى. ئارقا كوچىلار يىل بويى پاتقاق قۇرىمايدىغان، سېسىق سۇ يوقىمايدىغان كۆلچەكلىك ۋە ئازگاللىقلار بولۇپ، قارا پاتقاقتىن چىققان سېسىق پۇراق ئەتراپنى قاپلاپ تۇراتتى.

1952 - يىلىنىڭ ئاخىرى، بىزنى بىر ئايدىن ئارتۇق دېموكراتىيە يولىنىڭ خەلق كىنوخانىسىدىن شىياۋشىمىنىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئۇلىنى ئېچىشقا سالدى (بۇيەر ئەسلى بىر تۆككان خورجانىڭ سېيلىكى ئىدى. ئەسلىدىكى يول ئۇلى بولسا، بىر چىغىر يولدىن پەيدا بولغان ھارۋا يولى ئىدى)، بىز يول ئۇلىنى ئاچقاندىن كېيىن شېغىل تۆكۈپ چىڭدىدۇق، ئاسفالت يېيىتىدىغان چاغدا بىزنى يۆتكەپ كەتتى.

قىش كىرىش بىلەن ئۈرۈمچى ئۇن زاۋۇتىنىڭ ئۇنى شەھەرنى تەمىنلىيەلمەي قالدى. بىزمۇ شەھەر خەلقى بىلەن ئوخشاش ناھايىتى تەستە ئەتىيازغا چىقتۇق (ئۇ چاغدا ئۇن زاۋۇتى ھازىرقى داشمەن پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ئورنىدا ئىدى)، باش

ئەتىياز كىرىپ ئېرىقتا سۇلار چىرمىدان بولۇپ ئېقىشقا باشلىغان هامان، ئىككى بەن ئەسكەر 10 نەچچە هارۋا بۇغداي، قوناقنى باجاخۇدىكى تۈگمەنلەرگە ئاپىرىپ، نەچچە كۈنگىچە دۇم يېتىپ قوپۇپ، ئۇن تارتىپ كەلدۇق. قىزىقى شۇكى ئۈرۈمچىنىڭ تۈگمەنلىرى چەنۇبىنىڭ تۈگمەنلىرىدەك ئاستىن تېشى جىم تۇرۇپ، ئۇستۈن تېشى چۆگىلىمەي، ئەكسىچە ئۈستۈن تېشى جىم تۇرۇپ، ئاستىن تېشى چۆگىلەيدىكەن، بىز بۇنىڭغىمۇ هەيران قېلىشتۇق.

بىز 1952 - يىلى ئەتىيازدا كېلىپلا ئەمگەككە كىرىشىپ كەتتۇق. يازدا پۈتۈن كۈن ئەمگەك قىلدۇق. پۈتۈن كۈن دېگىنىمىز 8 سائەتلىك ئىش ۋاقتى بولماستىن، بەلكى ئەتىگەنلىك تاماقتىن تاكى كۈن ئولتۇرغىچە بولغان ئارىلىق ئىدى. ئەگەر شۇ كۈنلۈك ۋەزىپىمىز تۈگىمەي قالسا، تېخىمۇ كەچ قايتاتتۇق. چۈشتە پەقەت بىر سائەتلا تاماق ۋاقتىمىز بار ئىدى. بىز ۋاقىتنى چىڭ تۇتاتتۇق. تاماق يېگەچ ئىش مەيدانىدىكى خالىغان جايدا ئېغناپ بەل، پۇت، قوللىرىمىزنى ئۇخشىۋالاتتۇق. قىش كىرگەندىن كېيىن يېرىم كۈن ئەمگەك قىلىپ، يېرىم كۈن ئۆگىنىش قىلاتتۇق. ئەگەر جىددىي ئەمگەك ۋەزىپىسى چىقىپ قالسا، ئۆگىنىشنى توختىتىپ قويۇپ پۈتۈن كۈن ئەمگەك قىلاتتۇق.

ئۇ يىللاردا قۇرۇلۇش قىلىش شارائىتى ناچار ئىدى. زامانىۋى ماشىنا - ئۈسكۈنە، قېلىپلار يوق ئىدى. بولۇپمۇ يۇرۇشلەشكەن چوڭ قۇرۇلۇشلار مۇرەككەپ ئىش تەرتىپلىرىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزۈلەتتى.

مۇنداق بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ: زاۋۇتنىڭ ئاساسلىق ئىمارەتلىرى پۈتكىچە، بىز 2 يىلدەك قاتۇرۇپ بولۇنغان بىتوندىكى شال قېلىپلارنى ئاجرىتىش، قېلىپلارنىڭ يۈزىدىكى قېتىپ قەقەچ بولۇپ كەتكەن بېتون يۇقۇندىلىرىنى قىرىپ چىقىرىش، قېلىپلاردىكى چوڭ، كىچىك مىقلارنى سۇغۇرۇش، ئاندىن ئۇنى تۈزلەش، يەنە ئىشلىتىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلغاندۇق. بىزگە بۇ ئىشلارنىڭ ئايىغى چىقمايدىغاندەكلا كۆرۈنەتتى، پۈتۈن ئۆمرىمىز خۇددى مۇشۇ ئىش بىلەنلا ئۆتىدىغاندەك هېس قىلاتتۇق. هەر كۈنى «تازىلانغان» شاللارنى ئۆگزى بويى دۆۋىلىۋېتەتتۇق. تۈزلەنگەن كونا مىقلارنى قول هارۋىلارغا بېسىپ، يېڭىدىن ئىش باشلىغان قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىغا ئاپىراتتۇق. . .

بۇ يېڭى ئازاد بولغان يىللار بولغىنى ئۈچۈن، ماددىي ئەشيا ئىنتايىن قىس ئىدى. شۇڭا هەرقانداق ماددىي نەرسىنى ناهايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن هېسابلاپ تېجەپ ئىشلىتەتتۇق. كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەكتە قاتتىق تېجەشلىك بولۇش تەشەببۇس قىلىناتتى. مەسىلەن: كىيىم - كېچەك جەهەتتە «يېڭى چاغدا كەيگىن ئۈچ يىل، كونىسىنى يەنە كەيگىن ئۈچ يىل، ئاندىن كەيگىن يۇيۇپ، ياماپ يەنە ئۈچ يىل» دەيدىغان تەشەببۇس بار ئىدى.

قېلىپقا ئىشلىتىلگەن شال ۋە مىقلارنى تاكى يارىماس بولۇپ قالغانغا قەدەر تەكرار - تەكرار ئىشلىتەتتۇق. بېتوندىكى شال قېلىپلارنى چۇۋۇش ئىشىنى ئۈستىلىرىمىز ئاسانلىقچە بىزگە قىلدۇرمايتتى. چۈنكى بىرى، بىزنى كىچىك، ئېگىزدىن چۈشۈپ كېتىدۇ، خەتىرى بار دەپ قارىسا، يەنە بىرى، پەمى يوق، شاللارنى سۇندۇرىۋېتىدۇ، يېرىپ قويىدۇ دەپ قارايتتى. بۇ يېنىكرەك كۆرۈنگەن بىلەن ئېغىر ئىش ئىدى. كۈندىلىك نورمىمىز بار ئىدى. ۋەزىپىنى تۈگەتكىچە بەللەر مۈكچىيىپ كېتەتتى. خەتىرىمۇ چوڭ ئىدى. سەللا بىپەرۋالىق قىلساق شالدىكى يوشۇرۇن مىقلار پۇتىمىزنىڭ تاپان، ئالقانلىرىغا كىرىپ كېتەتتى.

زاۋۇت قەرەللىك هالدا پۈتۈن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى كونا تۆمۈر - تەسەكلەرنى يىغىش، مىق تېرىش، كونا زاپچاسلار ئىچىدىن ئىشلەتكىلى بولىدىغانلىرىنى تاللاشقا سەپەرۋەر قىلىپ تۇراتتى. شۇڭا بىز ئىشقا بارغىچە، ئىشتىن يانغىچە ۋە باشقا پائالىيەت ئېلىپ بارغان چاغلاردىمۇ ئەتراپىمىزغا قاراپ مېڭىپ ئۇچرىغان مىقلارنى تېرەتتۇق. نورمىمىز توشقاندىن كېيىن يۇقىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، يېڭى ۋەزىپە ئالاتتۇق. كېيىنكى

كۈنلەردە ئەتراپىمىزدىكى ئىدارە ۋە خەلق ئىچىدە: «‹ئۆكتەبىر› نىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى مىق تاپىمىز دەپ قەيەرگە بارسا يەرگە قاراپ ماڭىدىكەن» دېگەن چاقچاقمۇ تارقالغانىدى.

بىز كېلىپ 2 - يىلى يازنىڭ تازا ئىسسىق كۈنلىرىدە يامالىق تېغىدىكى مۇنار ئاستىغا يېقىن جايدىن قارا ياپلاق تاش قازدۇق (ئەسلىدىكى مۇنار 70 - يىللارنىڭ قايسى بىر يىلى بىر قېتىملىق قاتتىق بوراندا ئۆرۈلۈپ چۈشتى، ھازىرقى مۇنار كېيىن ئورنىتىلغىنى)، بۇ تاشلاردىن چوڭ بولسا 1 پارچىدىن، كىچىك بولسا 2 پارچىدىن يۈدۈپ، تاغ باغرىلاپ چۈشۈپ، ئۆدۈللا زاۋۇتقا ئەكىرەتتۇق. بەزىدە 2 سەپ، بەزىدە 4 سەپ بولۇپ چىقىپ، چۈشۈۋاتقان سېپىمىز، تۆۋەندىن قارىغان ئادەمگە خۇددى ئۈۋىسىدىن چىقىپ ئۇزۇق ئىزدەشكە كېتىۋاتقان چۈمۈلىلەر سېپى بىلەن ئوزۇقلۇقنى ئۈۋىسىغا توشۇپ ماڭغان چۈمۈلىلەر سېپىنىڭ ھەرىكىتىنى ئەسلىتەتتى.

بىزنىڭ ئەخمەت تۆكچى دېگەن بىر تەرجىمانىمىز بار ئىدى. ئۇ كۈندە ئىش بېشى بىلەن بىرگە يۈرۈپ تەرجىمانلىق قىلاتتى. لېكىن زادى ئەمگەككە قاتناشمايتتى. ئىش بېشى بىلەن بىرگە تاغ باغرىدىكى ئېرىق بويىدا ئۆسكەن ياخشاق قارىياغاچ سايىسىدا ئولتۇرۇۋېلىپ، قولىدىكى قەلەي كاناپچىدىن:

— يولداشلار، غەيرەت قىلايلى! بىر كۇب مېتىر تاش توشۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغانلار بۈگۈن كەچلىك تاماقتا گۆشلۈك قورۇما بىلەن بۇغداي ھورنىنى يەيدۇ. ئورۇندىيالمىغانلار يېسىۋېلەك شورپىسى بىلەن قوناق ھورنىنى يەيدۇ، دەپ توختىماي ۋارقىراپ تۇراتتى. بىز دۈمبىمىزدىكى سېرىلىپ كېتىۋاتقان ياپلاق تاشلارنى كۆچەپ ئۈستۈن قىلىپ، بىر قولىمىزنى بوشىتىۋالغاندىن كېيىن پېشىمىز بىلەن يۈز - كۆزلىرىمىزدىن تامچىلاپ ئېقىۋاتقان تەرلەرنى ئېرتقاچ ئۇنىڭغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ پەسكە قاراپ ماڭاتتۇق. ئۇ، ئۆز ئۆزىدىن گۇمانلىنىپ:

— نېمىگە ئالىيىشىسەن؟ بۇ گەپنى مەن قورسىقىمدىن چىقىرىپ قوشۇۋالمىدىم، ئىش بېشىنىڭ دېگىنىنى دېدىم، -دەيتتى.

ئەمەلىيەتتە، بۇ گەپلەر ئىش بېشىنىڭ گېپى بولماستىن ئەخمەت تۆكچىنىڭ تېپىۋالغان گېپى ئىدى. ئۇ يالغان گەپنى خالىغانچە قوشۇشنىڭ تېپى ئىدى. چۈنكى ئىش بېشىنىڭ بىزنىڭ نېمە يېيىشىمىز بىلەن كارى يوق ئىدى. ئۇ ئىش كۆرسىتىپ بېرىپ، ئىشقا سېلىشنىلا بىلەتتى. ئاخشام بولغاندا ئۇمۇ ئۆز بۆلۈمىگە كېتەتتى، بىزمۇ ئۆز ئەترىتىمىزگە كېتەتتۇق.

شۇ يىلى قىشتا بىز دۆڭسەن تېغىدىن سېرىق ياپلاق تاش قازدۇق. بۇ خىل تاشنىڭ چىداملىقى يۇقىرى بولۇپ سېخنىڭ تام ئۇللىرىغا ئىشلىتىلەتتى. بىز ئالدى بىلەن ئۇل قوپۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ياپلاق تاشلارنى توشىدۇق. كېيىن ئۇلچەمگە توشمايدىغان تاشلارنى ئاسفالت يولغا ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر ئادەم كۈنىگە 1 كۇب مېتىردىن ياڭاقتەك چوڭلۇقتا ئۇلچەملىك سوقۇپ چىقتۇق. ئاندىن ھېلىقى نەنجىڭلىك شوپۇر قىزلارنىڭ ماشىنىسىدا 5 - ئايغىچە زاۋۇتقا توشىدۇق.

رۇس ئىنژېنېرلىرى بۇ تاشلارنى بىزگە قايتا - قايتىلاپ يۇغۇزدى. بىز بىر تەرەپتىن ھەيران قالساق، بىر تەرەپتىن غودۇڭشۇپ:

— «ئورۇس دېگەننىڭ قىلمايدىغىنى يوق خەقكەن، تاشنىمۇ شۇنداق پاكىز يۇغۇزغان بارمۇ؟ بەربىر يەنە توپىنىڭ ئاستىدا قالىدىغان تۇرسا؟ بىزنى بىكار بولۇپ قالىدى، دەپ شۇنداق قىلامدىغاندۇ؟- دېيىشەتتۇق. كېيىن بىلسەك، بۇنداق راسلانغان ماتېرىياللاردىن ياسالغان ئاسفالت يوللار ئۇزۇن يىللارغىچە كاۋاكچىلار پەيدا بولماي، يول ئاسانلىقچە بۇزۇلمايدىكەن. ئەمەلىيەتتىمۇ «ئۆكتەبىر» تراكتور زاۋۇتىنىڭ شۇ چاغدا ياسالغان ئاسفالت يوللىرى 47 يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندىمۇ ناھايىتى بېجىرىم تۇرماقتا.

قۇرۇلۇشقا مەسئۇل بىر رۇس باش ئىنژېنېرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى خوبلىنكوف بولۇپ، ۋەتەن ئۇرۇشىدا يارىلىنىپ، بىر پۇتى مايماق ساقىيىپ

www.uyghurkitap.com

قىلىپ مېيىپ بولۇپ قالغانىكەن. ئۇ كۆك كۆز، سېرىق چاچ، 50 ياشلار چامىسىدىكى ئوتتۇرا بوي ئادەم ئىدى. ناكا پۇتى تەرەپتىكى قولىدا كالتىراق بىر ھاسا تاياق تۇتۇۋالاتتى. 2 — 3 قەۋەتلىك ئىمارەتلەرگە باراۋەر قىلىپ ياسالغان ۋاقىتلىق تاختاي پەلەمپەيلىك شوتىلاردىن ئىمارەت ئۇستىگە، سېخ ئۆگزىلىرىگە باشقىلارنىڭ ياردىمىسىزلا چىقىپ كېتەتتى.

ئۇ ئۆلچەملىك قاتتىق ئىجرا قىلىدىغان ئادەم ئىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ بېتون ئارىلاشتۇرۇش، قۇيۇش تەلىپى ناھايىتى يۇقىرى ئىدى. سېمونت، قۇم، شېغىل، سۇلارنىڭ نىسبىتىنى ئازراقمۇ ئۇنداق ياكى مۇنداق قىلىپ قويۇشقا يول قويمايتتى. ئۇ، ئارىلاشتۇرۇلغان بېتونلارنى كۈندە بىرقانچە قېتىم ئارىلاپ تەكشۈرۈپ تۇراتتى. ئەگەر ئازراقلا نىسبەت بۇزۇلۇش ئەھۋاللىرى كۆرۈلسە مۇناسىۋەتلىك خادىملارنى قاتتىق تەنقىد قىلغاندىن تاشقىرى، ھېچقانداق ئىككىلەنمەي، قولىنى بىر سىلكىپلا بېتون لاي ئېتىۋاتقان ماشىنىنى توختاتقۇزۇپ، ئالدىقاچان ئېتىلىپ بولغان بېتون لايىنى ماشىنا - ماشىنىلاپ كېرەكسىزگە چىقىرىپ تۆكتۈرۈۋېتەتتى.

بىز پار قازان سېخىنىڭ ئۇل تېمىنىڭ 3 - قەۋىتىگە قولدىن - قولغا ئۆتكۈزۈپ خىش ئېتىپ بېرىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىنژېنېر خوبلىنكوۋ سوۋېتلىك، جۇڭگولۇق بىرقانچە خادىمنى ئەگەشتۈرۈپ ئىش مەيدانىغا كەلدى. ئۇ پارقازان سېخىنىڭ ئىشىك بېشىغا قاتۇرۇلغان بېتون لەمپىگە سىنچىلاپ قاراپ بېتون يۇقۇندىسىنى يىمىرىپ باقتى، ئاندىن بىرقانچە جايدىكى چوڭ - كىچىك كاۋاكچىلارنى كۆرگەندىن كېيىن، قاتتىق چېچىلىپ نېمىلەرنىدۇ دەپ بولۇپلا دوڭغۇسلىغىنىچە كېتىپ قالدى. ئەتىسى بىزنىڭ ئىش بېشىمىز كېلىپ:

— سىلەر بۈگۈندىن باشلاپ تام قوپۇرۇشقا خىش ئاتمايسىلەر. مۇشۇ بېتوننى چاقىسىلەر، - دېدى ئۇ ئاللىقاچان قېتىپ بولغان، قېلىپلىرى ئېلىۋېتىلگەن ھېلىقى لەمپىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ۋە:

— قانچە كۈندە چېقىپ بولىسىلەر؟ - دەپ بىزدىن سورىدى.

— ئۇنى كۆپ ئادەم ئىشلىگىلى بولمايدۇ، 5 باڭلىق بولقا بىلەن نۆۋەتلىشىپ چاققاندىمۇ 20 كۈن كېتەر، - دېدۇق.

— ياق، بولمايدۇ، - دېدى ئىش بېشى.

— ئۇ شۇنچە ئېگىز يەردە تۇرسا، ھەم قېلىن تۇرسا، ئۇ يەردە كۆپ ئادەم مەشغۇلات قىلغىلى بولمايدۇ، - دېدۇق بىزمۇ گېپىمىزدە چىڭ تۇرۇپ.

— سوۋېت ئىنژېنېرى ماڭا پەقەت 10 كۈنلۈك مۆھلەت بەردى، بۇنىڭدىن 1 كۈن، 1 سائەت ۋاقىتنىمۇ ئارتۇق بەرمەيمەن. سىلەر 3 ئىسمېنا بولۇپ 24 سائەتلەپ ئىشلەڭلار، بولامدۇ؟ دېدى - دە، كېتىپ قالدى.

بىز خىش ئېتىشتىن قۇتۇلۇپ قالغىنىمىزغا ناھايىتى خۇشال بولغاندۇق. چۈنكى ئۇزۇلدۇرمەي سوغۇق سۇ قۇيۇپ تۇرىدىغان ھۆل خىشنى بىرقانچە سائەتلەپ يۇقىرىغا ئاتقاندىن كېيىن بەدەنلىرىمىز ئۇرۇۋاتقاندەك ئاغرىپ، بىلەكلىرىمىز ئۈزۈلۈپ كېتىدىغاندەك بولۇپ كېتەتتى. 15 كۈنلۈك دەپ بەرگەن بوز يىپ پەلەي شۇ كۈنلا يىرتىلىپ 10 بارمىقىمىزنىڭ ئۇچىدىكى لوق گۆشتىن تەڭلا قان تەپچىپ چىقاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭ خەتىرىمۇ چوڭ ئىدى. بىر پارچە خىشنى 3 ئادەم قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ بېرەتتۇق. سەللا ئېھتىيات قىلمىساق ئاتقان خىش يېنىپ كېلىپ بېشىمىزغا چۈشەتتى. شۇڭا بۇ قارار بىزگە تازا خۇش ياققانىدى. لېكىن بۇ ئىشقا كىرىشىپ 2 كۈن بولغاندىن كېيىن، بۇ ئىشتىن بۇرۇنقى ئىشىمىزنىڭ يېنىكلىكىنى ھېس قىلدۇق.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

تەھرىرلىگۈچى: غوپۇر ھوشۇر نىيازى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

داڭلىق قوشاقچى ۋە ئەلنەغمىچى ئېلاخۇن كۆككۆز

مەخمۇت زەئىدى

(ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئورنىدىن)

ئېلاخۇن تىلىۋالدى (كۆككۆز) ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ساھەسىدە كۆزگە كۆرۈنگەن خەلق قوشاقچىسى شۇنداقلا ئەلنەغمىچى. ئۇ 1866 ـ يىلى غۇلجا شەھرى قازانچى مەھەللىسىدە نامرات دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1 يېشىدا ئاتىسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئانا تەربىيىسىدە چوڭ بولغان. موللا بىلال نازىم بىلەن زامانداش بولغان ئېلاخۇن كىچىكىدىن تارتىپلا ناخشا ـ قوشاققا ھېرىس بولغان. ئەلنەغمىچىلەر ۋە قوشاقچىلاردىن ئەلنەغمە، قوشاق ئۆگىنىپ تېزلا ھازىر جاۋاب قوشاقچى بولۇپ يېتىشىپ چىققان.

ئېلاخۇن ئاكىنىڭ ھاياتىنىڭ تەڭدىن تولىسى جاپا ـ مۇشەققەتتە ئۆتكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ ناخشا ـ قوشاقلىرىدا جاھالەتكە، قاراڭغۇ زۇلمەتكە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ غەم قايغۇسى، ئارزۇ ـ ئۇمىدلىرى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

1924 ـ يىلى ياڭ زېڭشىن ئۆلكىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىلغار شەخسلەرنى تەقىپ قىلغان. قەشقەردىن ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم باشلىق 7 كىشى ئاقسۇغا، ئىلىدىن ئېلاخۇن كۆككۆز، سۇلايمان قاتارلىق بىرنەچچەيلەن ئۈرۈمچىگە سۈرگۈن قىلىنغان.

ئېلاخۇن سۈرگۈن قىلىنغاندا 50 ياشتىن ئاشقان بولۇپ، تېنى ناھايىتى تېمەن ۋە ساغلام ئىدى. ئۇ تۆمۈر قەپەزگە سولىنىپ، پۇتىغا كىشەن، قولىغا كويزا، بويىنىغا تاقاق (شال) سېلىنغان ھالەتتە ئۈرۈمچىگە ياياق ئېلىپ مېڭىلغان. ئۇ يول بويى ئېغىر زۇلۇم ئالدىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويمىغان. ناخشا ـ قوشاق ئېيتىپ، زالىملارغا تىز پۈكمەيدىغان باتۇرلۇقى ۋە قەيسەر ئىرادىسىنى نامايان قىلغان. تەلكىدىن ئۆتكەندە مۇنداق دەپ قوشاق توقۇغان:

تەلكىنىڭ داۋىنىدىن،
كارۋان توختىماي ئۆتتى.
سۇلايمان يىغلىغان بىلەن،
ئېلاخۇن يىغلىماي ئۆتتى.

ئېلاخۇن كۆككۆز بىلەن سۇلايمان ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېلىنگەندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ئۇلارنى قەپەز بىلەن يامۇل دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئېسىپ قويغان. ئېلاخۇن جان تۇمشۇققا كەلگەن ھالقىلىق پەيتتىمۇ قىلچە بوشاشماي تۆۋەندىكى قوشاقنى توقۇغان:

يېڭى چىققان تور ياغلىق،
ئاق قەپەزگە ئوراغلىق.
ئېلاخۇن ھەم سۇلايمان،
تار قەپەزدە سولاقلىق.
ئاي بېشى يېڭىن،
بولۇر چوڭ يېغىن.
بەگلىرىڭ قالماس،
كەلسە سەل ـ ئېقىن.

قىرغۇچى گۈلى ئۇستام ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى

هاجى ياقۇپ ئۆمەر

قىرغۇچىلىق ھۈنىرى تۇرپانغا 1736 - يىللىرى خوتەنلىك گۈلى ئۇستام تەرىپىدىن تارقىتىلغان. مۇشۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ھېسابلىغاندا، قىرغۇچىلىق ھۈنىرىنىڭ تۇرپانغا تارقالغىنىغا تەخمىنەن 260 يىل بولغان بولىدۇ.

گۈلى ئۇستام ئەسلى خوتەنلىك بولۇپ، كىچىك چېغىدىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قالغان. ئۇ 20 ياشلارغا كىرگەندە شۇ جايدىكى بىر ئۇستامدىن قىرغۇچىلىقنى ئۆگەنگەن. 22 ياشقا كىرگەندە يېتىملىك دەردىدە، قۇرۇق يەل - يېمىش يۆتكەپ ساتىدىغان سودىگەرلەرگە ياردەملىشىپ تۇرپانغا كېلىپ، مۇشۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇ بۇ يەردە تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن قىرغۇچىلىق ھۈنىرى بىلەن شۇغۇللىنىش نىيىتىگە كەلگەن. ئۇ تۇرپان بازار ئەتراپىدا قىرغۇچىلىققا كېرەكلىك ياغاچ ماتېرىيال تېپىش قىيىن ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، سۇرۇشتۇرۇش ئارقىلىق دەل - دەرەخ كۆپ بولغان سىڭگىم يېزىسىنىڭ ھازىرقى مۇرتۇق كەنتىگە ماكانلاشقان. ئۇ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن بىر ھاللىق دېھقانغا يىللىقچى بولۇپ ئىشلىگەن. 2 يىلدىن كېيىن ئۇنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى ۋە ئىشچانلىقىنى كۆرگەن بۇ دېھقان ئۇنى مۇشۇ كەنتتىن ئۆيلەپ قويغان. نەتىجىدە ئۇ مۇشۇ يەردە يىلتىز تارتقان.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ بالا - چاقىلىق بولۇپ، ئۆي ئايرىپ چىقىپ مۇستەقىل تۇرمۇش يولىغا قەدەم قويغان ۋە ئۆز ھۈنىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئالدى بىلەن خەلق تۇرمۇشىغا كېرەكلىك تەڭنە، قوشۇق، يىك، ئاياق، ياغاچ چۆچەك، ھاۋانچا، ئانقۇچىلار ئىشلىتىدىغان مۇشتەك قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ياساپ، مۇرتۇق كەنتىدە نام چىقارغان ۋە بىرنەچچە شاگىرت قوبۇل قىلغان. ئۇ تۇرپاندا ماتا، چەكمەن توقۇش ئىشلىرىنىڭ خېلى تەرەققىي قىلغانلىقىنى، ئاياللارنىڭ يىپ ئىگىرىش ئۈچۈن كۆپلەپ يىككە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ياساشنى ۋاقىتىنچە توختىتىپ، يىك قىرىشقا كىرىشكەن، ئۇ كونىچە قىرغۇچىلىق

1931 - يىلى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، 7 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت تۈرمىدە ياتقان ئېلاخۇن تۈرمە ئازابىدىن قۇتۇلىدۇ. ئۇ 1933 - يىلى ئىلىغا بېرىپ، تەرەققىيپەرۋەر زاتلاردىن تېيىپ ھاجى (ئىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تۇنجى رەئىسى)، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە ياش سەنئەت ھەۋەسكارلىرىغا ئۇستاز بولىدۇ.

50 - يىللاردىكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆچۈش دولقۇنىدا ئېلاخۇن ئائىلىسى بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كۆچۈپ كېتىدۇ. 1970 - يىلى ئۇ ئالمۇتا ئوبلاستىنىڭ ئازاد يېزىسىدا 104 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتىدۇ.

ئېلاخۇن ئاكا ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ناخشا - قوشاقلىرى ھازىرغا قەدەر خەلقىمىز ئارىسىدا تارقىلىپ كەلمەكتە.

تەھرىرلىگۈچى: مەرھابا شاۋۇدۇن

www.uyghurkitap.com

سايمانلىرىنى ئۆزگەرتىپ، يېڭىچە قىرغۇچىلىق سايمانلىرىنى ئىجاد قىلىپ، ئەمگەك سىجىللىقىنى يېنىكلىتىپ، ئىش ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن.

ئۇ يىلىك قىرىش ئۈچۈن، ئاساسەن، تاغدا ئۆسىدىغان شىلۋە، ئىرغاي، تېۋىلغا ياغاچلىرىنى ئىشلەتكەن. گۈلى ئۇستام قىرغان يىكلەرنى تۇرپان، توقسۇن، پىچان قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن ئۇششاق تىجارەتچىلەر توپ ۋە پارچە سېتىۋېلىپ، ئۆز يۇرتلىرىغا ئېلىپ بېرىپ ساتقان. گۈلى ئۇستامنىڭ تەربىيىلىشى بىلەن مۇرتۇق كەنتىدە بىرنەچچە ياش قىرغۇچىلىقنى خېلى ياخشى ئۆگىنىۋالغان.

گۈلى ئۇستام قىرغۇچىلىق بىلەن 50 يىلچە شۇغۇللىنىپ، 108 يېشىدا مۇرتۇق كەنتىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

گۈلى ئۇستام ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى ئانىس ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلغان. ئۇمۇ قىرغۇچىلىقنى ئوغلى ھامىلغا پۇختا ئۆگەتكەن ۋە يەنە بىرنەچچە شاگىرت تەربىيىلىگەن. ئۇ 95 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

ھامىل ئۇستام ئوغلى نەمەت ئاخۇننى ئېلىپ ھازىرقى يار يېزىسىنىڭ قىزىلتۇر كەنتىگە كۆچۈپ كېلىپ، ئوغلى بىلەن قىرغۇچىلىق قىلغان. ھامىل ئۇستام 1939 ـ يىلى 102 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

نەمەت ئۇستام ئاتا كەسپىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرغان ۋە ئۆز ھۈنىرىنى ئوغلىغا ئۆگەتكەن، بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىرنەچچە شاگىرت يېتىشتۈرگەن. ئۇ 1989 ـ يىلى 112 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

گۈلى ئۇستامنىڭ 5 ـ ئەۋلادى، نەمەت ئۇستامنىڭ ئوغلى مۇھەممەت بۇ يىل 58 ياشقا كىردى، ئۇ قىرغۇچىلىقنى 15 يېشىدا دادىسىدىن ئۆگەنگەن. ئۇ قول بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان قىرغۇ ئىستانوكىنى توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىپ، ئىش ئۈنۈمىنى ھەسسىلەپ ئۆستۈردى.

خەلق تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى نەپىس زىننەتلەش ئەۋج ئالدى. بۇنىڭغا ماسلىشىش ئۈچۈن مۇھەممەت ئۇستام ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى زىننەتلەشكە ئىشلىتىلىدىغان ھەرخىل قىرغۇ بۇيۇملىرىنى ئىجاد قىلدى. ئۇ «تۇرپان كارىز سەيلىگاھى» ۋە «تۇرپان مىللىي سودا سارىيى» قاتارلىق قۇرۇلۇشلارغا ئىشلىتىلگەن نەقىشلىك قىرغۇ بۇيۇملىرىنى ياساپ، تۇرپان شەھىرىدە خېلى داڭق چىقاردى. بازار سودىسى جانلانغان، ئىقتىساد تەرەققىي قىلغان، ھەر كىشىنىڭ ئۆز ماھارىتىنى تولۇق ئىشقا سېلىشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىلغان بۈگۈنكى كۈندە، قىرغۇچىلىق كەسپىنىڭ تۇرپاندىكى 5 ـ ئەۋلاد ۋارىسى مۇھەممەت نەمەت ئايالى ئوغۇلخان، ئوغۇللىرى ئىسكەندەر، مۇتەللىپ ۋە قىزلىرىدىن ئايشەمگۈل قاتارلىق 7 شاگىرتنى يېتىشتۈردى. مۇھەممەت نەمەت قىرغۇچىلىقتا تېخىمۇ تاكامۇللىشىش ئۈچۈن، ياغاچ ئىستاكان، ھەرخىل مېۋىلەرگە تەقلىد قىلىنغان قىرغۇ بۇيۇملىرىنى ياساپ، قىرغۇچىلىق ھۈنىرىنى تېخىمۇ بېيىتىش ئۈستىدە چوڭقۇر ئىزدەنمەكتە.

تەھرىرلىگۈچى: ئابدۇرۇپ ئېلى

«چولاقنىڭ سېيى» ھەققىدە رىۋايەت

مەتىمىن سابىر

(خوتەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسىدىن)

قاغىلىق ناھىيىسى بىلەن گۇما ناھىيىسىنىڭ ئارىلىقىدا سۇسىز، گىياھسىز بىپايان تاشلىق ساي بار. ئۇنىڭ غەربىتىن (قاغىلىقتىن) شەرقىچە (گۇما ناھىيىسىگىچە) بولغان مۇساپىسى 80 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ ساي خەلق ئارىسىدا «چولاقنىڭ سېيى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ سايغا نېمە ئۈچۈن بۇنداق نام قويۇلغانلىقى ھەققىدە خەلق ئارىسىدا مۇنداق رىۋايەت تارقالغان.

بۇرۇنقى زاماندا گۇما ناھىيىسىدە ناھايىتى داڭلىق بىر باخشى ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ ھەم چوڭ، ھەم چىرايلىق ئوۋ قۇشى بار ئىكەن. بۇ قۇش ھېلىقى باخشىنىڭ ئىجتىھات بىلەن ئەجىر سىڭدۇرۇشى ئارقىلىق ناھايىتى ياخشى ئۆگىتىلگەن بولۇپ، تۈلكە، توشقان قاتارلىق ئادەتتىكى ھايۋانلارنى ئوۋلاش ئۇنىڭغا ھېچقانچە ئىش ھېسابلانمايدىكەن. كىيىك، جەرەن قاتارلىق ھايۋانلارنىمۇ بىمالال ئوۋلاپ كېلەلەيدىكەن. شۇ سەۋەبتىن ھېلىقى باخشى بىلەن ئۇنىڭ ئوۋ قۇشىنىڭ داڭقى چىقىپ ئەتراپتىكى يۇرت - ئايماقلارغا تارقىلىپتۇ.

ئۇزاق ئۆتمەي، گۇمىلىق باخشى بىلەن ئۇنىڭ ئوۋ قۇشىنىڭ داڭقى يەركەن پادىشاھلىقىنىڭ پادىشاھىغا ئاڭلىنىپتۇ. يەركەن پادىشاھى ئوۋ خۇمار شاھ بولۇپ، شىكار قىلىشقا خۇشتار ئىكەن. ھېلىقى باخشىنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭ داڭلىق ئوۋ قۇشىنىڭ ماھارىتىنى بىۋاستە كۆرۈپ بېقىش ھەۋىسى قوزغىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىقى باخشىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ داڭلىق ئوۋ قۇشىنى ئېلىپ شاھ سارىيىغا يېتىپ كېلىشى توغرىلىق پەرمان چۈشۈرۈپتۇ.

پەرماننى ئاڭلىغان باخشى خۇددى بېشىغا تاغ ئۆرۈلگەندەك غەمگە پېتىپتۇ. بارماي دېسە شاھنىڭ جازالىشىدىن قورقۇپتۇ، باراي دېسە، ئوۋ خۇمار شاھنىڭ قۇشنى تارتىۋېلىشىدىن ۋەھىمە يەپتۇ. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ھېچ ئامال تاپالمىغان باخشى ئىنچىكە تىللىق قامچا بىلەن قۇشنى ساۋاشقا باشلاپتۇ. چۈنكى ئوۋ قۇشلىرى ئۆز ئىگىسىدىن تاياق يېسە، ئوۋ قىلمايدىغان بولىدىكەن.

باخشىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان پادىشاھ ئۇنىڭ قۇشىنى ئېلىپ ئۆزىگە كۆرسىتىشى ھەققىدە ئەمىر قىلىپتۇ. بىر قولىدا قۇشنى كۆتۈرۈپ ئوردىغا كىرىپ كەلگەن باخشى پادىشاھقا ئېگىلىپ تازىم قىلىپتۇ. قۇشنىڭ چوڭ، كۆركەم بەستىنى كۆرۈپ خۇشال بولغان پادىشاھ «ھەقىقەتەن ماختىغۇچىلىكى بار قۇش ئىكەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، قۇشنى ئالدۇرۇپتۇ ۋە تەختتىن چۈشۈپ ئۆز قولى بىلەن قۇشنىڭ باش قاپچۇقىنى ئاۋايلاپ ئاپتۇ. قاپچۇقنىڭ ھۆل بولۇپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان پادىشاھ قۇشنىڭ كۆزىگە سەپسېلىپ قاراپ، قۇشنىڭ كۆزىنىڭ ياشاڭغىراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ - دە، باخشىنىڭ قۇشنى قانداق قىلغانلىقىنى پەملەپتۇ. بولغۇلۇقنىڭ بەربىر بولغانلىقىنى، بۇ ئىشقا غەزەپ قىلغان بىلەنمۇ پايدىسى يوقلۇقىنى ئويلىغان پادىشاھ لاغىلداپ تىترەپ تۇرغان باخشىغا قايتىپ كېتىشكە ئەمىر قىلىپتۇ.

پادىشاھنىڭ غەزىپىدىن ئامان قالغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، يۇرتىغا قايتىپ كېتىۋاتقان باخشى قاغىلىقتىن چىقىپ بىر نەچچە پوتەي يول يۈرگەندىن كېيىن قورسىقى ئېچىپ كېتىپتۇ - دە، يولدىن

www.uyghurkitap.com

چىقىپ ئوۋ ئىزدەپ مېڭىپتۇ. ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا كۆز يېتىم يەردىكى ناھايىتى ئېگىز ۋە باراقسان ئۆسكەن بىر تۈپ دەرەخنى ۋە دەرەخ تۈۋىدە يايلاپ يۈرگەن كېيىكنى كۆرۈپتۇ - دە، قوشنىڭ باش قاپچۇقىنى ئېلىۋېتىپ ئوۋغا قوشلاپتۇ. باخشىدىن ئايرىلىپ ھاۋادا ئەركىن پەرۋاز قىلغان قوش ناھايىتى ئېگىز ئۆرلەپ، بىرنەچچە ئايلىنىپتۇ - دە، شىددەت بىلەن ئېتىلىپ چۈشۈپ باخشىنى ئوۋلاپتۇ.

خېلى ئۇزاقىچە دادىسىنىڭ قايتىپ كەلمىگەنلىكىدىن ئەنسىرەپ قالغان باخشىنىڭ باللىرى دادىسىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ يولغا چىقىپتۇ. شاھ ئوردىسىدىن باخشىنىڭ ئاللىبۇرۇن قايتىپ كەتكەنلىكىنى ئۇقۇپ كەينىگە يانغان بۇ يىگىتلەر يۇرتمۇ - يۇرت ئىزدەپ يۈرۈپ ئاخىرى ھېلىقى چۆلدىكى ئېگىز دەرەخنىڭ يېنىغا كېلىپ قاپتۇ، دەرەخ تۈۋىگە يېتىپ كەلگەن يىگىتلەر دادىسىنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ پارچىلىرى چېچىلىپ ياتقانلىقىنى، دەرەخ پۇتىقىدا دادىسىنىڭ تولۇق يېيىلىپ بولۇنمىغان جەسىدى ئىلىنىپ تۇرغانلىقىنى، قوشنىڭ ھېلىقى دەرەخنىڭ ئۇچىغا قونۇپ، تۇمشۇقى بىلەن تىرناقلىرىدىكى قان داغلىرىنى تازىلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ - دە، بولغان ئىشنى چۈشىنىپتۇ ۋە ئوقيالىرىنى بەتلەپ قوشنى ئېتىپتۇ. بىر پاي ئوق ئەمدىلا دەرەختىن كۆتۈرۈلۈپ ئۇچقان قوشنىڭ پۇت بوغۇمىغا تېگىپ، تىزىنىڭ ئاستىنى ئۈزۈپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن قوش تېز ئۇچۇپ يىگىتلەردىن قۇتۇلۇپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ سىڭار پۇتلۇق قوش مۇشۇ چۆلدىكى ئېگىز دەرەختىن ماكان تۇتۇپ، ئوۋ ئوۋلاپ ھايات كەچۈرۈپتۇ. چولاق قوشنى كۆرۈپ ئىچ ئاغرىتقان يولۇچىلارمۇ ئۇنىڭغا ئانچە مۇنچە ئوزۇقلۇق تاشلاپ كېتىدىغان بوپتۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ ساي «چولاق قوشنىڭ سېيى» دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ. كېيىن بۇ سۆز بارا - بارا قىسقارتىلىپ «چولاقنىڭ سېيى» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: چېرا ناھىيە گۈلاخما يېزىسىدىن مەتسىدىق مەترېھىم
چېرا ناھىيە چېرا بازىرىدىن مەمتىمىن توختى
توپلاپ رەتلىگۈچى: مەمتىمىن سابىر
تەھرىرلىگۈچى: غ. ھ. نىيازى

(بېشى 62 - بەتتە)

ئادەم قومۇلنىڭ يۇسۇچى دېگەن يېرىدە (ھازىرقى نامى ئېنىق ئەمەس) بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. يەنە ئەل بولغان مۇھاپىزەتچى يېڭى ئەسكەرلەردىن 1000 ئادەم بېشبالىقتا بوز يەر ئېچىشقا ئەۋەتىلدى. ئۇلارنى باشقۇرۇش ئۈچۈن ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭدەك تەڭرىتاغ ئېتىكىدە بوز يەر ئۆزلەشتۈرگۈچى 3000 ئۆيلۈك ئۇيغۇرغا كالا ۋە ئورۇقلۇق بېرىلدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئەمىرلەشكەرنىڭ ئىلتىماسىغا بىنائەن بېشبالىقتا مېتال تاۋلاش مەيدانى قۇرۇلۇپ، دېھقانچىلىق سايمانلىرى قۇيۇلدى. بۇنىڭدىن تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدا تۆمۈركانى ئېچىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

4) پۇل ئامبىرى قۇرۇش قوبلايخان زامانىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا جۇڭتۇڭ پۇلى قويۇلۇشقا باشلىدى، كېيىن جىيۈەن پۇلى قويۇلدى، ئۇ جۇڭتۇڭ پۇلى بىلەن بىللە ئوبوروت قىلىندى. پۇچۇلۇپ كەتكەن پۇللارنى پۇل ئامبىرى تېگىشىپ بەردى. ئۇ ۋاقىتتا ئۇيغۇرلار يۇرتىدا پۇل ئامبىرى قۇرۇلغانىدى. بۇنىڭدىن يۈەن سۇلالىسى پۇللىرىنىڭ غەربىي يۇرتتا ئوبوروت قىلىنغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

5) بوياقچىلىق - توقۇمىچىلىق جۇجۇقى قۇرۇش يۈەن دەۋرىدە ھۆكۈمەت باشقۇرغان سانائەت بار ئىدى، مەسىلەن: بۇددا ھەيكەللىرىنى باشقۇرۇش مەھكىمىسى (ئويمىچىلىق، رەسساملىق ئىشلىرىنى باشقۇراتتى)، شام باشقۇرۇش مەھكىمىسى (شام قۇيۇش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى) قاتارلىق ئورگانلار بار ئىدى. جايلاردا بوياقچىلىق - توقۇمىچىلىق جۇجۇقلىرىنى باشقۇرىدىغان بوياقچىلىق - توقۇمىچىلىق باشقۇرۇش مەھكىمىسى قۇرۇلغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا غەربىي يۇرت يۈەن ئوردىسىغا بىۋاستە قارايتتى. مەسىلەن: بېشبالىق ۋە خوتەنبالىقلاردا بوياقچىلىق - توقۇمىچىلىق جۇجۇقلىرى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار يىپەك رەختلەرنى بوياش - توقۇش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)
تەرجىمە قىلغۇچى: قادىر ھاپىز

§ 4 . موڭغۇللارنىڭ غەربىي يۇرتقا ھۆكۈمرانلىق قىلىش سىياسىتى

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

موڭغۇللار چىڭگىزخان غەربكە يۈرۈش قىلغاندىن بۇيان جەمئىي 3 قېتىم كەڭ كۆلەمدە ئۇرۇش قىلىپ، زېمىن دائىرىسىنى ئېتىلنىڭ تۆۋىنقى يەتكەن يەرگىچە كېڭەيتتى، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي ياۋروپانىڭ ھەممە يېرىنى ئىگىلەپ، مىسلى كۆرۈلمىگەن يېڭى ۋەزىيەت ياراتتى. ئۇلار غەربىي يۇرتقا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا، سۈيۇرغاللىق تۈزۈمى ۋە ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى تۈزۈمىدىن ئىبارەت 2 خىل سىياسەت قوللاندى. تۆۋەندە ئۇلارنى ئايرىم - ئايرىم بايان قىلىمىز:

1. غەربىي يۇرتتىكى 4 چوڭ خانلىق

شاھزادىلەرگە سۈيۇرغاللىق يەر بېرىش چىڭگىزخاندىن باشلاندى. سۈيۇرغاللىق يەر ئومۇمەن ئېتىلنىڭ تۆۋىنقى يەتكەن يەرگە قاراپ بېرىلدى. مىنگودىن 687 يىل ئىلگىرى (سۇڭ لىزۇڭ زامانىسىنىڭ باۋچىڭ 1 - يىلى، چىڭگىزخان زامانىسىنىڭ 20 - يىلى) چىڭگىزخان غەربكە يۈرۈش قىلىشتىن قاراقۇرۇمدىكى ۋاقىتلىق ئوردىسىغا قايتىپ كېلىپ، ئوغۇللىرىغا كەڭ كۆلەمدە سۈيۇرغاللىق يەر بۆلۈپ بېرىشكە باشلىدى. قاراقۇرۇمدىكى بۇرۇنقى زېمىنىنى كىچىك ئوغلى تولىغا بۆلۈپ بەردى. موڭغۇللارنىڭ يوسۇنى بويىچە كىچىك ئوغۇل ئائىلىنىڭ مال - مۈلكىگە ۋارىسلىق قىلاتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا قاراقۇرۇم بۆلۈپ بېرىلدى. غەربىي يۇرتنىڭ قالغان يەرلىرى چوڭ ئوغۇل، 2 - ئوغۇل، 3 - ئوغۇلدىن ئىبارەت ئۈچ ئوغۇلغا ئۈچ خانلىق قىلىپ بۆلۈپ بېرىلدى.

1) **قىپچاق خانلىقى** چوڭ ئوغۇل جوجىغا ئارال دېڭىزى، كاسپىي دېڭىزىنىڭ شىمالىدىكى يەرلەر يەنى قاڭقىللار بىلەن قىپچاقلارنىڭ بۇرۇنقى يەرلىرى بۆلۈپ بېرىلدى، بۇ قىپچاق خانلىقى دەپ ئاتالدى. باتۇ غەربكە يۈرۈش قىلغاندىن كېيىن، رۇس دۆلەتلىرىمۇ قىپچاق خانلىقىغا قارايدىغان بولدى.

2) **چاغاتاي خانلىقى** 2 - ئوغۇلغا ئامۇ دەرياسىنىڭ شىمالى، ئىلى دەرياسىنىڭ غەربىي جەنۇبى ۋە ئۇ يەردىن سىر دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىغىچە بولغان يەرلەر، كۆكئارتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى جايلار يەنى قىتانلارنىڭ بۇرۇنقى زېمىنى بۆلۈپ بېرىلدى. بۇ، چاغاتاي خانلىقى دەپ ئاتالدى. جىيۈەن يىللىرىدىن كېيىن ئۇيغۇرلارنىڭ زېمىنىمۇ قوشۇۋېلىندى، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى پۈتۈنلەي بۇ خانلىققا تەۋە بولدى.

3) **ئوگداي خانلىقى** 3 - ئوغۇل ئوگدايغا ئالتۇنتاغنىڭ شەرقى ۋە غەربى، تەڭرىتاغنىڭ شىمالى، بالقاش كۆلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى جايلار بۆلۈپ بېرىلدى، ئۇنىڭ زېمىنى ئېرتىش، ئېمىل دەريالىرى ۋادىسىنى يەنى نايمانلارنىڭ بۇرۇنقى زېمىنىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. بۇ ئوگداي خانلىقى دەپ ئاتالدى. كېيىن قايساڭ كۈلۈگخان زامانىسىدا يۈەن ئوردىسى زېمىنىغا قوشۇلۇپ كەتتى.

4) **ئىلىكخان خانلىقى** مۆڭكۆخاننىڭ ئىنىسى ھىلاكۇ غەربكە يۈرۈش قىلىپ نەتىجە قازانغاندىن كېيىن، ئىلىكخان خانلىقى قۇرۇلدى،

www.uyghurkitap.com

ئۇنىڭغا ئامۇ دەرياسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن ئەرەب ئەللىرى ۋە كىچىك ئاسىياغىچە بولغان جايلار قارىدى (ئامۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبى ھىلاكۇ غەربكە يۈرۈش قىلغىچە ئامۇ دەريا ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتىگە قارىغانىدى).

2. غەربىي يۇرتتىكى 3 ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى، 3 ئايغاقچى مەھكىمىسى يۈەن سۇلالىسىنىڭ پايتەختتىكى ۋە پايتەخت سىرتىدىكى ئەمەل تۈزۈمىدە، پايتەختتىكى قارادىۋان ۋازارىتى مەمۇرىي ئىشلارنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان جاي، زوراغالىق مەھكىمىسى (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ تۈزۈمى بويىچە) ھەربىي ئىشلارنى باشقۇرىدىغان جاي، تەپتىش بېگى مەھكىمىسى مەنسەپ - جازا ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان جاي ئىدى؛ پايتەخت سىرتىدىكى مەنسەپلەردىن ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى، ۋاقىتلىق مەھكىمە، ئايغاقچى مەھكىمىسى، تەپتىش مەھكىمىسى قاتارلىقلار بار ئىدى. غەربىي يۇرتتا سۈيۇرغاللىق قىلىپ بېرىلگەن جايلاردىن باشقا يەرلەرنى 3 ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى بىلەن 3 ئايغاقچى مەھكىمىسى باشقۇراتتى.

1) ئامۇ دەريا ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى

بۇنىڭغا ئامۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى جايلار قارىدى.

2) بېشبالىق ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى

بۇنىڭغا تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇرلار زېمىنى قارىدى.

3) ئالمىلىق ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى

بۇنىڭغا ئىلى تەۋەسى قارىدى.

«يۈەن سۇلالىسى تارىخى» نىڭ «ئەمەل - مەنسەپ تەزكىرىسى» دە مۇنداق دېيىلگەن: «ۋاقىتلىق قارادىۋان ۋازارىتى 10 دەرىجىنىڭ قوشۇمچە 1 - دەرىجىسىگە كىرەتتى، ئۇ پۇقرالارنىڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. ۋىلايەت، ناھىيىلەرنى باشقۇراتتى، چېگرا بويلىرىنى ساقلايتتى، ئۇ پايتەخت ۋازارىتى بىلەن ماسلىشىپ ئىشلەيتتى. دۆلەتتە دەسلەپتە ئۇرۇش بولۇپ قالسا، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئىشلارنى قوماندانلار بىلەن ۋەزىرلەر بىرلىشىپ ئۈستىگە ئالاتتى، ئۇلار ۋاقىتلىق ۋازارەت دېيىلەتتى، بۇ جەھەتتە مۇقىم تۈزۈم يوق ئىدى. جۇڭتۇڭ، جىيۈەن يىللىرىدا ۋاقىتلىق قارادىۋان ۋازارىتى قۇرۇلۇشقا، ئىشقا قاراپ ئەمەل تەسىس قىلىنىشقا باشلىدى، ئەمەلدارلارنىڭ چوقۇم ھازىر بولۇشى تەلەپ قىلىنمايتتى، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ۋازارەت ئەمەلدارلىرى بېجىرىپ قوياتتى. ۋەزىرلەرنىڭ ھەممىسى مەلۇم جايدىكى ۋازارەتنىڭ ئىشلىرىنى ئىجرا قىلاتتى، ئۇلار ئۇنۋان جەھەتتە ۋازارەت ئەمەلدارلىرىدىن كېيىن تۇراتتى. پايتەخت سىرتىدىكى جايلارنىڭ كۆچىيىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ۋازارەتلەر مەلۇم جاينىڭ ۋاقىتلىق قارادىۋان ۋازارىتى دەپ ئۆزگەرتىلدى. ئۇلار مالىيە، ئاشلىق، قورال - ياراغ، ئاشلىق تېرىش، سۇ قاتنىشى، مۇھىم ھەربىي - مەمۇرىي ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى باشقۇراتتى». بۇ باياندىن ۋاقىتلىق ۋازارەت تۈزۈمىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى ۋە ئۇنىڭ ھوقۇق دائىرىسىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

ئالدىنقى 2 ۋازارەت مۆڭكۇخان زامانىسىنىڭ باشلىرىدا (مىنگودىن 661 يىل بۇرۇن، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ چۇنيۇ 11 - يىلى) قۇرۇلدى. چىڭگىزخان ئوغۇللىرىغا سۈيۇرغاللىق يەر بۆلۈپ بەرگەندە ئامۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى يەرلەرنى ئومۇمنىڭ مۈلكى دەپ قاراپ بۆلۈپ بەرمىگەن، ئۇ يەرلەرنى مەخسۇس ئەمەل تەسىس قىلىپ باشقۇرغانىدى. مۆڭكۇخان زامانىسىغا كەلگەندە ۋاقىتلىق ۋازارەت قۇرۇلۇشقا باشلىدى، ئىلىكخان خانلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئامۇ دەريا ۋازارىتى بىكار قىلىندى. ئالمىلىق ۋازارىتى قۇبلايخان زامانىسىدا قۇرۇلدى. قۇبلايخان چوڭ خانلىق تەختىگە مىنگودىن 652 يىل ئىلگىرى (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ جىڭدىڭ 1 - يىلى) يەنى جىيەنيۈەن - جۇڭتۇڭ يىلى ئولتۇردى. ئۇ تەختكە چىقىپ 5 - يىلى سەلتەنەت نامىنى جىيۈەنگە ئۆزگەرتتى. جىيۈەن 8 - يىلى ئوگدايخان ئەۋلادلىرىدىن قايدۇ ۋە چاغاتايخان ئەۋلادلىرىدىن دۇۋا قۇبلايخاننىڭ چوڭ خان بولغانلىقىدىن نارازى بولۇپ، قوشۇنلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ ئىسيان كۆتۈرۈپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى جايلارغا بىرقانچە قېتىم بېسىپ كىردى. قۇبلايخان شاھزادە، بېيپىڭ ۋاڭى

نامخاننى غەربىي - شىمالىي چېگرىنى ساقلاشقا، ئالمىلىقتا بارىگاھ قۇرۇشقا بۇيرۇدى. شاھزادە كۆكچۇ، خېپىڭ ۋاڭى شىلىجى، ۋاڭلاردىن تۇغلۇق تېمۇر قاتارلىقلار ئادەملىرىنى باشلاپ ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشتى. كېيىن 5 - يىلى (جىيۇەن 12 - يىلى) قۇبلايخان ۋاقىتلىق قارادىۋان ۋازارىتى، زوراغالىق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى (چىڭ دەۋرىدىكى باش ۋالىيغا تەڭ) ۋەزىر ئەنتۇڭغا ئالمىلىقنى ساقلاپ، بېيىپىڭ ۋاڭغا يارדەملىشىشنى تاپشۇردى. كېيىنكى يىلى خېپىڭ ۋاڭى شىلىجى قاتارلىقلار ئاسىيلىق قىلدى، بېيىپىڭ ۋاڭى بىلەن ئەنتۇڭ قاتارلىقلارنى كۆتۈپ قايدۇنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن ئالمىلىق ۋازارىتى بىكار قىلىندى، ئۇنىڭ زېمىنلىرى كېيىنچە چاغاتاي خانلىقىغا تەۋە بولدى.

ئالمىلىق قولدىن كەتكەندىن كېيىن، يۈەن سۇلالىسى ئەسكەرلىرى بېشبالىق ۋە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى جايلارغا چېكىندى. شۇ سەۋەبتىن قۇبلايخان مىنگودىن 631 يىل بۇرۇن (جىيۇەن 18 - يىلى) ۋاڭلاردىن ئاجىجىغا بېشبالىقنى ساقلاشنى بۇيرۇدى. يەنە 3 ئايغاقچى مەھكىمىسىنى تەسىس قىلدى، ئۇلار بېشبالىق ۋازارىتىنىڭ قول ئاستىدا بولدى، ئۇلارنىڭ نامى تۆۋەندىكىچە:

1) بېشبالىق ئايغاقچى مەھكىمىسىنىڭ باش ئەمىر لەشكەر مەھكىمىسى

2) قاراقوچۇ ئايغاقچى مەھكىمىسىنىڭ باش ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسى

3) ئۇدۇن ئايغاقچى مەھكىمىسىنىڭ باش ئەمىر لەشكەر مەھكىمىسى

ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇيغۇرلارنىڭ سوراقچى ئەمەلدارى بېشبالىق قورۇقچىبېگىگە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ ئىشلىرىنى توقتومۇر باشقۇردى، يەنە ئابىش تەپتىش بېگى مەھكىمىسىنىڭ ئىشلىرىنى بىرلىكتە يۈرگۈزدى، ئۇلار مۇلكى ۋە ھەربىي كۈچلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، قايدۇدىن مۇداپىئەلەندى.

ئايغاقچى مەھكىمىسى باش ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسىنىڭ ھوقۇقى توغرىسىدا «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» نىڭ «ئەمەل - مەنسەپ تەزكىرىسى» دە مۇنداق دېيىلگەن: «ئايغاقچى مەھكىمىسى ھەربىي، مەمۇرىي ئىشلارنى باشقۇراتتى، ۋىلايەت، ناھىيىلەرنى رايونلارغا بۆلۈپ ئىدارە قىلاتتى. ۋاقىتلىق ۋازارەتنىڭ مەمۇرىي بۇيرۇقلىرىنى تۆۋەنگە تارقىتاتتى، ۋىلايەت - ناھىيىلەرنىڭ ئىلتىماسلىرىنى ۋازارەتكە يەتكۈزەتتى. چېگرا بويلىرىدىكى قوشۇنلارنىڭ باش ئەمىرلەشكىرى مەھكىمىسى قوشۇمچە بېجىرەتتى» (ئۇنىڭ ھوقۇقى چىڭ دەۋرىدىكى ھەربىي تەييارلىقلار دوتەيلىكىگە ئوخشاپ كېتەتتى). يۇقىرىقىلار يۈەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىن بۇرۇنقى غەربىي يۇرتنىڭ قىسقىچە تەشكىلىي تۈزۈلۈش ئەھۋالىدىن ئىبارەت، ئۇنىڭ تەپسىلاتىنى ئېنىقلاش مۇمكىن بولمىدى.

بۇنىڭدىن باشقا، غەربىي يۇرتتىكى باج بەلگىلەش، ئۆتەڭ قۇرۇش، بوزيەر ئېچىش، پۇل ئامبىرى، بوياقچىلىق - توقۇمىچىلىق جۇجۇقى قۇرۇشقا ئوخشاش مۇھىم مۇئەسسەسىلەردىن تەھقىقلىگىلى بولىدىغانلىرىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمىز:

1) باج بەلگىلەش چىڭگىزخان زامانىدىن كېيىن، ئامۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى جايلار ئومۇمنىڭ مۈلكى دەپ قارالدى. چىڭگىزخان 4 ئوغلىغا 1000 دىن ئەسكەر چىقىرىپ، دەريانىڭ جەنۇبىدىكى شەھەرلەرنى ساقلاشنى بۇيرۇدى. ئېلىنغان باجلارنى 4 ئوغۇل تەڭ بۆلۈشتى. ئوگدايخان دەسلەپكى ۋاقىتلاردا (مىنگودىن 683 يىل بۇرۇن، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شاۋدىڭ 2 - يىلى) مۇنداق باج بەلگىلىدى: موڭغۇللار چارۋا مېلىغا قاراپ باج تۆلەش، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكىلەر تۈتۈنگە قاراپ باج تۆلەش، بۇلارغا يوللىغ چۇساي مەسئۇل بولۇش؛ غەربىي يۇرتلۇقلار جان سانىغا قاراپ باج تۆلەش، بۇنىڭغا مەھمۇد يالۋاچ مەسئۇل بولۇش. مۆڭكۈخان زامانىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئامۇ دەرياسى ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتىنىڭ ۋەزىرى ئارغۇن خانغا: غەربىي يۇرتتا باجنى كىشىلەرنىڭ باي - كەمبەغەللىكىگە قاراپ ئېلىش (ئەڭ باي كىشىلەر 10 دىنار، ئەڭ كەمبەغەل كىشىلەر بىر دىنار تۆلەش)، بۇنىڭدىن باشقا بارلىق باج - سېلىقلارنى توختىتىش ياكى ئۆزگەرتىش ھەمدە 100 ئات،

www.uyghurkitap.com

كالىدىن بىرنى باجغا تۆلەش، 100 گە يەتمىگەنلەرنى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدا تەكلىپ سۇندى. مۆڭكۈخان بۇنىڭغا ماقۇل بولدى. جان سانىدىن ئېلىنغان باج كىرىمى ھەربىي تەمىناتقا ئاجرىتىلدى، بۇنى ئۆتەڭ ۋە مۇلازىملار تارقىتىپ بەردى، ئۇنىڭدىن باشقا تەمىنات بېرىلمىدى. ۋاڭلار قالايمىقان چۈشۈرگەن بۇيرۇق - پەرمانلار ئاقمايدىغان بولدى. 4 شاھزادىنىڭ ئەۋلادلىرى بىردىن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەملەرگە باج كىرىمىنى بۆلۈپ بەردى. ھىلاكۇ ئىلىكخان خانلىقىنى قۇرغاندىن كېيىن، ۋاقىتلىق ۋازارەت بىكار قىلىندى، ئۇنىڭ زېمىنى خانلىققا قوشۇلۇپ كەتتى. باج كىرىمىمۇ ئىلىكخان خانلىقىنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئۇيغۇرلار يېرىدىمۇ قۇبلايخان زامانىسىدا يەرنىڭ مو سانىغا قاراپ باج ئېلىش تۈزۈمى ئورنىتىلغانىدى.

2) **ئۆتەڭ قۇرۇش** يۈەن سۇلالىسى تۈزۈمىدە ئۆتەڭلەر چېگرا رايونلارنىڭ ئەھۋالىنى يەتكۈزەتتى، يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقلىرىنى ئېلان قىلاتتى. ئۆتەڭلەر قۇرۇقلۇقتا ئات، كالا، ئېشەك ياكى هارۋا، سۇ يوللىرىدا كېمە ئىشلىتەتتى. ئۆتەڭلەرگە تارقىتىپ بېرىلگەن مۆھۈرلۈك خەت قونالغۇ يارلىقى دېيىلەتتى. جىددىي ھەربىي ئىشلار يۈز بەرگەندە ئالتۇن خەتلىك تەمتەك دەلىل ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى، كۆمۈش خەتلىكلىرى ئۇنىڭدىن تۆۋەن تۇراتتى. ئۆتەڭلەرنى پايتەختتە ئالىي مەھكىمە، پايتەخت سىرتىدا باش ئەمەلدار بولغان موڭغۇل باشقۇراتتى. ئۆتەڭلەردە ئۆتەڭ بېگى، باشقۇرغۇچى دېگەن ئەمەلدار بار ئىدى. توقتۇخوسون مۇھىم ئۆتكەللەرگە نازارەتچى قىلىپ قويۇلدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەرز - شىكايەت مەھكىمىسى ۋە قارادىۋان ئەسكىرىي ئىشلار مەھكىمىسىگە قارايتتى. ئۆتەڭ چاكارلىرى قېچىپ كەتسە، ۋاقتىدا تولۇقلىنىپ، تەمىناتى كۆپەيتىپ بېرىلەتتى. شۇڭا جاي - جايلاردىن كەلگەنلەر، ياخشى مېھمانخانىلار، ئادەتتىكى چېدىرلار ۋە يېمەك - ئىچمەكلەر بىلەن تەمىنلىنەتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە خەت - ئالاقىلارنى تېز يەتكۈزگۈچى ساراي ئەسكەرلىرى تۈزۈمى ئورنىتىلغان بولۇپ، چېگرىدىكى جىددىي ئىشلار ھەققىدىكى خەت - ئالاقىلەر قۇتىغا سېلىنىپ پېچەتلەنگەندىن كېيىن، تېز يەتكۈزۈش ئۈچۈن ساراي ئەسكىرىگە بېرىلەتتى، ھەربىر ئۆتەڭنىڭ ئارىلىقى 10 چاقىرىم ھەتتا 25 چاقىرىم كېلەتتى. ساراي ئەسكىرى بېلىگە قوڭغۇراق ئېسىلغان كەمەرنى چىگىپ، قولىغا قورال، يامغۇرلۇق كىيىم ۋە خەت - ئالاقىنى ئېلىپ يولغا چىقاتتى. كېچىدە مەشئەل كۆتۈرۈپ ماڭاتتى، تار يوللاردىكى ئات - ھارۋىلار، ئېغىر يۈك كۆتۈرگەنلەر قوڭغۇراق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، يولنىڭ چېتىگە چىقىپ تۇراتتى، مەشئەل يەنە بۆرە، يولۋاسلارنى قورقىتىش رولىنىمۇ ئوينايتتى. ساراي ئەسكىرى بىرەر سارايغا يېتىپ كەلگەندە ساراي خادىملىرى ئۇنى ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالاتتى. يۈەن دەۋرىدە دۆلەتنىڭ زېمىن دائىرىسى ناھايىتى كېڭەيگەچكە، ئۆتەڭلەر ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكىدىن مۇكەممەللىشىپ، خەت - ئالاقە ناھايىتى تېز يەتكۈزۈلىدىغان بولدى. «يۈەن سۇلالىسى تارىخى، ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» دە ئىچكى ئۆلكىلەر ۋە لياۋدۇڭدىكى ھەرقايسى ئۆلكىلەردىكى سۇ، قۇرۇقلۇق ئۆتەڭلىرى ھەققىدە تەپسىلىي خاتىرىلەر بار. لېكىن غەربىي شىمالدىكى ۋاسسال ئەللەر زېمىنى ۋە ۋاقىتلىق ۋازارەتلەر ھەققىدە خاتىرە ناھايىتى كەم. شۇنداق بولسىمۇ، پارچە - پۇرات خاتىرىلەرنى جەملىسەك، ئۇنىڭدىن خېلى نەرسىلەرنى كۆرۈۋالايمىز، قۇبلايخان ۋاقتىدا چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن دۇۋا تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىغا بېسىپ كىردى، ئوردا چېگرا رايونلارغا دائىر تەدبىرلەرنى مۇھاكىمە قىلغاندىن كېيىن، خوتەن، يەكەندە 13 سۇ ئۆتىڭى، شاجو ئايمىقىنىڭ شىمالىدا 2 قۇرۇقلۇق ئۆتىڭى ھەمدە تەيخې تېغى (سەنشىدىكى يەنمېنگۈەن تېغى) نىڭ غەربىدىن بېشبالىققىچە 30 ئۆتەڭ قۇردى. ئۇيغۇرلار تەۋەسىدىمۇ 4 ئۆتەڭ قۇردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەربىي مەلۇماتلارنى تېز يەتكۈزۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى.

3) **بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش** قۇبلايخان ۋاقتىدا، بېشبالىقنى ساقلايدىغان ئۇيغۇر، خەنزۇ ئەسكەرلىرى ۋە يېڭى ئەل بولغان ئەسكەرلەر (سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئەل بولغان ئادەملىرى) دىن 500

(ئاخىرى 58 - بەتتە)

ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزى

ئاراتۈرۈك ناھىيىسى تاغلىق رايون بولۇپ، كىلىماتى سوغۇق، يامغۇر كۆپ ياغىدۇ، تاغ جىلغىلىرى چوڭقۇر، تاغ ئەتراپىدا ئوت - چۆپلەر مول. يىلبويى قار - مۇزلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان ئاراتۈرۈك تېغى قوتاز كۆپىيىپ ياشايدىغان كۆڭۈلدىكىدەك بىر جاي بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قەدىمدە قۇمۇلنىڭ ئاراتۈرۈك، شوپۇل، باغداش تۆمۈرتى، شارلار تېغى قاتارلىق جايلىرىدا جۈغى كىچىك يەرلىك قوتازلار بار ئىدى. 1905 - يىلى ئەتىيازدا موڭغۇل سودىگەر زىباڭ 1000 چاقىرىم يول يۈرۈپ، موڭغۇلىيە ئېگىزلىكىدىن 20 تۇياق قوتازنى ئاراتۈرۈكتىكى نومغا ئېلىپ كېلىپ ئاشلىققا ئالماشتۇرغان، كېيىن كىشىلەر بۇ قوتازلارنى تۆمۈرتىگە ئېلىپ كېلىپ، بۇ جايدىكى يەرلىك قوتازلار بىلەن نەسىللەندۇرگەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاراتۈرۈكتە موڭغۇلىيە قوتىزى قان تىپىدىكى قوتاز بارلىققا كەلگەن. 1935 - يىلى تۆمۈرتى يېزا نېرىناسى كەنتىدىكى خۇدا بەردى دېگەن كىشىمۇ گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق جايلاردىن بىر تۈركۈم قارا، قىزىل تۇكلۇك قوتازلارنى ئەكىلىپ قارلىق تاغ جىلغىلىرىدا باققان. نەتىجىدە، ئاراتۈرۈك قوتىزىنىڭ قان تىپى ۋە نەسلى ناھايىتى تېز ئۆزگىرىپ كەتكەن. ئۇزۇن يىل ئارىلاش نەسىللەندۇرۇپ بېقىش ۋە سۇ - تۇپراققا ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىلىق بۈگۈنكى يەرلىك ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزى شەكىللەنگەن.

ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزىنىڭ باش قىسمى قوپال، كۆرۈنۈشى سۈرلۈك ھەم ياۋۇز، پېشانىسى تار ھەم كەڭ، كۆز قارىچۇغى پولتىيىپ چىققان بولۇپ، كۆزىدىن بىر خىل ۋەھشىيلىك چىقىپ تۇرىدۇ. بۇرنى ئۇزۇن، سەزگۈر، قۇلىقى كىچىك، ئۇچلۇق، مۈڭگۈزى قىسقا، بىراق يەرلىك كالىنىڭكىدىن كۈچلۈك، بوينى قىسقا ھەم توم. دۈمبە قىسمى دولقۇنسىمان شەكىلدە، داس سۆڭىكى كۆتۈرۈلۈپ چىققان، ساغرا قىسمى يۇمىلاق، قۇيرۇقى قىسقا، تۇۋىقى كىچىك ھەم پۇختا، يۇڭ بېرىش ئىقتىدارى يۇقىرى بولۇپ، قورساق قىسمىنىڭ يۇڭى ئەڭ ئۇزۇن، يۇڭىنىڭ تۈۋى توم، قارا كۆك رەڭدە، ئۇچى ئىنچىكە، ساغۇچ رەڭدە.

قوتازنىڭ كۆپىيىش ئىقتىدارى يۇقىرى، ئەركەك قوتاز 3 ـ 4 ياشتا، چىشى قوتاز 2 يېرىم ياشتىلا يېتىلىدۇ. بوغاز قوتاز يىلبويى قار - مۇزلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان 30℃- لۇق قارلىق تاغ ئۈستىدىمۇ ئەۋلاد قالدۇرالايدۇ.

ئاراتۈرۈك قوتىزىنىڭ سۈت بېرىش ئىقتىدارى يەرلىك كالىنىڭكىدىن سەل تۆۋەن بولۇپ، سۈتلۈك قوتاز كۈنىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2.17 كىلوگرام سۈت بېرىدۇ. قوتاز سۈتىنىڭ ماي تەركىبى يەرلىك كالىنىڭكىدىن بىر ھەسسە كۆپ. قوتاز گۆشى ئىنچىكە تالالىق بولۇپ، ئىسسىقلىق دەرىجىسى يۇقىرى، ماي مىقدارى يەرلىك كالا گۆشىنىڭكىدىن تۆۋەن، ئاقسىل بىر قەدەر مول.

ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزىنىڭ بويى مەملىكىتىمىزنىڭ باشقا جايلىرىدىكى ئەركەك قوتازلارنىڭ بويىدىن ئېگىز، ئېغىرلىقىمۇ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئەركەك قوتازلارنىڭكىدىن ئېغىر.

ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزى ناھايىتى كۈچلۈك، ناۋادا ئۇلار بۆرە توپىغا ئۇچرىشىپ قالسا، ئۇلارنى تەلۋىلەرچە ئۇسۇپ ئۆلتۈرۈپلا قالماستىن، يەنە مۈڭگۈزلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئۈچەي - باغرىنى چىقىرىۋېتىدۇ.

يەرلىك كىشىلەر قوتازنىڭ قىسقا، كىچىك، چېچىلىپ تۇرىدىغان قۇيرۇقىدىن سۈرتكۈچ ئورنىدا پايدىلىنىدۇ. شۇنداقلا قوتاز مۈڭگۈزىنى تامغا، تارغاق قاتارلىق سەنئەت بۇيۇملىرىنى ياساشقا ئىشلىتىدۇ.

قىسقىسى، ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزى ئېگىزلىكتىكى سوغاق تاغلىق رايونلارغا بىر قەدەر ياخشى ماسلىشالايدۇ. سوغاققا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ، كېسەللىككە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى كۈچلۈك، ھەزىم قىلىشى ياخشى، كۆپىيىش ئىقتىدارى يۇقىرى. ئاراتۈرۈك قارلىق تاغ قوتىزى كۆندۈرۈلمىگەچكە، شاش، قوپال، ۋەھشىي بولۇپ، مىنىشكە ۋە يۈك توشۇشقا بولمايدۇ.

تەييارلىغۇچى: قادىر سالى

تەھرىرلىگۈچى: جەمىلە ئابلا

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: تۇردى قادىر نازىرى

新疆地方志维吾尔文(季刊) (پەسىللىك ژۇرنال) شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى

主　　办：新疆维吾尔自治区地方志编纂委员会
新疆维吾尔自治区地方志学会
编辑出版：《新疆地方志》编辑部
地　　址：乌鲁木齐市东风路8号
照　　排：新疆维吾尔自治区地方志编纂委员会激光照排公司
印　　刷：新疆维吾尔自治区地矿彩印厂

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى
ش ئۇ ئا ر تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتى
تۈزگۈچى ۋە نەشىر قىلغۇچى: «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى «شەرق شامىلى» كوچىسى 8 - قورو
تىزغۇچى: ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى لازىر نۇرىدا ھەرپ تىزىش شىركىتى
باسقۇچى: ش ئۇ ئا ر گېئولوگىيە - قېزىلما بايلىقلار رەڭلىك باسما زاۋۇتى

内部报刊准印证(XJ)1165
电话：2821715　邮政编码：830002
定价：3.00元

ئىچكى گېزىت - ژۇرناللارنى بېسىشقا رۇخسەت قىلىش كېنىشكىسى: (XJ) 1165
تېلېفون نومۇرى: 2821715 پوچتا نومۇرى: 830002
باھاسى: 3.00 يۈەن